STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08506

DI YIDISHE TRAGEDYE IN DER POYLISHER LITERATUR

Bernard Mark

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ב. מאַרק

די יידישע טראַגעדיע אין דער פּוילישער ליטעראַטור

פאַרלאַג „יידיש בוך", װאַרשע, 1950

B. MARK

TRAGEDIA ŻYDOWSKA
W LITERATURZE POLSKIEJ

Wydawnictwo „Idysz Buch". Warszawa, 1950.

Druk. „Nowe Życie" Warszawa, ul. Tłomackie 5.
Ark. 10. 61x86. B-107854.

אַרײַנפיר

אין קיין שום ליטעראַטור האָט די יידישע טראַגעדיע און דער יידישער ווידערשטאַנד נישט באַקומען אַזאַ פאַרנעם — הן אין דער צאָל ווערק, הן אין דער פאַרטיפונג — ווי אין דער היינטצייטיק־פוילישער. עס איז כמעט נישטאָ דער פוילישער שרייבער, וואָס זאָל אויף אַזאַ, אָדער אַנדערן אופן נישט ברענגען צום אויסדרוק — בעלעטריסטיש, אָדער פובליציסטיש, באַשרייבעריש, אָדער ליריש — זיין באַציונג צו די גרויליקע געשעענישן, וואָס זיינען פאָרגעקומען מיט די יידן אויף דער טעריטאָריע פון אָקופירטן פוילן און אַפילו מחוץ זיינע גרענעצן. דאָס איז אַ מין קאַטעגאָרישער אימפעראַטיוו, אַ מאָראַלישער חוב ביי כמעט איטלעכן פראָזאַיקער, פּאָעט, דראַמאַטורג, עסייאיסט צו נעמען אַ וואָרט, אויפצורודערן זיין לייענערשאַפט. מאַנען חשבון, נישט לאָזן פאַרגעסן. די דאָזיקע טעמע האָט די פוילישע ליטעראַטור געהאַלטן פאַר איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע, פון די סאַמע בכורהשע תיכף נאָך דער באַפרייונג פון לאַנד. און נישט סתם אין היינזיכט פון אויסדריקן מיטלייד, פון אָנשרייבן אַן עפּיטאַפּע, נאָר ס׳רוב אין טאָן פון חשבון־הנפש, אָפט מיט אַ שאַרפער קריטיק פון די „אויבערשטע" און פון דער אונטערוועלט־שיכטן אין דער אייגענער געזעלשאַפט. עס איז בוי־טיק דערביי אונטערצושטרייכן, אַז בכלל האָט קאָלאַבאָרירט מיטן אָקופּאַנט אַ מינימאַלער טייל פון דער פוילישער ליטעראַטור (סקיוווסקי, געטעל, בודרעצקי, וואַסילעווסקי).

אָבער לאָמיר דערביי נישט פאַרגעסן, אַז די היינטצייטיקע פוילישע ליטעראַטור איז נאָך אַ קלאַסן־דערשיינונג. אמת — אונטער דער ווירקונג פון דער נייער ווירקלעכקייט ווערן די פּראָגרעסיוו־רעאַליסטישע עלעמענטן אַלץ גרעסער אין וואָג און פאַרנעם, אָבער די ליטעראַטור. פונקט ווי דאָס

לעבן, פונקט ווי די געזעלשאַפט, האָט נאָך נישט דערגרייכט דעם אידעיש־מאָנאָליטן כאַראַקטער, וואָס די סאָוויעטישע, הגם די פּוילישע ווירקלעכקייט און ממילא די פּוילישע ליטעראַטור אַנטוויקלען זיך אויך אין דער דאָזיקער ריכטונג.

אַזוי אַרום האָבן מיר אין דער היינטצייטיקער פּוילישער ליטעראַטור פאַרשיידענע באַציונגען צו דער ווירקלעכקייט, פאַרשיידענע אידעאָלאָגישע און קינסטלערישע איינשטעלונגען. אויך פאַר דער באַפרייונג איז די פּויליש ליטעראַטור געווען סאָציאַל־אידעיש צעגלידערט, אָבער היינט האָט זיך געענדערט די פּראָפּאָרץ — עס דאָמינירט אַלץ מער, עס פירט אָן אַלץ בולטער די ליטעראַטור פון דעם נייעם מענטש, די רעוואָלוציאָנערע און סאָציאַליזם־בויערישע.

די דאָזיקע שטריכן און עלעמענטן פון דער איצטיקער פּוילישער ליטעראַטור שאַפן די פאַרשיידנאַרטיקייט אין דעם צוגאַנג צום יידישן פּראָבלעם. די גאַמע פון דער דאָזיקער פאַרשיידנאַרטיקייט איז זייער ברייט: פון איין זייט — האַס, גלייכגילט, פון דער צווייטער — מיטפילנדיקע שילדערונג פאַר די יידישע יסורים; אַ העכערער אידעיש־מאָראַלישער שטאַפּל איז — מיטגעפיל און סימפּאַטיע לגבי דעם יידישן ווידערשטאַנד, חשבון־הנפש, קאָנסעקווענטער אינטערנאַציאָנאַליזם און דאָס געפיל פון געמיינזאַמען גורל. די אַלע אַרטן פון באַציונג צו דעם יידישן פּראָבלעם אין דער אָקופּאַציע־צייט זיינען אָן אויסדרוק פון די פאַרשיידענע קלאַסן־אָנגעהעריקייטן און ממילא פון די פאַרשיידענע אַנטשפּרעכיקע פּסיכאָ־אידעישע פּנימער פון די באַזונדערע שרייבער. די רעאַקציאָנערע עלעמענטן פון דער לאָנדאָנער עמיגראַציע און די רעכט־קאַטוילישע שרייבער אין לאַנד ווייזן אַרויס אין זייער פּובליציסטיק און בעלעטריסטיק ממש שנאה צו די ביז צום טויט גערודפטע יידן, שנאה געמישט מיט שאָדן־פרייד און עקל (מאַצקעוויטש, סעידאַ, דאָבראַטשינסקי). העכסטנס איז עס אַ לגמרי פּאַסיווע אָבסערוואַציע פון דעם גרויל. ווייטער גייען די שרייבער, וועלכע — הגם זייערע קינסטלערישע אויסדרוק־מיטלען זיינען אָפט דיאַמעטראַל־פאַרשיידענע — דאָך שאַפן זיי, פון סאָציאַלן שטאַנדפּונקט, איין (נישט קיין איינהייטלעכע) גרופּע. דאָס זיינען די שרייבער פון דער קלייןבירגערלעכער אינטעליגענץ, ביי וועלכע עס שפּיגלט זיך איצט אָפּ — אַ דאַנק דער ווירקונג פון דער נייער ווירקלעכקייט — די פאָלגנדיקע ריכטונג אין דער אַנטוויקלונג פון דער באַציונג צום יידישן פּראָבלעם: פון פּאַסיוון מיטלייד צו די יידישע יסורים ביז חשבון־הנפש. בולט אַנטפּלעקט זיך די דאָזיקע באַ־

ציונג ביי סטעפאַן אַטווינאָווסקי; אויך ביי נאַלקאָווסקאַ, הגם שוואַכער ווי ביים פריערדיקן; אַ מיטן־פּאָזיציע פאַרנעמט בראַשקעוויטש. די סאַמע קאָנ־סעקווענטע אַנטוויקלונג האָט אַדורכגעמאַכט יעזשי אַנדזשעיעווסקי. נישט דערגאַנגען ביז חשבון־הנפש זיינען די יענע וואָקלדיקע קאַטוילישע שריי־בער, וועלכע געפינען זיך נאָך אין געפאַנגשאַפט ביי דער אַלטער בירגער־לעכער אידעאָלאָגיע (זשוקראָווסקי). פאַרקערט — די קאַטוילישע שרייבער, וועלכע שטאַמען פון אָרעמען קלייןבירגערטום און הייבן איצט אָן זוכן וועגן צו דער נייער ווירקלעכקייט, ביי די פילט זיך שוין אויך דער טאָן פון חש־בון־הנפש, פון רעווידירן אַלטע, פאַלשע איינשטעלונגען (אָסטראָמענצקי).

צום שטאַרקסטן און צום שטאַנדהאַפטיקסטן האָט זיך אַרויסגעוויזן אויך לגבי דער יידישער טעמע די רעוואָלוציאָנערע פוילישע ליטעראַטור, די שרייבער, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צום סאָציאַליסטישן רעאַליזם, די קינסטלער, וואָס זייער הומאַניזם דריקט זיך נישט אויס אין פילאַנטראָפּישן מיטלייד, נאָר איז אַ קאַמפערישער, אַ וועלט־ און מענטש־איבערבויערישער. אַט די שרייבער האָבן סיי אין אונטערערד, סיי אויף עמיגראַציע, סיי אין די מיליטערישע רייען און סיי איצט, אין באַפרייטן פוילן, געגעבן אויף דער טעמע פון יידישער פּראָבלעמאַטיק פון דער אָקופּאַציע־צייט ווערק, וועלכע זיינען געוואָרן וועג־ווייזעריש און מיטרייסעריש פאַר דער גאַנצער היינטצייטיקער פוילישער ליטעראַטור.

די גרויסע פאַראינטערעסירונג און די אין ווייט גרעסטן טייל טיף־מענטשלעכע באַציונג צו דער יידישער טראַגעדיע און צום יידישן ווידער־שטאַנד איז אין דער פוילישער ליטעראַטור נישט קיין נייע דערשיינונג. ביי איז דער ברייטער פאַרנעם פון אַט דער טעמאַטיק, ביי איז דער אופן פון לייזן דאָס פּראָבלעם, אָבער די דערשיינונג גופא האָט שוין אַ לאַנגע טראַדיציע אין דער פוילישער ליטעראַטור. די דאָזיקע טראַדיציע ציט אירע פעדים פון די קלאַסיקער מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי און נאָרוויד, פון דער פּאָ־זיטיוויסטין אָזשעשקאָ. און אויך דעמלט לאָזט זיך אָבסערווירן די כאַראַק־טעריסטישע דערשיינונג: דער מאַגנאַטישער קאָנסערוואַטיסט זיגמונט קראַ־שינסקי האָט געשילדערט אַ בילד פון בלוט־גיריקע יידן, די פּראָטאָטיפּן פון די „זקני ציון”, וועלכע גרייטן אַ פאַרשווערונג אויף דער וועלט; אַקעגן־זשע די שענסטע ראָמאַנטישע בילדער פון יידישע געשטאַלטן האָבן געשאַפן די רעוואָלוציאָנער־דעמאָקראַטישע שרייבער מיצקעוויטש (יאַנקעל) און סלאָ־וואַצקי (יודיטאַ), און דעם אַפּאָטעאָז פון יידישער גבורה, פון יידישן אָנטייל אין פוילישע אויפשטאַנדן האָט געגעבן דער פּראָגרעסיווער דיכטער ציפּ־

ריאַן נאָרוויד. שפּעטער האָט עליזאַ אָזשעשקאָ, די באַזינגערין פון פעלקער־פרײַנטשאַפט, די קעמפערין פאַר גלייכבאַרעכטיקונג פון אָרעמען פויערטום און פאַר דער עמאַנציפּאַציע פון דער פרוי, גערופן אין אירע קינסטלערישע ווערק צו דערלאַנגען די האַנט דעם ייד, וואָס וויל אַראָפּטרייסלען פון זיך דעם רעליגיעזן פאַנאַטיזם און די אומוויסנקייט. סאָציאַלער פּראָגרעס גייט אין דער ליטעראַטור האַנט אין האַנט מיט סאָלידאַריטעט לגבי דעם אונטערדריקטן ייד.

די זעלביקע דערשיינונג איז געקומען צום אויסדרוק אויך אין דער תקופה צווישן 1917 און 1939 — אין דעם ענדעקיש־סאַנאַטאָרישן פּוילן. נאָר אַזעלכע שרייבער, ווי וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ, וולאַדיסלאַוו בראָניעווסקי, לעאָן קרוטשקאָווסקי, עמיל זעגאַדלאָוויטש, אַנדזשעי סטרוג, הולקאַ־לאַסקאָווסקי, דאָס הייסט — די פּראָלעטאַרישע און די קליינבירגערלעך־פּראָגרעסיווע — האָבן געקעמפּט אונטער דער אָנפירונג, אָדער אונטער דער ווירקונג פון די קאָמוניסטן קעגן פּשיטיק, געטאָ־בענק און שחיטה־געזעצן, פּונקט ווי קעגן בערעזע און פּאַשיזאַציע. פון זיי איז די דאָזיקע דערהויבענע טראַדיציע אַריבער אין אַנטיפאַשיסטישן אונטערערד פון אָקופּירטן לאַנד און ווייטער — צו דער נייער ליטעראַטור פונם פאָלקס־דעמאָקראַטישן פּוילן, וואָס שפּאַנט צום סאָציאַליזם.

און ווען מיר נעמען אַצינד די פּראָפּאָרץ פון די פּויליש־ליטעראַרישע ווערק, וועלכע שטאַמען פון די אַלטע בירגערלעכע און קאַטוילישע מקורים און האַלטן זיך ביים נוסח פון האַס, אָדער פּאַסיווקייט, לגבי דער גאַנצער פּוילישער ליטעראַטור, וועלכע האָט אַזוי דרייסט און ברייט גענומען אַ וואָרט אין דעם יידישן פּראָבלעם, קענען מיר פעסטשטעלן צום לויב פון דער פּוילישער ליטעראַטור, אַז די צאָל נעגאַטיווע שאַפונגען איז אַ מינימאַלע, זי ווערט ממש בטל בששים — אין דעם ברייטן שטראָם, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאָר די פּאָזיטיווע באַציונג צו די יידישע מאָטיוון. די יידישע טעמאַטיק אין דער היינטצייטיקער פּוילישער ליטעראַטור איז ממש אַן עטאַפּ, איבער וועלכן קיין שום היסטאָריקער און קריטיקער וועט נישט קענען אַריבערגיין אָן אַן אַנאַליז פון אָט דער מערקווירדיקער, באַגריסונגסווערטיקער דערשיינונג.

די רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור

עס איז נאָך נישט געקומען די פולע אָפּשאַצונג פון דער ראָל פון דער רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור אין פאַרמלחמהדיקן פוילן, אין פוילן פונם ענדעקיש־סאַנאַטאָרישן רעזשים, אין פוילן פון העלדישע קאַמפן פון פראָלעטאַריאַט און פויערטום. אָבער ווער עס געדענקט יענע צייט, דער ווייסט און קען אָפּשאַצן, וואָס פאַר אַ געוואַלטיקן באַטייט און איינפלוס די דאָזיקע ליטעראַטור האָט אויסגעאיבט אויפן פוילישן באַוווסטזיניקן פראָלעטאַריאַט, אויף דער פראָגרעסיווער אינטעליגענץ, אויף די בעסטע זין און טעכטער פונם דאָרף, אויף די ראַדיקאַליזירטע שיכטן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. יעדע ליד פון וולאַדיסלאַוו בראָניעווסקי איז געווען ווי אַ שפּיז אינם האַרץ פון שונא. די שילדערונגען פון שטאָט און דאָרף און פון די „קרעסן“, וועלכע עס האָט געגעבן וואַנדאַ וואַסילעווסקאַ, האָבן אויפגעריסן די פעאָדאַל־קאַפּיטאַליסטישע און קאָלאָניזאַטאָרישעווירקלעכקייט פון דער פריציש־פאַבריקאַנטישער מלוכה. לעאָן קרושקאָווסקיס ראָמאַנען האָבן געעפנט די אויגן פון פּראָגרעסיוון לייענער אויף די אמתע סאָציאַלע שפּרונגפעדערן פון פוילנס פאַרגאַנגענהייט. לוציאַן שענוואַלדס פּאָעזיע, וועלכע האָט אָנגעבונדן קינסטלעריש אין די בעסטע טראַדיציעס פון דער פּוילישער קלאַסיק, האָבן מיטגעריסן מיט זייער רעוואָלוציאָנערן פּאַטאָס, אַרויסרופנדיק אַן אידעישן אויפרודער ביי דער אינטעליגענץ. צוליב אונזער קאָנקרעטער טעמע שטעלן מיר זיך אָפּ בלויז אויף די סאַמע אָנגעזעענע פאָרשטייער פון דער פּויליש־רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור. אָבער עס איז באַוווסט, אַז די ריי איז לענגער. אַ באַזונדער קאַפּיטל איז די ראָל פון די דאָזיקע שרייבער, פון אָט דער גרופּע אין דער פּוילישער ליטעראַטור בכלל. די רעוואָלוציאָנערע שרייבער־גרופּע איז געווען דער אידעישער סטימול־

פאַקטאָר פאַר דער הומאַניסטישער פוילישער ליטעראַטור. די רעוואָלוציאָנערע שטרעמונג איז געווען אי דאָס געוויסן פון די פּראָגרעסיווע שיכטן פון פוילישן פאָלק, אי זייער גייסטיקער וועג־ווייזער און געפילן־אויסדריקער, אי דער נביאישער מאָנער און קריטיקער לגבי די רעגרעסיווע עלעמענטן אין לאַנד. די דאָזיקע שטרעמונג איז געווען אַן אָרגאַנישער טייל פון דעם גאַנצן רעוואָלוציאָנערן לאַגער און ממילא אַ טרעגער און אויסדריקער פון זיין אינטערנאַציאָנאַליסטישן גייסט.

איז דעריבער קלאָר, אַז ווען אַ יידישער פּראָלעטאַריער האָט געקעמפט אין פוילן פאַר סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער פריהייט, האָט אַזאַ דערשיינונג נישט בלויז נישט געקענט אַדורכגיין אומבאַמערקט פאַרן פויליש־רעוואָלוציאָנערן שרייבער, נאָר פאַרקערט — אַזאַ זאַך איז געוואָרן אַן אָרגאַנישער מאָטיוו אין זיין שאַפונג; ס'איז געווען נישט קיין טעמע, צו וועלכער ער האָט זיך געדאַרפט פריינטלעך באַציען, נאָר זיין טעמע, אַ שטיק אייגנס פון זיין באַציאונג צום אָרום. און בשעת די פאַשיזירנדיקע מאַכט־האָבער האָבן גענומען פּראָוון זייער אַנטיסעמיטישע פּראַקטיק, איז די אויפרעגונג און די רעאַקציע פון דעם פויליש־רעוואָלוציאָנערן שרייבער אויך געווען נישט קיין חוב־אויספילונג, נאָר אַ וועזנטלעכער אָפּשניט פון זיין פען־און ביקס־קאַמף.

דער פוילישער רעוואָלוציאָנערער שרייבער איז אַדאַנק זיין גאַנצער אידעאישער איינשטעלונג צוגעגאַנגען צו די מאָטיוון פון יידישן אומקום און פון יידישער גבורה אַן די אַלע פּסיכאָ־אידעאישע קאָמפּלעקסן, וועלכע עס האָבן געמוזט האָבן די פוילישע שרייבער פון אַנדערע אידעאיש־קינסטלערישע שטרעמונגען. דער פויליש־רעוואָלוציאָנערער שרייבער האָט לגבי זיך, לגבי זיין לאַגער, נישט געדאַרפט קיין חשבון־הנפש, ווייל נישט ער, נישט זיין לאַגער, האָבן זיך פאַרזינדיקט לגבי דער יידישער געזעלשאַפט; פאַרקערט — יענע שרייבער זיינען מחויב צו מאַכן אַ חשבון־הנפש, סיי אין באַצוג צו דער יידן־פראַגע, סיי בנוגע דעם פויליש־רעוואָלוציאָנערן לאַגער, במילא — בנוגע דער פויליש־רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור. דער פויליש־רעוואָלוציאָנערער שרייבער האָט דעריבער דעם סאַמע דירעקטן, דעם סאַמע דרייסטן, דעם סאַמע האַרציקסטן צוגאַנג צו דער טראַגעדיע פון פוילישן יידנטום, און ער פאַרשטייט אויך צום טיפסטן און ריכטיקסטן דעם יידישן ווידערשטאַנד, זיינע קוואַלן, זיין אינספּיראַציע, טראַדיציע און כוח. פונקט ווי אַמאָל, אַזוי האָט אויך בעת דער אָקופּאַציע און דער באַפרייערישער מלחמה קעגן היטלעריזם דער פויליש־רעוואָלוציאָנערער שריי־

בער געפילט אין דעם יידן־אומקום אַ טייל אייגענע — געזעלשאַפטלעכע און פּערזענלעכע — טראַגעדיע, און אין דעם געטאָ־אויפשטאַנד — אַ קאַמף פון אייגענע געשטאַלטן, אַ געראַנגל פאַר דעם סאָציאַלן אידעאַל, וואָס אים האָבן געדינט זיינע ווערק.

אַ גערודפטע און געשטיקטע אין די צייטן פון בערעזע, האָט אַצינד, אין די נייע באַדינגונגען, די פּויליש־רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור נישט בלויז באַקומען די מעגלעכקייט זיך פריי אויסצולעבן, אומגעשטערט אויס־צוזינגען די געפילן פון אַרבעטנדיקן פאָלק, נאָר זי איז אויך געוואָרן דער וועג־ווייזערישער און אָנפירנדיקער אַוואַנגאַרד אין דער ליטעראַטור פון לאַנד. אויף אירע אידעיש־קינסטלערישע מוסטערן דערציט זיך דער יונגער דור שרייבער. איר וועג, וואָס האָט שוין אין יענע יאָרן געפירט דורך דעם קריטישן צום סאָציאַליסטישן רעאַליזם, הייבט אָן אַלץ מער צו דאָמינירן אין דער ליטעראַטור פון נייעם פּוילן, וואָס איז אַרויף אויפן שליאַך צו איבערגעשטאַלטיקן דיווירקלעכקייט און אויפצושטעלן אַ סאָציאַל־יושר־דיקע געזעלשאַפט.

וולאַדיסלאַוו בראָניעווסקי

פאַר דער אָרגאַנישער אינערלעכער פאַרבינדונג פון דער פּויליש־רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור מיט דער יידישער טעמע איז — סיי פאַר דער פאַרמלחמהדיקער צייט, סיי פאַר דער עפּאָכע פון היטלעריסטישן גרויל — צוממערסטן כאַראַקטעריסטיש די פּאָעזיע פון וולאַדיסלאַוו בראָ־ניעווסקי.

פאַר דער פּאָזיציע פון אַ דיכטער איז נישט וויכטיק די קוואַנטיטעט; דער עיקר איז דער — ווי אַזוי. מיט איין ליד קען זיך אַ פּאָעט פאַרוואָרצ־לען אויף אייביק אינם געדעכעניש פון אַ שיכט. פון אַ פאָלק. די ריכטיקייט פון אָט דער טעזע באַשטעטיקט זיך טאַקע אויף בראָניעווסקין. מיט צוויי לירישע לידער האָט בראָניעווסקי באַפעסטיקט זיין פאַרברידערונג, די פאַרברידערונג פון באַוווסטזיניקן פּוילישן פּראָלעטאַריאַט, מיטן אַרבעטנ־דיקן ייד. די וויזיע פון מילע־גאַס, פון דער גאַס פון יידישער אָרעמשאַפט, די וויזיע, וואָס שוידערט אויך מיט איר שטומער טראַגיק און רירט מיט איר

האַרציקייט, איז געוואָרן אייגן דעם יידישן פּראָלעטאַריער און דעם יידישן אַרבעטנדיקן אינטעליגענט, און ווי אַ דערגאַנצונג צו אַט דעם בילד פון טראַגישער אויסזיכטלאָזיקייט — דאָס ליד וועגן דעם יונגן יידישן שניידער־אַרבעטער, וואָס זיצט הינטער די תפיסה־קראַטעס און טרוימט וועגן קאָנ־טינואירן דעם קאַמף פאַר באַפרייונג. בראַניעוועסקי דערהייבט דעם יידישן קעמפערישן פּראָלעטאַריער; די לבנה פון פּאַוויע־גאַס, די גאַס פון די יידישע שניידער און טעקסטילער, איז זיין אייגענע, דעם דיכטערס, טרוים־וועלט, זיין אייגענע בענקשאַפט צו אַן אַנדער, בעסערן, יושרדיקן לעבן. אַזאַ אינ־טימקייט האָט געקענט אַרויספליסן נאָר פונעם האַרצן פון אַ שרייבער, וואָס האָט באמת ליב דעם יידישן אַרבעט־מענטש. בראַניעווסקיס שורה, וואָס איז ווי אויסגעשמידט פון שטאָל, וואָס פאַרמאָגט אַ מעטאַלענעם קלאַנג, וואָס איז ווי אַ פייל געווענדט צום ציל, ווערט ווייך, ליריש, וואַרעם, ווען ער רעדט וועגן געשטאַלטן און זאַכן, וועלכע ער האָט אינטים ליב. אין אַזעלכע פאַלן רייסט זיך אַפּ זיין שעפערישע פאַנטאַזיע פון דער האַרטער ווירקלעכקייט און שווימט אַוועק אין דער וועלט פון ראָמאַנטיק — דאָס איז די רעוואָלוציאָנערע ראָמאַנטיק, דאָס געזאַנג צום טרוים, די גאַרונג צו ענדערן די ביטערע ווירקלעכקייט.

און אַזאַ דערשיינט פאַר אונז בראַניעווסקי אויך אין זיינע יידישע מאָ־טיוון פון דער אָקופּאַציע־צייט. דער פאַשיסטישער שונא האָט פאַרטיליקט די מילע און די פּאַוויע — זיין מילע און זיין פּאַוויע. דאָס האָט אָנגערירט די סאַמע טיפענישן פון דעם דיכטערס ליידנדיק האַרץ. און עס איז אַרויס־געקומען דאָס אומפאַרגעסלעכע "Żydom Polskim" „פאַר די פּוילישע יידן". די באַציונג פונעם דיכטער צום אומגליק פון פּוילישן יידנטום דער־קענט מען שוין פון די ערשטע פערזן: „מיינע ווערטער ווייק איך אין בלוט, און דאָס האַרץ איז אין ריזיקן געוויין". אָבער איבער דעם דאָמינירט דאָס שטאָלצע געפיל פונם פאָעט, ווען ער הייבט אָן דאָס ליד מיט די ווערטער: „פון די פּוילישע שטעט און שטעטלעך הערט מען נישט קיין געשריי פון פאַרצווייפלונג, עס זיינען געפאַלן, ווי אַ קעמפערישע גרופּע, די וואַרשעווער באַשיצער פון געטאָ". אין צוויי טראַדיציעס פאַרבינדט בראַניעווסקי דעם געטאָ־אויפשטאַנד: אין דער חשמונאישער, מכביאישער טראַדיציע, אין דעם העראָישן נאַציאָנאַל־באַפרייערישן פאָדעם, וואָס וועבט זיך אַדורך אין דער יידישער געשיכטע, און — אין פּוילישן פרייהייט־קאַמף; די געטאָ־אויפ־שטענדלער, זאָגט דער דיכטער, האָבן אויפגעהייבן אָן דער מינדסטער האָפנונג דעם קאַמף, וואָס איז אָנגעפאַנגען געוואָרן אין סעפּטעמבער 1939.

בראַניעווסקי איז נישט בלויז אַ באַזינגער פון יידישער העלדישקייט. ווי אַ רעוואָלוציאָנערער דיכטער זעט ער אין דער פּאָעזיע עפּעס מער און עפּעס העכערס ווי בלויז שיינקייט און באַשרייבערישקייט. אין דעם פּאַרמל־המהדיקן אני־מאמין־ליד „פּאָעזיע" זאָגט ער וועגן דער שליחות פון דיכ־טונג אָט וואָס: דו קומסט ווי אַ מאַי־נאַכט, אַ ווייסע נאַכט, אַ נאַכט, אַן איינ־געשלאָפענע אין בלומען... דו שוועבסט שטיל דורך שלאָפלאָזע, שטילע נעכט... אָבער דאָס איז צו ווייניק! צו ווייניק! דיינע ווערטער פאַרפירן און זאָגן ליגן! פאַר לעבעדיקע ברוסטן — גיב אָטעם פון התלהבות, אַ ברייטן פלי און פליגל צו אָרעמס...

אָט דעם פּאָעטישן קרעדאָ בלייבט בראַניעווסקי טריי אין זיין ליד צו די פוילישע יידן. נישט באַווייַנען איז זיין ציל, הגם דער טרויער שטיקט אים טיף אין האַרצן. ער קומט לערנען זיין פאָלק, די פאָליאַקן: און אָט, וואָס מען דאַרף, ווי אין אַ פעלז, אויסקריצן אין פוילישן געדעכעניש: מען האָט דאָס בשותפותדיקע הויז אונדז חרוב געמאַכט, און דאָס פאַרגאָסענע בלוט פאַרברידערט אונדז, עס פאַראייניקט אונדז דער עקזעקוציע־מויער, דאַכאַו, אָשוויענטשים, יעדער נאָמענלאָזער קבר און יעדע תפיסה־קראַטע. אָט די געמיינזאַמע יסורים זיינען צו עפּעס מחייב. די דיכטער וואַרפט אַרי־בער אַ בריק צו דער צוקונפט, ער שטעלט אויף אַ וויזיע פון דער קינפטיקער פרייער געזעלשאַפט אין אַ נייעם פוילן, דעמלט וועט אין זון לייכטן פאַר אַלעמען, פאַרן פוילישן און יידישן מענטש, און דעמלט וועט קומען דער ענד־ציל פון אונדזער שטרעבן: עס וועט אויפשטיין אַ נייע ראַסע, די העכסטע, די אידעלע מענטשן.

אַזוי האָט דער רעוואָלוציאָנערער ליריקער, אַרויספילנדיק די קוואַלן און די טראַדיציעס פונם געטאָ־אויפשטאַנד, דערזען דעם העכערן זין פון דעם קרבן — דעם צושטייער צום געראַנגל פאַר דער גרויסער אידייע, פאַרן סאָציאַליזם.

די גרויליקע וויזיע פון פאַרפייניקטן פוילישן יידנטום לאָזט דעם דיכ־טער לאַנג, לאַנג נישט אָפּ. די דאָזיקע טעמע קערט זיך אום צו אים נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל. דאָס איז נישט ביי בראַניעווסקין קיין פראַגע פון איינמאָל אַרויסוויטיקן זיינע געפילן און פטור. פונקט ווי דער יידישער דיכטער פון פוילן, אַזוי קען זיך אויך דער פוילישער באַזינגער פון מילע־גאַס און פון דער לבנה פון פּאַוויע נישט באַרויקן. און אָט דערזעט ער די יידישע טראַגע־דיע אין אַ באַלאַדע, וווּ עס קומען ווידער אויף די יידישע גאַסן, מוראַנאָוו, נאַלעווקעס, איניינעם מיטן פוילישן ניי־וועלט; ער פאַראַפראַזירט מיצקע־

וויטשעס באַללאַדן און ראָמאַנצעס, אויסשרייענדיק מיט ווייטיק, אַז דאָס שטעטל איז שוין נישטאָ, די יידן זיינען פאַרטיליקט און געבליבן זיינען בלויז צווײ — אַ דרייצניעריק מיידעלע און ישו, ביידע יידן, ביידע קרבנות פון עס־עסישן טעראָר; ער דערהערט, ווי מיצקעוויטש אין זיינע „קרימער סאָנעטן", דעם קול פון היימלאַנד, פון פוילישן און יידישן קלאַנג, אין זיינע ישראל־מאָטיוון. אומעטום ווײנט זיין האַרץ; אָבער אין קיין שום ליד פון אָט דער טעמאַטיק האָט ער זיך נישט דערהויבן אַזוי ווי אין דעם הימן „פאַר די פוילישע יידן". און עס איז נישט קיין וווּנדער, וואָס דאָס דאָזיקע ליד איז אַריין אינם יידישן געטאָ־אויפשטאַנד־פּראָגראַם ווי אַן אייזערנער פאָנד, ווי דער שלמותדיקער אויסדרוק פאַר די געפילן, וואָס קומען אויף ביים פּראָגרעסיוון ייד אין שייכות מיט דער טעמע פון 19־טן אַפּריל.

די יידישע מאָטיוון האָט בראָניעווסקי אָנגעשריבן אין גלות, געפינענ־דיק זיך ווייט פון היימלאַנד. סיי די יידישע, סיי די אַנדערע מאָטיוון פון יענעם פעריאָד זיינען ביי בראָניעווסקין אין אַ גרויסער מאָס פּראָדוקטן פון דעם טיפן ווייטיק ביים דיכטער, וואָס ער קען נישט — זיצנדיק אויף עמיגראַציע ווייט ווייט, אַקטיוו אָנטיילנעמען אינם באַפרייונגסקאַמף, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין לאַנד. אין אָט די לידער דערשיינט דער רעוואָלוציאָ־נערער פּאָעט ווי דער אמתער פּאַטריאָט, וואָס גייט אויס פון צער און בענק־שאַפט נאָך זיינע פאָלקס־ברידער. דער דאָזיקער מאָטאָר פון זיין דיכטונג ווערט נאָך מער פאַרשטאַרקט אונטערן איינדרוק פון די טרויעריקע גרוסן וועגן די יידן־מאָרדן.

וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ

וויט פון פוילן האָבן געשאַפן זייערע נייע ווערק אויך וואַנדאַ וואַשי־לעווסקאַ און לוציאַן שענוואַלד. זיי האָבן זיך אָבער געפונען אין אַ לאַנד, וווּ עס האָט זיך געשמידט דאָס געווער צו באַפרייען פוילן — אין ראַטנ־פאַרבאַנד. דער נאָענטער באַריר מיט דער סאָוועטישערווירקלעכקייט, מיט דער סאָוועטישער ליטעראַטור, דער אַקטיווער אָנטייל אינם אָנשטרענג פון לאַנד ביים גרייטן דעם זיג, דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז די שטי־מונג אין די מלחמה־שאַפונגען פון די שרייבער, בפרט ביי וואַשילעווסקאַן,

איז אַ מער מונטערע, אַ מער קעמפערישע, הגם אויך ביי זיי פילט זיך דער טיפער וויטיק און די גרויסע בענקשאַפט.

וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ האָט זיך איינגעגלידערט אין דער סאָוויעטישער ליטעראַטור אין דער סאַמע קריטישער צייט, אין דער תקופה פון דער מסירות־נפשדיקער מלחמה קעגן די דייטשע אַרמייען. וואַשילעווסקאַ האָט איינע פון די ערשטע אין דער סאָוויעטישער ליטעראַטור גענומען — נישט בלויז אין פובליציסטישן, נאָר אויך אין קינסטלערישן זין — שטעלונג צו דעם דאָזיקן געראַנגל. איר ערשט ווערק אויף מלחמה־ און אָקופּאַציע־טעמע איז „Tęcza“ — „דער רעגנבויגן“. ווען מען לייענט אַצינד וואַשילעווסקאַס מלחמה־ראָמאַן „דער רעגנבויגן“, ווו עס ווערט מיט ליידנשאַפט און עקספרעסיע אַרויסגעבראַכט דער מעכטיקער פּאַטריאָטיזם פון דער אוקראַינישער פויערטע, דער פּאַטריאָטיזם, וואָס איז שטאַרקער פון דער ליבע צום אייגענעם לעבן, צום אייגענעם קינד, און ווען מען באַקענט זיך מיט די קלענערע דערציילונגען פון דער שרייבערין פון יענער צייט, אין וועלכע עס ווערט צווישן אַנדערע געשילדערט מיט אויפריכטיקער ליבשאַפט דער סאָוויעטישער ייד אין קאַמף מיטן שונא, מוז מען קומען צום אויספיר, אַז דאָס איז נישט קיין נייע וואַשילעווסקאַ. איר שעפערישער וועג גייט גראַדליניק, אָן זיגזאַגן — פון יענעם ערשטן רעפּאָרטאַזש וועגן דעם לעבן און קאַמף פון פוילישן שטאָטישן פּראָלעטאַריאַט ביז אירע מלחמה־דערציילונגען.

וואַשילעווסקאַס באַציונג צו די יידישע פּראָבלעמען, צו די יידישע טיפּן, צו יידישער טעמאַטיק דריקט זיך אויס נישט סתם אין השתפּכות־הנפש און מיטלייד־געפיל. וואַשילעווסקאַ איז אין דער פּוילישער ליטעראַטור פון 1917—1939 געווען די איינציקע, וואָס האָט אין אירע קינסטלערישע פאַרצייכעונגען געוויזן אַ געזונטן, האָרעפּאַשנעם, אַרבעטסלוסטיקן און מידה־טובהדיקן ייד. ווען די אַנטיסעמיטישע העצע אין לאַנד איז דערגאַנגען צו די ברוטאַלסטע פאָרמען, צו פּאָגראָמען, האָט זיך די שרייבערין אוועקגעלאָזט אין אַן אינטערעסאַנטער עקסקורסיע. זאַלבענאַנד מיטן מאַן האָט זי זיך אויף אַ שיפל געלאָזט מיט די וואַסערן פון בוג און דערנאָך מיטן פריפּעט איבער פּאָלעסיע. די פּרוכט פון דער דאָזיקער נסיעה איז געווען אַ ציקל קינסטלערישע רעפּאָרטאַזשן, וועלכע האָבן זיך געדרוקט אין דעם זשורנאַל „וויאַדאָמאָשטשי ליטעראַצקע“. אין די דאָזיקע פאַרצייכענונגען, וועלכע האָבן מיטגעריסן מיט דער אינערלעכער דינאַמיק פון זייער סטיל, מיט דער שפּעדיקייט און זאַפטיקייט פון פּאָלעסיער פּייזאַזש, האָט וואַשילעווסקאַ אַרויסגעפירט טיפּן פון פּאָלעסיער יידן — נייע טיפּן, וואָס זיינען נאָך נישט

געוואַלדיק באַקאַנט געווען אַפילו אין דער יידישער ליטעראַטור, יידן פון די טיפע דורותדיקע וועלדער, יידן פון די בלאָטעס, יידן פון העט־העט פאַר־וואָרפענע דערפער, יידן סמאָלע־טרייבער און האָלץ־העקער, שמידן און פישער, יידן מיט אייזערנע מוסקולן און קינדערישע אויגן. די שרייבערין געפינט אין זייערע גבורישע געשטאַלטן די שענסטע מענטשלעכע מדות: ליבע צו אַרבעט, מאָראַלישע ריינקייט, גאַסטפריינטלעכקייט, הילפסגרייט־קייט.

פון די געשטאַלטן פון די געזונטע פאָליעסער יידישע אַרבעטס־גבורים פירט אַ גלייכע ליניע — אַן אידעישע און קינסטלערישע — צו די צוויי יידישע געשטאַלטן, וואָס וואַשילעווסקאַ שילדערט אין דער נאָלחמה־דער־ציילונג „פעלקער־חברותא״ און אין דער פאַרצייכענונג „די פרויען אין קאַמף״; דאָס זיינען דער טאַנקיסט פינקעלשטיין פון דער דערציילונג „פעל־קער־חברותא״ און די פאַרטיזאַנקע דריימאַן פון דער פאַרצייכענונג „די פרויען אין קאַמף״. די דאָזיקע נייע געשטאַלטן זיינען נישט בלויז געזונטע און ערלעכע יידישע מענטשן; די הויפט־מידה פון די פאָליעסער האַרע־פאַשניקעס — די האַרציקע גאַסטפריינטלעכקייט — דערהייבט זיך אין די באַדינגונגען פון דער מלחמה קעגן היטלעריזם צו דער מדרגה פון גרענעצ־לאָזער קרבנות־גרייטקייט. דער הויפט־שטריך פון די פאָליעסער שמידן און סמאָלע־טרייבער — די אַרבעטסלוסט — גייט אַריבער אין די טעג פון דער פאַטערלענדישער מלחמה אין אַן אומגעווייגלעכער גבורה אויפן שלאַכט־פעלד.

אָבער נישט בלויז סוביעקטיוו זיינען די יידישע געשטאַלטן ביי וואַ־שילעווסקאַ אויסגעוואַקסן צו אַ נאָך גרעסערער מאָראַלישער און גבורהשער הויך ווי פריער. עס האָט זיך אַצינד געענדערט דער פאַן פון די אָביעקטיווע געשעענישן, דער באָדן פון דעם סיפור־המעשה. דאָס איז נישט פינסקער געגנט פון 1938, דאָס איז די סאָוועטישע אוקראַינע פון 1942. די שרייבע־רין זעט אַצינד דעם ייד, פונקט ווי דעם אוקראַינער, נישט אַן איזאָלירטן אין זיין טרויעריקן מצב, נישט ווי אַ ציל־ברעט פאַר די פיילן פון צעווילדע־וועטע דם־שונאים, נאָר ווי אַ רינג אין דער אַלגעמיינער מעכטיקער קייט, וואָס שיצט דאָס לאַנד. וואַשילעווסקאַ זעט איצט דעם ייד נישט ווי אַ קעגנ־זאַץ צום אַנטיפּאַטישן מיליטערישן קאָלאָניסט אין מערב־ווייסרוסלאַנד, נאָר ווי אַ דערגאַנצנדיקע געשטאַלט אין דער סאָוויעטישער פעלקער־משפחה. די קעגנזייטיקע באַציונגען צווישן די דריי טאַנקיסטן — דעם רוס רוסאַ־קאָוו, דעם אוקראַינער מיקאָלאַ און דעם ייד פינקעלשטיין — זיינען נאַטיר־

לעך און פארשטענדלעך אין זייער הארציקער תמימות, אין זייער רירנדיקער אוממיטלבארקייט. אויף א דינעם, אידעלן אופן כאפט אויף די שרייבערין די אייגנארטיקע נאציאנאלע כאראקטער־שטריכן פון איטלעכן פון די דריי: פינקעלשטיין האט א נטיה צו טעארעטישע באטראכטונגען; ער איז אן אייביקער בעל־בטחון. ער, דער שטאט־מענטש, ווייזט ארויס ממש א רירנדיקע בענקשאפט צו נאטור, צו דארף, צו ערד. רוסאקאוו בענקט נאך רו, ער האט א נטיה צו טרוימען, אבער ער איז אומפארגלייכלעך אין קאמף מיטן שונא. מיקאלא איז א שטיק שפרודלדיקע ענערגיע. ער איז לעבנסלוסטיק און אימפולסיוו, האט ליב געלעכטער און וויל ביי אלעמען זיך לערנען. די פארשיידענע כאראקטער־שטריכן און נטיות, דער פארשידענער גראד פון טעמפעראמענט, דער נאציאנאלער אייגנארט דינען נישט דערצו, אז די דריי טאנקיסטן זאלן זיין צעטיילט אינערלעך, פארקערט: זיי דערגאנצן זיך. איטלעכער פון די דריי וואפן־חברים לייגט אריין זיין אייגנארט אין דעם בשותפותדיקן קאמף — און אט אין דעם שטעקט די שטארקייט פון וואשילעווסקאס אויפפאסן די פראגע. זי שילדערט דעם רוס, דעם ייד, און דעם אוקראינער הן אין זייער אינטימען שמועס, הן אין זייער טרוים און בענקשאפט; זי שטעלט זיי אויך אוועק פנים־אל־פנים מיטן שונא און ברענגט ארויס זייער העלדישקייט, וואס איז א פראדוקט נישט בלויז פון זייערע כאראקטערן, נאר נאך מער פון זייער דערציונג, פון דער אידייע פון פעלקער־פריינטשאפט. פינקעלשטיין און מיקאלא ווערן אין שלאכט פארוונדעט אין די אויגן, זיי פארלירן די ראיה, און דאך שטייען זיי, בלינדע, בלוט־אפגייענדיקע, און באשיסן אן אויפהער דעם שונא. דער רויט־ארמייאישער פליכט־געפיל איז שטארקער פון אלץ, פון פיזישן ווייטיק, פון פרזענלעכן בראך. דער צו טעארעטישע באטראכטונגען גענויגטער פינקעלשטיין איז שרעקלאז אין שלאכט פונקט ווי זיין רוסישער און אוקראינישער חבר.

אויף דער סאמע העכסטער מאראלישער גבורהשער מדרגה שטעלט וואשילעווסקא אוועק די פארטיזאנקע דריימאן. דאס איז א יידישע פרוי פון אן אנדער סביבה ווי פינקעלשטיין. דאך איז א יידישע פויערטע פון אן אוקראינישן דארף — איינע פון די, וואס זייערע פראטאטיפן האט די שרייבערין באמערקט נאך אין פאלעסיע. דאס איז א פשוטע פרוי אן בילדונג; ווען דער דייטשער אויספארשער שטעלט איר א ריי פאליטישע פראגן, ענטפערט זי: „איך בין א ווייניק באוווסטזיניקע”, אבער זי פארמאגט א פלאמיק הארץ און א שטאלענעם כאראקטער. זי גייט אוועק צו די פארטיזאנער,

באַטייליקט זיך אין אומצאָליקע אַקציעס, ווערט באַליבט ביי די שלאַכט־חברים, וועלכע רופן זי „מאַטקאַ״. אין אַ צייט אַרום שפּירט זי, אַז זי איז מעוברת, זי וויל ניט פאַלן צו לאַסט די פּאַרטיזאַנער, וועלכע לעבן מיט אַן אומרויק לעבן, זי קערט זיך אום אונטער אַן אויסרייד אַהיים, פאַלט אַריין אין די הענט פון די דייטשע אויסוואורפן, ווערט געפּייניקט מיט כל־ערליי עינוים, לעבט איבער דעם טויט פון ניי־געבוירענעם קינד און גיט נישט אויס די חברים; זי ווערט צום טויט פאַרמוטשעט און בלייבט ביזן לעצטן אָטעם־צוג טריי.

וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ גיט קיינמאָל נישט קיין אויסגעפּאַנטאַזירטע גע־שטאַלטן. אירע טיפּן זיינען שטיקער צאַפּלדיק אמתדיק לעבן. סיי פּינקעל־שטיין, סיי דריימאַן זיינען מענטשן, וועלכע האָבן עקזיסטירט בפּועל־ממש; וואַשילעווסקאַ דערהויבט זיי קינסטלעריש, פּאַראַלגעמיינערט די דער־שיינונג.

ווען וואַשילעווסקאַ שילדערט יידישע טיפּן, מאַכט זי נישט קיין פּרומע מינע. זי טוט עס נישט, כדי איינקויפן זיך ביי עמעצן אין יחוס, דער יידי־שער טיפּאַזש קומט אַרויס פון אונטער איר פען נאַטירלעך, אַזוי ווי דער פּוילישער, דער אוקראַינישער, דער ווייסרוסישער.

לוציאַן שענוואַלד

די פּוילישע פּראָגרעסיווע שרייבער, וואָס האָבן זיך געפונען אין ראַטנ־פאַרבאַנד און דאָרט געהאַט אַ מקום־מקלט אין דער גרויל־צייט פון דעם חיהשן היטלעריזם אין פּוילן, האָבן לויטן ביישפּיל פון די סאָוויעטישע פען־חברים געוויזן, אַז צווישן זייער געפּריידיקטן וואָרט און זייער פּערזענלעכער האַנדלונג איז נישטאָ קיין סתירה. אַ גרויסער טייל פון די פּוילישע שרייבער פון ראַטנפאַרבאַנד איז אַריינגעטרעטן אין דעם פּויליש־דעמאָקראַטישן מי־ליטער, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אויף דער טעריטאָריע פונם סאָוויעטן־לאַנד. איינער פון די ערשטע איז געווען לוציאַן שענוואַלד.

לוציאַן שענוואַלד, דער סאַמע טאַלענטירטסטער דיכטער פון דער רע־וואָלוציאָנערער שרייבער־גרופּע אין פּוילן, האָט אַדורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג פון אידעיש־קינסטלערישע זוכענישן, ביז ער איז פעסט געבליבן שטיין

אין דער רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור. אָנגעהויבן ווי אַ שיינגייסט, אַ פאָרמאַליסט, אַ ווירטואָז פון וואָרט און קלאַנג, האָט ער איז די יאָרן פון רעוואָלוציאָנערן אויפברויז אַדורכגעמאַכט אַן אינערלעכן קריזיס. פון יענער צייט אָן גייט שענוואַלד מיט אַ גלייכן וועג באַרג אַרויף, מיטן וועג פון אַ דיכטער־קאָמוניסט.

אין זיין רייכן ליטעראַרישן שניט פון די ראַטנפאַרבאַנדישע יאָרן, פון די יאָרן רויטע אַרמיי און פּויליש מיליטער, וואָס איז אריינגענומען אין דעם באַנד „Z gościnnej ziemi do Polski" „פון דער גאַסטפריינטלעכער ערד קיין פּוילן", טיילט זיך אויס די פּאָעמע „Umarłej" — „צו דער פאַרשטאָרבענער".

אין יאָר 1936 האָט לוציאַן שענוואַלד פאַרנאָטירט ביי זיך: „דער שרייבער איז נישט איין מענטש. דער שרייבער — דאָס איז אַ גאַנצע משפחה; אַ משפחה מיט גענוג פליסיקע געשטאַלטן, וועלכע ווערן אָבער צוזאַמענגעהאַלטן ביים לעבן דורך אַ טאָטן פון בלוט און פלייש". די מיסיע פונם שרייבער האָט שענוואַלד דער קאָמוניסט געזען אין זיין שליח־ציבורדיקייט, אין דעם, וואָס ער איז באַרופן צו רעדן נישט וועגן זיך אַליין, נאָר וועגן כלל.

די פּאָעמע „צו דער פאַרשטאָרבענער" איז געשריבן אין ראַטנפאַרבאַנד אויפן וועג צו דער ניי־געשאַפענער פּויליש־דעמאָקראַטישער אַרמיי, ווען עס זיינען אָנגעקומען די ערשטע איוב־בשורות וועגן דעם טראַגישן גורל און סוף פון די וואַרשעווער יידן. שענוואַלד האָט אין געטאָ איבערגעלאָזט אַ סך פון זיינע נאָענטסטע און טייערסטע; ער האָט דאָרטן איבערגעלאָזט אַ שטיק פון זיין אייגענעם לעבן, אַ טייל פון זיין געזעלשאַפטלעכן און ליטעראַרישן מיליע. געוויס איז דאָרטן אויך געבליבן איינע פון די וועלכע דער דיכטער האָט באַזונגען אין זיין איבערברוך־ליד „די רעוואָלוציאָנערן", דאָס ליד, וואָס האָט מיט יאָרן צוריק ענדגילטיק באַשטימט די פּאָזיציע פונם פּאָעט. זיין שטעלן זיך אין דער ערשטער ריי פון דעם פּראָלעטאַרישן קאַמף. די פּאָעמע „צו דער פאַרשטאָרבענער" איז אַ געוואַלטיקער האַרץ־געוויין נאָך אַן אומגעקומענעם זייער נאָענטן מענטש. אָבער טריי זיין פּרינציפּ פון דער שליח־ציבורדיקער מיסיע פונם שרייבער, באַשענקט נישט שענוואַלד זיין באַזונגענע העלדין מיט קיין שום אינדיווידועלע שטריכן. פּונקט ווי די רעוואָלוציאָנערין פון דעם אַמאָליקן ליד קומט אויף ווי אַ סינטעטישער כאַראַקטער פון די פּראָלעטאַריש־קעמפערישע פרויען אין אַלטן פּוילן, אַזוי טויכט אויף שענוואַלדס מאַרטירערין פון געטאָ ווי אַ סינטעטישער כאַראַקטער. מיט זיין אייגנטימלעכער אינערלעכער ריטמישקייט און

מעלאָדישקייט פון דער שפּראַך, מיטן אינערלעכן פּאַטאָס פונם פּרז, מיט דער פּלאַסטישער בילדערישקייט, מיט אַ געוואַלטיקער ליבשאַפט און בענקשאַפט שטעלט אויף דער דיכטער די געשטאַלט פון דער אומגעקומענער. עס איז נישטאָ קיין גרענעץ צו זיין צער: „און וווהין איך וועל גיין, און וואָס איך וועל נישט טאָן, איך בין פאַרצווייפלט צוליב דיר, פאַרצווייפלט צוליב דיר".

די פּאָעמע באַשטייט פון פיר טיילן: דער ערשטער טייל איז אַ מעכטיקער אויסגוס פון בענקשאַפט און וויי־געפילן. אינעם צווייטן טייל פון דער פּאָעמע קומט אויף די וויזיע פון דער העלדינס אומקום. דער דיכטער ווייסט נישט, צי זי האָט אין דער לעצטער רגע פון לעבן גערופן צו אים, אָבער איינס ווייסט ער, אַז זי האָט באַוויזן צו שטאַרבן שטאָלץ — „אַז אין די אויגן דיינע איז געווען דרייסטקייט, אַז מיט די בליקן האָסטו צעטרעטן דעם קריפּל, אַ שיינע, אַ פיינפולע, אַ צאַרנדיקע און אַ נאַקעטע!".

דאָס איז איינע פון די זעלטענע וויזיעס פון דער ייִדישער פרוי אינעם אַנבליק פון טויט אין אומקום־לאַגער, צי אין געטאָ. דאָס איז די רעוואָלוציאָנערין אין דעם „ייִדן־רעזערוואַט" — אַזוי זעט זי שענוואַלד, דער דיכטער־קאָמוניסט, ער זעט זי נישט אין סתם אומקום, נישט אין ירידה, ער זעט זי אין דערהייבונג, אין שטאָלצקייט, אין מאָראַלישער העכערקייט איבערן פאַשיסטישן קריפּל.

אין אַנבליק פון אַזאַ וויזיע זינגט אויס דער דיכטער אַ גרויזאַמע שבועה — דער דריטער טייל פון דער פּאָעמע. אויך אין אָט דער שבועה ברענגט ער נישט צום אויסדרוק בלויז זיך אַליין. עס רעדט דורך זיינע ליידנשאַפטלעכע, שטורעמדיקע שורות די גאַנצע קאָשטשושקאָ־דיוויזיע, אין וועלכער שענוואַלד געפינט זיך, און איינינעם מיט איר — אַלע ייִדישע, פּוילישע, סאָוויעטישע קעמפער, די שלאַכטלייט פון פּוילישן מיליטער און פון דער רויטער אַרמיי, וועלכע מאַכן־מיט דעם העלדישן וועג פון לענינאָ ביז בערלין. נאָר דעמלט — שווערט דער דיכטער — ווען דער שונא וועט אָוועקפאַלן ווי אַ פאַרפוילטער בוים, וועט ער זיין אומשטאַנד אַרויסצוזאָגן איר פולן נאָמען, נאָר דעמלט וועט ער בכוח זיין אויסצוזינגען אַ שטאַרקע, ריינע און לירישע מעלאָדיע.

און צום סוף — דער לעצטער טייל: דער דיכטער־קאָמוניסט קען נישט בלייבן שטעקן רק אינעם נקמה־געפיל. ער גרייכט העכער. ער באַגערט צו שטעלן אַ שענערן דענקמאָל זיין הייס־געליבטער, אומגעקומענער געטאָ־פרוי. דורך פאַרטיפטן געדאַנק, דורך געדולדיקער מי, דורך בויען אַ נייע וועלט

— וויל ער פּאַראַייביקן איר נאָמען, איר אָנדענק, און ערשט דעמלט וועט ער זי זען אַ לעבעדיקע, ערשט דעמלט וועלן אירע אידעאַלן און איר קרבן באַקומען אַ תיקון.

לײַדער האָט שענוואַלד נישט דערלעבט צו אָט דער געגאַרטער רגע, צו דער זכיה פון פרידלעכן, שעפערישן בוי. זײַן לעבן איז איבערגעריסן געוואָרן אין אויגוסט 1944, שוין אויפן שוועל פון לאַנד, אין סאַמע בלי פון זײַן טאַלענט.

אַנדערע טוען איצט די אַרבעט, וועגן וועלכער ער האָט געטרוימט. אַנדערע פּריינט און מיטקעמפער פונעם דיכטער שטעלן אויף דעם דענקמאָל דער אומגעקומענער העלדין פון געטאָ.

לעאָן קרוטשקאָווסקי

איינער פון די עיקרדיקע שטריכן פון דער רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור איז דאָס פּראָבלעמאַרטיקע. די רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור שטעלט אַוועק פּראָבלעמען און באַמיט זיך זיי צו לייזן. דער שעפערישער מעטאָד פון דער רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור איז נאָענט צום מעטאָד פון דער סאָוויעטישער, צום מעטאָד פון סאָציאַליסטישן רעאַליזם — מען דאַרף פאַרשטיין, אַז די פולשטענדיקע, דערפאָלגרייכע אָנווענדונג פונם סאָציאַליסטישן רעאַליזם אין דער קונסט, אין דער ליטעראַטור איז מעגלעך ערשט אין די באַדינגונגען, ווען דער אַרבעטער־קלאַס נעמט איבער די מאַכט. דעמלט האָט שוין די רעוואָלוציאָנערע הומאַניסטישע קולטור, די קולטור פון אַרבעטער־קלאַס, די מעגלעכקייטן זיך צו אַנטוויקלען אין דער ריכטונג צו ווערן די הערשנדיקע. אַזוי דרינגט דער סאָציאַליסטישער רעאַליזם אַצינד אַלץ מער אַריין אין דער שאַפונג־מעטאָדיק פון די רעוואָלוציאָנער־הומאַניסטישע שרייבער אין פוילן און אויך ביי אַנדערע שעפער, וועלכע דערנעענטערן זיך צו דער נייער ווירקלעכקייט. ממילא ווערן אַלץ דרייסטער און ברייטער געשטעלט פּראָבלעמען אין דער ליטעראַטור, אַלץ ריכטיקער קומען אַרויס די לייזונגען. וואָרעם, באַוואָפנט מיטן מעטאָד פון סאָציאַליסטישן רעאַליזם, איז דער שרייבער בכוח צו געפינען אַן ענטפער אויף גרונטיקע פּראָבלעמען און אַנצוטרעפן אויף דער געזעצמעסיקייט אין דער גע־

זעלשאַפט, וואָס עפנט אים די אויגן אויף אַ ריי דערשיינונגען, וועלכע ער האָט פריער געזען ווי אַ פּאַטום, ווי איינגעבוירן מענטשלעך בייז, ווי אומ־פאַרענדערלעכקייט און אייביקייט, ווי אַ פּראָדוקט פון ביאָלאָגיזם און אַטאַ־וויזם.

איינס פון די פּראָבלעמען, וועלכע קענען אַן דער הילף פון דיאַלעקטישן מאַטעריאַליזם אין דער וויסנשאַפט און פון דעם סאָציאַליסטישן רעאַליזם אין דער קונסט נישט פאַרענטפערט ווערן, איז די פראַגע פון אַנטיסעמיטיזם, פון ראַסן־האַס, פון דער היטלעריסטישע „אידעאָלאָגיע", פון פאַשיזם. אין זיין קאָנקרעטן פּאָליטישן געשטאַלט שטייט איצט דאָס דאָזיקע פּראָבלעם ווי די פראַגע פון דייטשלאַנד און פון די דייטשן. פאַר דער גאַנצער מענטש־הייט, אַזוי גוט ווי פאַרן יידישן פאָלק, איז דאָס נישט בלויז אַ פּראָבלעם, וואָס דאַרף געבן דעם שליסל צו די סיבות פון דער קאַטאַסטראָפע פון די יאָרן 1939—1945, נאָר אויך אַן אַקטועלער ענין, וואָס איז נוגע דער פאַר־זיכערונג פונם שלום אויף להבא און פון וועלכן עס איז אין אַ גרויסער מאָס אָפּהענגיק דער ווייטערדיקער גורל פון אונזער פאָלק. דער ערשטער — אין דער פוילישער ליטעראַטור — האָט זיך פאַרמאָסטן אויף דעם פּראָבלעם לעאָן קרוטשקאָווסקי אין זיין דראַמע „די דייטשן". פון זיינע אַלטע היסטאָ־רישע ראָמאַנען געדענקט מען קרוטשקאָווסקין ווי אַ פּראָבלעמען שרייבער. אין זיין נייער דראַמאַטישער שאַפונג „די דייטשן" ווייזט קרוטשקאָווסקי דורך אַ קווער־שניט פון אַ דייטשער משפחה דעם טיפן מאָראַ־לישן חורבן, וואָס דער פאַשיזם האָט אַריינגעבראַכט אין די נשמות פון די דייטשע מענטשן. דורך שוידערלעכן טעראָר, דורך צעלייגונג פון דער דערציונג, דורך אַרויסרופן די נידעריקסטע אינסטינקטן, דורך משוגענער פּראָפּאַגאַנדע, דורך דערפירן די אַלטע פרייסישע קאַזאַרמע־דיסציפּלין ביז גולמדיקער אויטאָמאַטישקייט, דורך קאָרופּציע, דורך אויפּפּוישן דעם שאָ־וויניזם — וואָרצלט אויס דער היטלעריזם ביים דורכשניטלעכן דייטש דעם לעצטן צאַפּל פון מענטשלעכקייט, פאַרוואַנדלענדיק כמעט אַלעמען אין מיט־שותּפים אינעם פעלקער־מאָרד. אָבער קרוטשקאָווסקי ווייזט איינצייטיק ווי דער פאַשיסטישער מלך מוז אויפפרעסן זיינע אייגענע אויסגעפורעמטע מענטשן־גולמס — אַזאַ איז די לאָגיק פון פאַרברעכן. דאָס היסטעריזירטע דייטשע מיידל רוט פּאָלט אַריין צוליב אירע אייגענע משוגעתן און צופעליקע טובות אין קאָנפליקט מיטן רעזשים און קומט אום אין קאָנצלאַגער. און אויב עס איז דאָ אין דעקנדיקער מענטש אין דער משפחה, דער אַלטער פּראָפעסאָר זאָנענברוך, וועלכער באַמיט זיך צו פאַרקאָנספּירירן כאָטש זיין

גייסט קעגן דער פאַשיסטישער באַרבאַריי, מוז ערשט קומען די ריזיקע מפּלה פון דייטשלאַנד, אַז ער זאָל קענען אַרויסטרעטן מיט אַ ביסל ווערדע און אויף זיין ליבעראַל־פּראָפעסאָרישן שטייגער פּראָטעסטירן. דער זון זיינער, דער דורך־און־דורך דעמאָראַליזירטער עס־עס־מאַן, בלייבט אַ היטלעריסט און ווערט געדונגען דורך די אַנגלאָזאַקסישע אָקופּאַנטן צו שלאָגן קאָמו־ניסטן, צו פאַרשוועכן יידישע בית־עלמינס, צו היטן די אינטערעסן פון די קאַרטעלן און טרעסטן, צו וועבן חלומות וועגן רעוואַנזש; און דער אוני־ווערסיטעט־וועכטער האָפּפּע טרוימט וועגן די „אַלטע גוטע צייטן, ווען עס איז געווען היטלער".

בלויז איין פיגור איז קאָנסעקווענט פון אָנהייב ביזן סוף. דאָס איז דער קאָמוניסט יאָאַכים פּעטערס, דער אַנטלאָפענער פון קאָנצלאַגער. דאָ גייט נישט וועגן צאָל, דאָ האַנדלט זיך וועגן עצם־עקזיסטענץ פון דעם דאָזיקן איינציק־מענטשלעכן עלעמענט, דעם עלעמענט, וואָס אויב מען וויל לייזן אַזאַ פּראָבלעם ווי דייטשלאַנד, אויב מען וויל באמת באַשטראָפן און פאַרטיליקן די מלחמה־פאַרברעכער און יידן־מערדער, אויב מען וויל ערנסט אויסוואָרצ־לען דעם נאַציזם און אַדורכפירן אַ גרינטלעכע איבערקערעניש — איז אָן אים, אָן די פּעטערס, די דאָזיקע זאַך נישט מעגלעך.

אין קרוטשקאָווסקיס דראַמע איז פאַראַן אויך אַ דירעקט־יידישער מאָ־מענט, אַ כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד — דאָס דערשיסן אַ יידיש יינגל, וואָס איז אַרויסגעקראָכן פון וואַלד, פון באַהעלטעניש, דורך דעם דייטשן זשאַנ־דאַר האָפּפּע. דאָס דאָזיקע קורצע בילד האָט דער מחבר אַרויסגעפירט מיט אַזאַ הימל־שרייענדיקער קראַפט, מיט אַזאַ בולטקייט פון פאַרברעכן, אַז דאָס איז איינע פון די סאַמע אויפשוידערנדיקע סצענעס אין דער דראַמע.

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי

צו דער פּלעיאַדע רעוואָלוציאָנערע שרייבער פון פאַרמלחמהדיקן פּוילן, וועלכע ווירקן היינט ווייטער, געהערט אויך דער דיכטער סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי.

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי איז נישט קיין פּנים חדשות אין דער פּוילישער ליטעראַטור. ער האָט זיך שוין לאַנג פאַר דער מלחמה, לאַנג פאַר אונזער

נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראָפע קונה־שם געווען מיט זיין אויפריכטיקער רעוואָ־לוציאָנערער ליריק. וויגאָדזקי האָט געהערט צום רעוואָלוציאָנערן פליגל פון דער פוילישער פּאָעזיע אינעם פעריאָד צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, צווישן דעם זיגערישן אָקטאָבער און דעם טראַגישן סעפּטעמבער. אין זיינע אַמאָליקע לידער האָט ער זיך געפונען אונטערן איינפלוס פון פראַנצויזישן רעמבאָ און נישט איינמאָל אַרויסגעבראַכט דעם אייגענעם אויפגעבראַזטן געמיט און סאָציאַלע אידייע אונטער דער השפעה פון דעם געניאַלן פראַנ־צויזישן דיכטער. די צייט האָט געווירקט אויף וויגאָדזקיס ליד אין דער ריכטונג פון פאַרטיפן דעם לירישן אויסדרוק. דאָס איצטיקע געזאַנג פון סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי איז אַרויס מער אויסגעלייטערט, ריינער אין קלאַנג, דירעקטער אין אויסדריקן דאָס געפיל, לירישער, שטאַרקער.

וויגאָדזקי אַלס ייד האָט די יאָרן פון גרויל איבערגעלעבט זייער שווער. ער האָט אַדורכגעמאַכט אַ וועג, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ גרויסן טייל פון זיינע שטאַם־ברידער. געטאָ, אונטערערד, אָשוויענטשים, אומקום פון דער משפחה, דייטשע לאַגערן, עבודת פרך און לונגען־קראַנקהייט. ווי אַן אמתער דיכטער האָט ער די אַלע עינויים, די פּערזענלעכע און די נאַציאָ־נאַלע אַדורכגעוויטיקט באַזונדערס טיף, נישט בלויז פיזיש, נאָר אויך גייס־טיק. עס איז קאַנטיק אי פון זיינע נייעסטע לידער, אי פון זיינע בכורהשע פּראָזע־אַרבעטן, ווי ער קאָן זיך בשום אופן נישט באַפרייען פון דעם איבער־געלעבטן, ווי עס באַהערשט אים אַלץ נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל דער באַגער צו שרייבן וועגן די דאָזיקע ביישפּיללאָזע איבערלעבונגען פונם יחיד און כלל. דאָס איז נישט ביי וויגאָדזקין קיין ענין פון דערפילן אַ געוויסן נשמה־חוב, איינמאָל פאַר אַלע מאָל און שוין! עס איז נישט ביי אים קיין זאַך פון שטעלן אַ מצבה און דערמיט אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם דרוק פון די גרויליקע איבערלעבונגען, נאָר אַ שטאַרקע כסדרדיקע באַדערפעניש זיך אויסצורעדן, אַן אָרגאַנישער טייל פון זיין געמיט, געפיל און מחשבה. וויגאָדזקיס איצטיק ליד צילט נישט בלויז צו פאַראייביקן אין די הערצער דאָס געדעכעניש פון אומגעקומענעם פאָלק, נאָר אויך צו וואַרפן דער מערבדיקער וועלט דעם שטאַרקן „מעמענטאָ״, דער מוסר השכל פאַר דער קינפטיקער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

די גרעסטע מעלות פון סטאַניסלאַוו וויגאָדזקיס נייסטע מאָטיוון זיינען זייער פולשטענדיקע אויפריכטיקייט, אויטענטישקייט פון איבערלעבונגען, קלאָרקייט פון אויסדרוק און דאָס אַבסאָלוטע אידענטיפיצירן אין זיי דעם איך מיטן כלל. די אָפטע כמעט אויטאָביאָגראַפישקייט פון די מאָטיוון זיינען

אַ סימן פון דער צייט. דאָס איז נישט בלויז די איבערלעבונג פונעם דיכטער. דאָס איז דער טראַגישער לעבן־וועג פון מיליאָנען, פון אַ פאָלק. וויגאָדזקי איז ווייט נישט קיין אינדיווידואַליסט. ער שפּילט זיך נישט מיט זיינע געפילן, ער קאָקעטירט נישט מיט זיינע איבערלעבענישן, ער שטעלט זיי פאַר ווי אַ טייל פון די יסורים פון כלל. ער באַנעמט די שליחות פונעם אָפּגעראַטעוועטן דיכטער, וואָס האָט זיך שוין געפונען אין סאַמע כף־הקלע פון ערב אומקום און איז אַרויס אַ לעבעדיקער, ווי אַן עכטער רעוואָלוציאָנער. ער פאַסט אויף זיין ליד ווי אַ סך־הכל פון די ווײ־געשרייען פון אַלע אומגעקומענע, פאַרגאַזעוועטע, פאַרשניטענע, ווי אַן אויסדרוק פון געוויין פון זיין, פון אונזער דור. די עינויים און ביטערע דערפאַרונגען האָבן נישט געשטויסן דעם דיכטער צו פאַרצווייפלונג און אַנטוישונג. ער דערשיינט ווידער פאַר אונז ווי אַ סאָציאַלער שעפער, ווי אַ המשך פון יענעם שליאַך, אויף וועלכן דער דיכטער איז אַרויף מיט יאָרן צוריק, פונעם שליאַך פון אַ רעוואָלוציאָנערער, וועלט־ און מענטש־איבערבויערישער פּאָעזיע.

„דורך דעם אייגענעם ווייטיק און דורך דער אייגענער פּיין דרינגט זיך אַדורך מיין ליד און וואַקסט אָן, און ווי אויף דעם וואַרעמען אַש פון שטאָט לייג איך אַרויף מיין האַנט אויפן האַרץ, אָבער אַ דערשראָקענע וועט זי זיך נישט צוריקכאַפּן, און וועט אויסדויערן ביזן סוף, די פּאַמעלעכע און פּיינפולע סטראָפע, אין וועלכער עס איז דאָ מיין טאָכטער און די מוטער". מיט אָט דער פאַרזיכערונג הויבט אָן וויגאָדזקי איינס פון זיינע געזאַנגען, און ער פאַרענדיקט דאָס ליד: „און אויסדויערן, אויסדויערן מיט די רעשטלעך פון די כוחות, און געדענקען אַלץ דעם ריזיקן פאַרנעם, און דאָס אייגענע לאַנד און די שטוב, און דעם פּאָגראָם, און די אייגענע טאָכטער, און די מוטער מיינע".

געדעכעניש און דרייסטקייט, זכרון פון דעם פאָרגעקומענעם און געוואַגטקייט אַריינצוקוקן דעם אמת אין פּנים אַריין, אויפדעקן אַלץ — אָט די צוויי שטריכן כאַראַקטעריזירן וויגאָדזקיס דיכטונג פון דעם גייסטן עטאַפּ פון זיין שאַפונג. עס איז אַ דיכטונג, אין וועלכער דער לייענער, בפרט דער יידישער, וועט געפינען דאָס געוויין פון אייגענעם האַרץ און וועט נאָכאַמאָל איבערלעבן דעם אומפאַרגעסלעכן רושם פונעם שוידער. דאָס איז אָבער נישט קיין קינה־פּאָעזיע פון פאַרצווייפלונג. די לידער פאַרמאָגן נישט בלויז אַקאָרדן, וואָס וועקן צו ווידערגעבורט, זיי זיינען נישט בלויז דורכגעדרונגען מיט אַן אינערלעכער פאַרביסנקייט אויסצודויערן, נאָר זיי פאַראַנקערן אין

דער אידייע פון באַזיגן דאָס שלעכטס און פון אויפבויען אַ נייע וועלט אָן געטאָס, אָשוויענטשימס און ראַסן־האַס.

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי האָט אויף אַ האַרמאָנישן אופן צונויפגעגאָסן זיין יידיש געמיט מיטן פוילן פּאָעטישן קלאַנג און מיטן אַלמענטשלעכן רעוואָלוציאָנערן געפיל. ער רעדט נישט וועגן דער בלוט־טריפנדיקער פאַר־גאַנגענהייט פון יידישן ציבור ווי אַ מיטפילנדיקער אָבסערוואַטאָר. אויב איר ווילט, איז זיין לידער־ציקל „Pamiętnik miłości", — „דאָס גע־דענק־בוך פון ליבע" אינהאַלטלעך אַ קייט קורצע שילדערונגען פון דעם גורל פונעם ייד אין די גרויליקע אומקום־יאָרן. צוערשט: די נאָענטסטע, די עלטערן, דער טאַטע, וועלכער האָט ליב געהאַט צו לייענען סיי וועלטלעכע לעקטור, ווי פאַל דע קרויף, סיי יידישע — חיים־נחמן ביאַליקן; די מוטער. די צוויי ברידער, די פרוי, — אַלע געפינען זיך אין איין נאָמענלאָזן קבר, אין אָשוויענטשים (די לידער: „דעם טאַטן", „צו דער מאַמען", „דאַטעס" און אַנד.). דער דיכטער זאָגט מיט ביטערניש, אַז זיינע פערזן שאַפן אַ ביאָ־גראַפיע, אַ מאָדנע ביאָגראַפיע, ער אַליין איז „דער ביאָגראַף פון שטילקייט און פּאָגראָם, פון אויסגעשטאָרבענע גאַסן און פוסטענישן און פונעם וויכער, וואָס האָט ביינאַכט אַ ווייע געטאָן איבער די חורבות פון מיין שטוב". ער גיט זיך אָפּ אַ דין וחשבון, אַז זיין ליד וועט זיין איצט ביטער ווי גאַל, וויל דער דיכטער פון אומקום דערשיינט ווי „דער בעל־פּנקס פון מענטש, שיך, קליידער נאָך מיינע פאַרברענטע און נאָך דיינע"... („ביאָגראַפיע").

אַמאָל אין אַ דיסקוסיע האָט אַ חבר געשטעלט אַ פּראָבלעם: צי איז מעגלעך אַ טויטן־לאַגער־ליריק, אַ קרעמאַטאָריע־פּאָעזיע? וויגאָדזקי האָט באַ־וויזן, אַז דאָס איז מעגלעך, אָבער ביי איין תנאי: ווען דער אומקום־דיכטער דערזעט טראָץ אַלעמען דאָס מענטשלעכע, ווען ער פילט דאָס האַרץ פון די טויט־פאַרמשפּטע, ווען ער איז באַהערשט נישט בלויז מיט האַס צום שונא, נאָר איינצייטיק מיט ליבשאַפט צו די פאַרמשפּטע. וויגאָדזקי דער־בליקט טאָקע דעם מענטש, זיינע חלומות דורך די פלאַמען פונם קרעמאַ־טאָריום־פייער, ער איז פול מיט ליבשאַפט צום מענטשן אַפילו אין אָנבליק פון דער מיתה־משונה, פון וועלכן מען קען נאָר אַראָפּגיין פון זינען. אַ גרויסע צאָל פון די לידער פונם „געדענק־בוך פון ליבע" איז געווידמעט זיין אומ־געקומענעם טעכטערל. אָבער דער צעוויטיקטער טאַטע, דער דיכטער, דער־הויבט זיך העכער איבערן פערזענלעכן אומגליק. דאָס בילד פון פאַרברענטן טייער־נאָענטן קינדישן גופל צעוואַקסט זיך אין אַ וויזיע פון דעם ריזיקן לעגיאָן יידישע קינדער, אין אַ סינטעטיש בילד פון יידישן קינד — ער

ווידמעט אים, דעם יידישן קינד, איינס פון די שענסטע לירישסטע לידער פון דער זאַמלונג; אַלע יידישע קינדערלעך, אַלע פון אונגאַרן, טשעכיע, ליטע און פוילן, און לעטלאַנד, אַלע זיינען זיינע, דעם פּאָעטס פייגעלעך, און ער קען זיך בשום אופן נישט פאָרשטעלן, אַז די דאָזיקע לענדער פון מזרח־ און מיטל־איראָפּע זאָלן מער נישט באַחנט זיין מיטן שמעקעוודיקן שמייכל פון די משהלעך און שלמהלעך, וועלכע זיינען איבערגעענטפערט געוואָרן צו דער שחיטה.

ווייטער גייען לידער, געשריבענע אינם אָשוויענטשימער לאַגער, לידער פון פיינלעכע התבודדות און לידער פון צוריקקער, ביז מיר קומען צו אַ נייעם מין לידער, צו דער צווייטער זייט פון וויגאָדזקיס געמיט. דאָס ליד „שוואַרץ־נביאישע בעמען", ווו עס קומט אויף אַ צאַרן־קינה נאָכן טויט פון דער יידישער טאָכטער, פון רחל, שולמית און רבקה, פון מלכה, חנה און אסתר, און רות, איז שוין פון אַן אַנדערן מין. אין אים אַנטפּלעקט זיך דער אומבויגזאַמער באַגער פונעם דיכטער צו ווידערגעבורט. דאָס ליד רופט צו תחית־המתים, צו ווידעראויפשטיין צום לעבן — פון די געטאָס, לאַגערן און אויפשטאַנדן, פון די אַשן און גאַזן. די לידער פון ווידערגעבורט, וועלכע אָטעמען נאָך אַלץ מיט פיין און צער, אָבער גיבן אַן אויסבליק, פאַראַנקערן אין דער אינטערנאַציאָנאַליסטישער אידייע פונם פּאָעט. דאָס בילד פון דער גרויסער מאַרטירערין, פון דער יידישער מאַמע פאַרוואַנדלט זיך אין אַ ברייטערער וויזיע, — אַ מאַמע איז חנה, אַ מאַמע איז קאַטיושא און אַ מאַמע איז מאַריאַ. און דער זיג איז אויסגעשמידט געוואָרן אויף אַלע פראָנטן פון דער פרייהייט־ליבנדיקער מענטשהייט. אומעטום האָט זיך געצויגן דער ליידן־וועג פון דער מענטש — הינטער דעם פוילישן קוטנאָ, ביים פראַנצויזישן רי דע פּאָבור, הינטערן רוסישן באָברויסק און אויף דער יידישער שליסקע־גאַס („אַ תפילה"). און ווען דער דיכטער ווענדט דאָס פּנים צו דער צוקונפט, פילט ער ווי זיין האַרץ באַשטייט פונעם אַש פון מאַרטירער פון פאַרשידענע נאַציעס — פון יידן, פּאָליאַקן, רוסן און גריכן („צום קינפטיקן").

„דאָס געדענק־בוך פון ליבע" איז אַ רירנדיקער לירישער דענקמאָל נאָך די טראַגיש־פאַרשניטענע מאַמעס און קינדער אונזערע. עס איז אַ הימן צו דער שיינקייט און נשמה־לויטערקייט פון יידישן קינד, צו דער גוטסקייט און שטאַרקייט פון דער יידישער מאַמע. עס איז אין אַ נישט ווייניקער מאָס אַ געזאַנג צו פעלקער־פאַרברידערונג, געשריבן דורך אַ פּאָעט, וואָס זיין וועלט־באַנעם איז דורכאויס רעוואָלוציאָנער און זיין געמיט איז טראָגט אַלע

איוב־נסיונות פון גורל נישט צעבראָכן, נאָר גליט אויף מיט אַ פרישן פייער פון קאַמף־גרייטקייט פאַר אַ נייער וועלט.

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי איז נאָך דער באַפרייאונג דערשינען אויך אין אַ נייער שעפערישער געשטאַלט — ווי אַ פּראָזע־שרייבער. בעיקר האָבן געמאַכט אַ רושם זיינע צוויי פּראָזע־אַרבעטן: „Stopnie nienawiści“ — „די שטאַפּלען פון האַס“ און „Czy napiszę powieść?“ — „צי וועל איך אָנשרייבן אַ דערציילונג?“.

דער נאָמען פון דעם צווייטן חיבור איז כאַראַקטעריסטיש: וויגאָדזקי איז אַמאָל געווען באַקאַנט נאָר ווי אַ דיכטער, טיילווייז ווי אַ פּובליציסט און ווי אַ ליטעראַטור־קענער (בפרט פון דער לינקער דייטשער ליטעראַטור). די פראַגע — צי וועל איך אָנשרייבן אַ דערציילונג — איז, דוכט זיך, אַ רעטאָרישע. וויגאָדזקי ווייזט אויף, אַז דאָס לעבן אַליין פאַרמאָגט אַזוי פיל דראַמאַטישן שטאָף, מענטשלעכע געפאַלנקייט און מענטשלעכע דערהויבנקייט, אַז שוין דאָס בלויזע ערלעכע באַשרייבן געשעענישן פאַרוואַנדלט זיך אין אַן עכטער דערציילונג, אין אַ שטיק קונסט. וויגאָדזקיס פּראָזע געהערט נישט צו דער קאַטעגאָריע פאַרענדיקטע, אויסגעטאָקטע, שלימות־דיקע קינסטלערישע ווערק, אָבער די אויטענטישקייט פון די מאָטיוון, די פּלאַסטישקייט און וואָרהאַפטיקייט פון די געשטאַלטן, דער נאַטירלעך־פליסנדיקער דיאַלאָג, און בעיקר דער גרויסער אָביעקטיווער אמת, דאָס אַלץ, וואָס שאַפט צוזאַמען אַ רעאַליסטישע שילדערונג, ווירקן אַזוי שטאַרק און פריש, אַז עס פאַרשווינדט דער קליינער קינסטלערישער בלויז, וואָס טיילט נאָך אָפּ די דאָזיקע פּראָזע־אַרבעטן פון עכטער קונסט.

„די שטאַפּלען פון האַס“ זיינען נוגע אַ זייער וויטעקלעכן פּראָבלעם פון יידישן פאָלק — די צווישנבאַציאונגען פון מערב־ייד, פונם דייטש־שווייצאַרישן יאַהודי און דעם אמת־פאָלקסטימלעכן ייד, דעם מזרח־איראָפּעישן; און נאָך איין פּראָבלעם, וועלכער איז אין גרונט גענומען נישט קיין אויסשליסלעך יידישער — דער טראַגישער, פאַרפּירערישער, אומגליקלעכער אומגלויבן פון דער מערב־וועלט, יידישער און נישט־יידישער, אין די גרויליקע גרוסן וועגן די היטלעריסטישע מעשים־תעתועים איבער יידן אין די אָקופּירטע לענדער. וויגאָדזקיס אַרויסטריט האָט, טויזנט מאָל צום באַדויערן, אַן אַקטועלן באַדייט ביזן היינטיקן טאָג. דער שווייצאַרישער יאַהודי, דער ווילהאַבנדיקער פּלוטאָקראַט, וועלכן עס בינדט מיט דער יידישקייט דער איינמאָל־יאָריקער וויזיט ערב יום־כיפור אין דער סינאַגאָגע, פּריץ מ.

שרייט אויס אַן אויפגערעגטער, הערנדיק די אַלאַרם־ידיעות פון דעם „אָסט־יודע" הענריק:

—איך קען עס שוין. שוין פון אַ סך טעג דערציילן מיר פאַרשידענע מענטשן די דאָזיקע בבא־מעשיות... די דאָזיקע נישט־געשטויגענע גע־שיכטעס!".

אינעם ביכער־שראַנק פון פריץ מ. שטייען די ווערק פון הערצל, זאַנג־וויל, בובער, היינע. פריץ מ. האָט אַ „סענטימענט פאַר יידישקייט", אָבער ער האָט צוטרוי צו זיין אייגענער לאָגיק, צו זיינע אַקציעס, וואָס שטעקן אין דייטשע אונטערנעמונגען, צו דער קאַפּיטאַליסטישער אָרדנונג און ער שרייט ווייטער אַז אומבויגזאַמער אין זיין טעמפּקייט, קליינקעפּלדיקייט און טפּשות:

—זי ערציילען מיר יאָ אָבער שיינע ראָובער־געשיכטן!

וויגאָדזקי איז מיט די „אָסט־יודען", קעגן די אָפּגעפרעמדטע פון פאָלק, אַרויסגעריסענע פון שורש, קאָסמאָפּאָליטיש־פּלוטאָקראַטישע מערב־יאָהו־דים. ער דערזעט אַ טייל פון דער שולד פאַר אונזער אומגליק אין דעם פאַר־ברעכערישן אומצוטרוי פון די לעצטע, און ווי אַ מאַרקסיסט זוכט וויגאָדזקי די וואָרצלען פון זייער גלייכגילט אין זייער צונויפוווקס מיטן פינאַנס־קאַ־פּיטאַל פון די אָרומיקע פעלקער, דערונטער מיטן פינאַנס־קאַפּיטאַל פון דייטשלאַנד גופא.

די צווייטע פּראָזע־אַרבעט אויף אַ יידישער טעמע „צי וועל איך אָנ־שרייבן אַ דערציילונג" אַנטפּלעקט די צווייטע זייט פון דער געטאָ־ און אָקופּאַציע־ווירקלעכקייט — דעם ווידערשטאַנד קעגן דעם היטלעריסטישן אָקופּאַנט און פאַרטיליקער.

דאָס איז די געשיכטע פון אויפקום פון דער יידישער קאַמף־באַוועגונג אין אַ גרויסער שטאָט פון זאַגלעמביע. דאָס איז כמעט אַ כראָניק פון אַ גרוי־סער טראַגישער צייט. פון איין זייט — דער „יידישער קעניג" פון די אויי־בער־שלעזישע געטאָס, דער טרויעריק באַרימטער מערין, דער מיטאַרבע־טער פון אָקופּאַנט, דער מיטשולדיקער אין די גירושים און פאַרטיליקונגען. פון דער צווייטער זייט — אַ גרופּע קאָמוניסטן, די שטילע העלדן פון יידישן ווידערשטאַנד: בלומענפרוכט, גרויבאַרד, גראָסמאַן, רוזשאַ לוסטיק. און איינעם מיט זיי: דער אַלטער פּוילישער קאָמוניסט וואַוזשיניעץ, וועלכער ברעכט אַדורך די געטאָ־מויער און פאַרבינדט די איזאָלירטע מיט דער קעמפערישער אונטערערד.

מערין פריידיקט: „אַרבעט וועט ראַטעווען". די ווידערשטאַנדלער נוצן אויס די געטאָ ווי אַ צענטער פון קאָנספּיראַטיווער טעטיקייט, ווי אַ קוזשניע פון אַנטיפאַשיסטישער פּראָפּאַגאַנדע. און אין מיטן: דער אינזשעניער פּ. דער זעלביקער, וועלכער האָט אַמאָל אויסגעדריקט זיין גלויבן, אַז דייטשלאַנד וועט פאַרכאַפּן דעם אוראַל, אַצינד, ווען אויך זיין עקזיסטענץ איז באַדראָט, זוכט ער פאַרבינדונגען מיט דער אונטערערד, מיטן וואַלד — אָבער עס איז צו שפּעט.

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי האָט מיט דער דאָזיקער פּראָזע־אַרבעט אויפגעטאָן אַ וויכטיקע זאַך — ער האָט אויפגעדעקט פאַרן פּוילישן לייענער אַ בלאַט הערױאיק פון דער יידישער פּראָלעטאַרישער יוגנט. מיט שטילן פּאַטאָס, אין לחלוטין נישט פּרעטענציעזע טענער, מיט אַ רואיקער פּשטות שילדערט וויגאָדזקי דעם העלדישן מאַרטירער־אומקום פון דער יונגינקער רוזשאַ לוסטיק, פון אָט דער זאַגלעמביער זאָיאַ. „איך ווייס נישט — באַמערקט דער מחבר, — ווו עס איז אומגעקומען דער חבר גראָסמאַן, אָבער איך בין זיכער, אַז יעטווידן ווייטיק און יעטווידע יסורים האָט ער אויפגענומען ווי אַן אַפּאָסטאָל; וואָס שטאַרקער עס האָט אים געשלאָגן דאָס לעבן, אַלץ אַ שענערע צוקונפט האָט ער געזען".

אין דעם געמיינזאַמען קאַמף פון פּוילישן רעוואָלוציאָנערן אַרבעטער וואַוזשיניעץ מיט די גראָסמאַנס און לוסטיקס זעט סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי די באַגייסטערדיקע אידייע פון דער קינפטיקער וועלט.

* * *

אונטערפירנדיק אַ סך־הכל פון די אַלע אויבן אַנאַליזירטע ווערק קאָן מען מאַכן דעם פאָלגנדיקן אויספיר: פּונקט ווי אין אַלע אַנדערע טעמעס, אַזוי אויך אין יידישע מאָטיוון קאָן די פּוילישע רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור דינען ווי אַן אידעאישער וועגווייזער.

דאָס יידישע פּראָבלעם איז ביי די פּויליש־רעוואָלוציאָנערע שרייבער אַן אָרגאַנישער טייל פון דער גאַנצער פּראָבלעמאַטיק, וועלכע זיי באַהאַנדלען.

די אונטערערדישע ליטעראַטור

צו דער אונטערערדישער ליטעראַטור פאַרעכענען מיר די ווערק, וואָס זיינען נישט בלויז געשאַפן געוואָרן אין קאָנספּיראַציע אין דער אָקופּאַציע־צייט, נאָר וואָס זיינען דעמלט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אונטער פּסעוודאָנימען, אָדער אָן דעם נאָמען פונעם אויטאָר אין די אומלעגאַלע, אַנטיהיטלעריסטישע, פּאַטריאָטישע אויסגאַבעס. אַזוי אַרום וועלן אין דעם דאָזיקן קאַפּיטל נישט באַהאַנדלט ווערן די חיבורים פון אַנדזשעיעווסקי, בראַשקעוויטש, אַטווינאָווסקי און אַנדערע, וועלכע האָבן געשריבן אין דער מלחמה־צייט אין די אָקופּירטע שטעט — זיי האָבן אָבער זייערע שאַפונגען נישט פאַרעפנטלעכט דעמלט, אין די אונטערערדישע זשורנאַלן, און שפּעטער, נאָך דער באַפרייונג, האָבן זיי די ווערק דערגאַנצט, אויסרעדאַגירט, געענדערט. די ווערק פון אַנדזשעיעווסקי, בראַשקעוויטש, אַטוויאָווסקי און אַנדערע — הגם זיי דריקן אויס די שטאַנדפּונקטן און געפילן פון די מחברים און פון אַנטשפּרעכיקע פּוילישע שיכטן פון דער אָקופּאַציע־צייט — האָבן אָבער באַווירקט דעם לייענער איצט, אין אונזער קעגנוואַרט, בעת די אונטערערדישע ליטעראַטור האָט באַווירקט דעם לייענער דעמלט, אין דער דירעקטגרויזאַמער צייט פון געטאָ און אומקום. חוץ דעם זיינען די שאַפונגען פון דער אונטערערדישער ליטעראַטור אוממיטלבאַרע, אויטענטישע דאָקומענטן, און פאַרמאָגן אַזוי אַרום — אויסער דעם מאָראַליש־אידעישן און קינסטלערישן באַטייט — אויך אַ דאָקומענטאַליש־היסטאָרישע ווערט. דעריבער וועלן זיי באַטראַכט ווערן באַזונדער.

„Z OTCHŁANI“

אַ באַזונדערע ראָל האָט אָפּגעשפּילט די אומלעגאַלע זאַמלונג „ז אָטכלאַני“ — „פון כף־הקלע“, וואָס איז אַרויס אין דער פּוילישער אונטערערד

אין יאָר 1944, ווי אַ ליטעראַרישער דאָקומענט פון דער באַציונג פונעם פּראָגרעסיוון פּוילישן דיכטער צו די געשעענישן אין וואַרשעווער געטאָ, צו די יידישע ליידן און צום יידישן אויפשטאַנד. דער געדאַנק פון אַזאַ זאַמלונג איז געבוירן געוואָרן איינצייטיק אין די קרייזן פון די יידישע אומלעגאַלע טוער אויף דער „אַרישער" זייט און ביי די פּוילישע פּראָגרעסיווע שרייבער. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער זאַמלונג: מיעטשיסלאַוו יאַסטרון, טשעסלאַוו מילאָש, יאַן קאָט און טאַדעוש סאַרנעצקי. עס איז קלאָר, אַז די נעמען פון די אויטאָרן זיינען נישט אַנגעגעבן געוואָרן; סאַרנעצקי האָט זיין פּאָעמע פאַרעפנטלעכט אונטערן פּסעוודאָ „יאַן וואַידעלאָטאַ".

מיעטשיסלאַוו יאַסטרון

אין די פינף לידער, וואָס האָט אין דער זאַמלונג געגעבן מיעטשיסלאַוו יאַסטרון, און אין נאָך דריי פּאָעטישע שאַפונגען זיינע, וועלכע ער האָט אָנגעשריבן אויך אין יענער צייט, קומען צום אויסדרוק די צוויי גרונט-געפילן פון דעם דאָזיקן אַנגעזעענעם פּוילישן דיכטער: ווייטאָג, קינה און האָפנונג. יאַסטרונס שורה איז ביטער און שאַרף, צאַרנדיק און גאַליק. נישטאָ קיין ווייכקייט אין זיין ליד, און עס קען נישט זיין — דער דירעקטער איינדרוק און דער אוממיטלבאַרער באַריר מיט דער גרויזאַמקייט זיינען אַזוי דערשיטערנדיק, אַז דאָס לירישע קען זיך נישט אַנטפּלעקן. יאַסטרונס לידער זיינען אויך נישט קיין עפּיק — ער פילט זיך אַליין צופיל ווי אַן אָרגאַנישער טייל פון דעם קרבן, ער זאָל קענען תיכף באַשרייבן, ער זאָל גלייך האָבן די נויטיקע פּערספּעקטיוו. עס רייסן זיך אַרויס פון אונטער זיין פּען טענער פון געוויין, פון פאַרביטערונג, אַפילו פון פאַרצווייפלונג. ער זעט אין דעם קרבן אַ „היימלאָזן הויפן פון אַש"; ער רופט אויס, אַז „די, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר דער וואַנט פון געוויין, וועלן זי שוין מער נישט זען"; ער פאַרשטייט נישט אין דער ערשטער רגע פון צאָרן דעם זין פון דעם יידישן אומקום — „די קריסטן, וואָס זיינען געוואָרפן געוואָרן צו די לייבן, האָבן געוווסט, פאַר וואָס זיי שטאַרבן! און איר?". ער באַטאָנט די גרויזאַמקייט און די טראַגישקייט פון דעם איינזאַמען טויט (די לידער: „די לויה", „אויף די חורבות", „* * *"). יאָ, ער בינדט אָן אויך אינעם יידישן

ווידערשטאַנד, הגם זייער דיסקרעט, נישט אַנרופנדיק די זאַך ביים נאָמען, אָבער דער דאָזיקער ווידערשטאַנד אַסאָציאירט זיך אין זיין דמיון מיטן פּאַרויס־פּאַרמשפּטן, מיטן פּאַרויס־דורכגעפאַלענעם העלדישן אויפטו פון מלך שאול, וועלכן די צוקונפט־פּאַרויסזאָגער, די נביאים, האָבן דערקלערט, אַז זיין פאַלן איז אומפאַרמיידלעך („דאָס געזאַנג פון יידישן ייִנגל").

און דאָך מוז דער דיכטער פעסטשטעלן, אַז מיטן סוף פון אַזוי פיל קרבנות איז נישט געקומען דער קץ פון דער וועלט. נישט געקוקט אויף דער גאַנצער גרויזאַמקייט פונעם פאַקט, וואָס נאָכן אומדערהערטן חורבן גייט נאָך אויף די זון, זינגט דער פויגל און עס בליט דער בוים, טאָר מען פאַרט זיך נישט אַראָפּלאָזן אין תהום פון אַלץ־פאַרלייקענונג; נישט געקוקט אויף אַלע איבערלעבונגען — „וועל איך זיך נישט בויגן אַקעגן דעם שוידער" („די האַנט, פון אונטער וועלכער עס איז אַנטלאָפן דער טויט"). דער דיכטער ווייסט, אַז עס מוז קומען די דערוואַכונג צום לעבן; זי וועט קומען שווער, מיט ווייטיק, און פונדעסטוועגן — „נישט צום איבערטראָגן איז דאָס גע־דעכעניש... און דאָך מוז מען עס איבערטראָגן; נישט צום איבערטראָגן איז דער טויט פון די נאָענטסטע, נישט צום איבערטראָגן איז דאָס מסכים זיין אויפן ווייטיק און אומקום... און אויך דאָס קען מען איבערטראָגן... איך קער אַוועק דאָס פנים פון דער נאַכט פון אונזער איינזאַמקייט, כדי אָפּצוגעפינען אַ פול קול אין די צעריסענע קלאַנגען"...

מיעטשיסלאַוו יאַסטרון איז פאַר דער מלחמה נישט געווען דער דיכטער פון ענדגילטיקן געפינען, פון דערגרייכטן ציל, פון דער רעאַליזירטער, אויסגעקעמפטער שטרעבונג. ער איז גיכער געווען דער פּאָעט פון דער שטרעבונג גופא, פון דעם שווערן, פיינפולן געראַנגל פאַרן ציל. דעריבער איז זיין טאָן אַ שווערמוטיקער, זיין בילד אַ טראַגישס, זיין סטיל אַ דראַמאַטיש־אַנגעלאָדענער. דער דאָזיקער נוסח זיינער שפּיגלט זיך נאָך טיילווייז אָפּ אויך אין די געטאָ־ און אָקופּאַציע־מאָטיוון. צו דעם אַלגעמיינעם סטיל זיינעם זיינען נאָך צוגעקומען די אייגענע, שווערע, טראַגישע איבערלעבונ־גען. יאַסטרונס יידישע מאָטיוון זיינען פול מיט טראַגישן באַוווסטזיין, אָבער דורך אָט דער טראַגיק רייסט זיך אַדורך די שפּירונג פון דערוואַכונג, און אויך אָט די שפּירונג קומט אויף פול מיט ווייטיק, פול מיט אויסדרוק פון אָביעקטיווער און סוביעקטיווער פּיין. עס האָט זעלטן וועמען אין יענער צייט, אין דער פּוילישער דיכטונג, אַרויסגעבראַכט אַזוי אמתדיק און טיף די שווערע ליידן פון מענטשלעכער ווידערגעבורט פונם לעבן־געבליבענעם אָקופּאַציע־קרבן, ווי מיעטשיסלאַוו יאַסטרון.

טשעסלאַוו מילאַש

אַ פולשטענדיקע סטיליסטישע קעגנזאַץ צו יאַסטרונס פּאַטעטישן נוסח איז דאָס ליד פון טשעסלאַוו מילאַש אין דער זעלביקער זאַמלונג. דאָס ליד, וואָס טראָגט דעם נאָמען „קאַמפּאָ די פיאָרי”, קאַמפּאָ די פיאָרי איז אַ פּלאַץ אין רוים, וווּ עס איז אויף אַ שייטער־הויפן פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקער־הייט דער פרייער גייסט דזשאָרדאַנאָ ברונאָ. מילאָשעס פערז איז קורץ און קלינגעוודיק, אַפילו שפּילעוודיק; זיין סטיל איז נישט רעפלעקסיוו, נאָר אויסשליסלעך בילדעריש. ער אָפּערירט מיט צוויי גרונט־בילדער: די גלייכ־גילטיקייט פון המון, פאַר וועלכן דזשאָרדאַנאָ ברונאָ איז זיך מקריב, לגבי דעם קרבן; און — אַן ענלעכע דערשיינונג אין וואַרשע, אין די טעג, ווען עס האָט געברענט און געקעמפט דאָס געטאָ. אָבער פּונקט ווי ברונאָס אי־דייען — נישט פאַרשטאַנענע און איינזאַמע אין זייער צייט — האָבן שפּע־טער, נאָך דורות טריומפירט, אַזוי וועט דער קרבן פון די געטאָ־יסורים און פונם געטאָ־אויפשטאַנד אין יאָרן אַרום באַפרוכפּערן די מרידה פון פאָלק פאַר אַ בעסערער וועלט. דאָס איז דער הויפּט־געדאַנק פונם ליד, דער הויפּט־געדאַנק, וואָס קלינגט ווי אַ נביאות און וואָס געפינט אַ העכערן זין פאַרן יידישן גבורה־אַקט. מילאָש זעט אינעם געטאָ־אויפשטאַנד נישט קיין אומזיסטן קרבן, נאָר אַ קערן פון קינפטיקע באַפרייערישע נצחונות. דאָס איז איינער פון די קאַמפן פאַר דער באַפרייונג פון דער מענטשהייט. אַדאַנק דעם שפּילעוודיקן און בילדערישן סטיל פון דעם ליד קומט אַרויס דער דאָ־זיקער געדאַנק — נישט געקוקט אויף די גרויל־בילדער — פלאַסטיש און ווירקט אָפּטימיסטיש; אין העכערן, וועלט־באַנעמענדיקן זין פון דעם באַגריף אָפּטימיזם. אַדאַנק דעם קלינגט דאָס ליד ווי אַ טרייסט פאַרן קרבן, פאַר וועלכן עס שטייט אויף אַ וויזיע פון דעם היסטאָרישן־סאָציאַלן זין פון זיינע ליידן און קאַמף.

יאַן קאָט

דעם אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ איז געווידמעט דאָס ליד פונם דריטן אַנטיילנעמער פון דער פריער־דערמאָנטער זאַמלונג — „די פּאַרטיי־דיקער פון געטאָ” פון יאַן קאָט. דער דאָזיקער מחבר, וואָס איז אויסגעוואַקסן

שרייבעריש אין דער אָקופּאַציע־צייט און האָט שוין דעמלט פאַרנומען א אַנטיפאַשיסטישע שטעלונג, שלאָגט אָן אין זיין אָדע־ליד צו די געטאָ־קעמפער אין באַגריַנדעטע פּאָליטישע טענער. נאָך דעם ווי דער פּאָעט דריקט אויס זיין פאַרערונג פאַר דער געטאָ־אונטערערד, וועלכע האָט „לי־בערשט געוואָלט פאַלן אין חורבות, איידער א לעבעדיקע לאָזן, אז אירע שטיינער זאָל טאַפּטשען דער שונא"; נאָך דעם, ווי ער רופט אויס: „איך געדענק, כ'האָב געקענט דיין שטאָלצן בליק, פויסט און באַגנעט קעגן טאַנקען!" — צאַרנט ער אויף מיט ביטערניש צו דעם טייל פון דער פּוילישער אונטערערד, וועלכער זאָגט: „ס'איז נאָך נישט געקומען די צייט!" די ערשטע, וואָס האָבן איבערגעריסן די אומהיימלעכע שטילקייט, איז די קעמפנדיקע שטאָט פון די טויטע, דאָס געטאָ, „און דו — וואַרפט דער דיכטער זיין בי־טערע טענה צו דעם לאָנדאָן־אָריענטירטן עלעמענט פון דער פּוילישער געזעלשאַפט, — דו דרייסט אָוועק דאָס פּנים, דו זעסט די בלוטיק בראַנד־שריפה און דו ציסט צוריק דיין אָרעם, און שטייסט אַ פאַרשטיינערטער, אומבאַוועגלעכער ביים טייך, ביי דער ווייסל".

טאַדעוּאַש רנעצקי

דער געטאָ־אויפשטאַנד האָט געווירקט ווי א מעכטיקע באַגייסטערונג אויף דעם פערטן מיטבאַטייליקטן אין „ז אָטכלאַני", אויף דעם דיכטער טאַ־דעוש סאַרנעצקי, דעם מחבר פון דער שענסטער און שטאַרקסטער פּויליש־אונטערערדישער פּאָעמע וועגן דעם יידישן קאַמף — „וועגן דער מאַרטירערײַ א אייביקער ראַפּסאָד". דאָס איז אַ ברייט־אָטעמדיקער, ברייט־פערזיקער עפּאָס, אַדורכגעפלאָכטן מיט לירישע דיגרעסיעס, אַדורכגענומען מיט ביבלישן פּאַטאָס, מיט געדעכעניש פון אַלט־יידישער העראָיק, מיט די אָנ־דענק־געשטאַלטן פון יהושע בן נון, פון שמשון און דוד בן ישי. דאָס איז אַ הימן, א ריטער־ראַפּסאָד לכבוד דער ביישפּיללאָזער העלדישקייט פון די געטאָ־אויפשטענדלער. דער דיכטער האַלט דעם אויפשטאַנד פון 19־טן אַפּריל נישט בלויז פאַר איינע פון די שענסטע קאַפּיטלעך אין דער געשיכטע פון יידישן פאָלק, נאָר נישט ווייניקער אויך פאַר אַ דערהויבן בלאַט אין דער געשיכטע פון פּוילן. די פּאָעמע עפנט זיך מיט אַ דעדיקאַציע „צו די,

וואָס האָבן געהאַט מוט, צו די יידן פון וואַרשע וואָס קעמפן מיט דעם פיינט־לעכן געוואַלט"; ער גיט זיך אָפּ א פולן חשבון פונעם פאַקט, אז די, וואָס האָבן געקעמפט, וועלן שוין נישט דערהערן דאָס ליד, אָבער זיי זיינען אריין אין דער אייביקייט, אינעם פאַנטעאָן פון דער מענטשהייט און וועלן אייביק שפּאַנען אויף די וועגן פון מענטשלעכן רום; זייער גבורה איז אַ טייל פון פּוילנס געשיכטע — „און זשולקעווסקי אליין (דער באַרימטער פּוילישער העטמאַן — ב. מ.) צעטיילט די לאָרבער־קרענץ מיט זיין אייגענער האַנט — שוין־זשע האָבן זיי אַן אַנדער קבר אויסגעפילט, נישט אונזער פאַטערלענ־דישן אוצר פון אומשולדיקע קרבנות, דעם אוצר דעם גרויסן און ריינעם?"

טאַדעוש סאַרנעצקי איז נישט קיין פּראָבלעמען־דיכטער. ער פילט נישט דעם ביטערן טעם פון יאַסטרונס איבערלעכער פיין און געראַנגל. אים איז פרעמד קאַטס צאָרן קעגן די, וואָס האָבן גערופן צו שטיין מיטן געווער ביי די פיס און וואַרטן. ער פאַרשטייט אויך נישט, וואָס פאַר אַ טראַדיציע האָט באַגייסטערט די קעמפער. אַקעגן־זשע איז ער דורכגעדרונגען מיט התלהבות פאַרן יידישן גבורה־אַקט. אויב מילאָש זעט אינעם געטאָ־אויפ־שטאַנד דעם העכערן זין פון שטאַנדפּונקט פון דער וועלט־באַפרייערישער אידייע, אויב קאַט דערבליקט אינעם אַקט פון 19־טן אַפּריל דעם גרויסן באַטייט פון אויפרייסן די שטילקייט אין אָקופּירטן פּוילן — פאַסט אויף סאַרנעצקי אַן אַנדער וועזנטלעכע דערגרייכונג פון דעם אויפטו פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע — דאָס, וואָל מיטן פאַקט פונעם ווידער־שטאַנד איז געמאַכט געוואָרן א סוף צו דער לעגענדע וועגן יידישער פחדנות; מיטן פאַקט פונעם אויפשטאַנד האָט דער אָנגריף פון די היטלע־ריסטן אויפגעהערט צו טראָגן אַ כאַראַקטער פון פּאָגראָמען, עס איז גע־וואָרן אַ קאַמף, אַ קעגנזייטיקע מלחמה — „עס האָבן זיך שוין געענדיקט פּאָגראָמען און די טעג פון אונטערדריקונג און שאַנד; אינעם שטורעם פון דער צאָרנדיקער גאַס האָט א רעד געטאָן דאָס קול פון העלדישקייט".

דער מחבר שטעלט אויף אַ ריי אויפשוידערנדיקע אין זייער גרויזאַמ־קייט און אַנטציקנדיקע אין זייער גבורה בילדער פון יידישער מסירת־נפש. זיינע בילדער זיינען פּאַראַלגעמיינערנדיקע. ווען ער רעדט וועגן אַ יידישן העלדישן קעמפער, באַשענקט ער אים נישט מיט באַזונדערע אינדיווידועלע שטריכן — ער פירט אַרויס א יידישן אויפשטענדלער, איי־נעם פון אַ סך, אַ טרעגער פון דער קאַמפּס־אידייע. ווען ער באַשרייבט ווי מוטער רחל, וועלכע שפּרינגט מיט אירע קינדער אין תהום פון פלאַמען,

כדי נישט אַרײַנצופֿאַלן אין די הענט פֿונעם שונא, איז ער אויך אויסן צו געבן סינטעטיש די העלדישקייט פֿון דער ײִדישער פֿרוי.

מיט אַ געוואַלטיקער שאָדן־פֿרייד זינגט אויס דער דיכטער די חוזק־טענער לגבי די ריטער פֿון האַקן־קרייץ, וועלכע זײַנען געבליבן שטיין צע־מישע אין אַנגעזיכט פֿון דעם ײִדישן ווידערשטאַנד. ער מישט אַרײַן אין דעם ירגזון, וואָס קומט אויף אין דער פֿאַשיסטישער מחנה, די טענער פֿון וואַגנערס מוזיק; ער שטעלט אקעגן דער מעלאָדיע פֿון די „ניבעלונגען", מיט וועלכער דער היטלעריזם איז געגאַנגען באַהערשן די וועלט, דעם ניגון פֿון פּוילישן ײִדנטום, וועלכער איז באַהויכט סײַ מיט די קלאַנגען פֿון מיצ־קעוויטשעס יאַנקל, סײַ מיטן אָטעם פֿון אַלטן תנך — דער ניגון פֿון מענטש־לעכקייט. פֿון אָט דעם ניגון וועט אַרויסשווימען דער גייסט פֿון אײַדעלן, מוטיקן מענטש.

סאַרנעצקיס ראַפּסאָד איז דורכגעדרונגען מיט היסטאָריש־העראָישן אָטעם, מיט געדעכעניש־פּאַטאָס, וועלכע דערהייבן די פּאָעמע און רופֿן אַרויס די אַסאָציאַציע נישט נאָר מיט דער טראַדיציע פֿון ײִדיש־פּוילישן געמיינזאַמען קאַמף און נישט בלויז מיט די העראָישע מאָמענטן אין דער פֿאַרגאַנגענהייט פֿון ײִדישן פֿאָלק, נאָר וואַרפֿן אַריבער אַ בריק אויך צו דער צוקונפֿט; ס'איז נישט קיין עלעגישער ראַפּסאָד, נאָר אַ הימן, וואָס סוגערירט המשך, באַנײַונג, ווידערגעבורט.

נישט פֿאַר אַלע פּוילישע מחברים פֿון אונטערערד איז געווען פֿאַר־שטענדלעך דער ײִדישער ווידערשטאַנד. נישט אַלע האָבן געהאַט אַ אַזוינג — אַזוי ווי סאַרנעצקי, קאָט, מילאָש — וועגן קאַמף־טראַדיציעס ביים פּוי־לישן ײִדנטום. דעריבער בלײַבן שטיין געוויסע דיכטער אין אַנבליק פֿונעם געטאָ־אויפֿשטאַנד מיט איבעראַשונג, אָבער אָן דעם פֿאַרשטיין די קוואַלן פֿון דער ײִדישער פֿעיִקייט צו קאַמף. אַזאַ געפֿיל קומט צום אויסדרוק אינעם ליד פֿון אַ געעבוי נישטבאַקאַנטן מחבר. וועלכער צייכנט זיך מיט די אי־ניציאַלן י. ז. ט. אין דער זאַמלונג „Na oczach świata" „פֿאַר די אויגן פֿון דער וועלט". די דאָזיקע זאַמלונג איז אויך געווידמעט דעם אומ־קום און ווידערשטאַנד פֿון די פּוילישע ײִדן, אָבער זי איז אַרויסגעגעבן דורך די ליטעראַרישע קרייזן, וואָס זײַנען געשטאַנען נאָענט צו דער דע־לעגאַטור פֿון דער לאָנדאָן־עמיגראַנטישער רעגירונג, ד. ה. — צו די כּוחות, וואָס האָבן אָפּגעהאַלטן פֿון אַקטיוון אַרויסטריט. נישט קיין וווּנדער דערי־בער, וואָס אינעם ליד „דאָס פֿלאַקערנדיקע געטאָ" פֿון י. ז. ט. דאָמינירט

דאָס געפיל פון איבעראַשונג און וואונדערלעכקייט. „אַ וואונדער! — רופט אויס דער מחבר, — עס קענען זיך פאַרטיידיקן די זין פון ישראל״.

ווי אַנדערש שטעלט זיך פאַר דער יידישער קאַמף־מאָטיוו אין די שאַפונגען פון דער זאמלונג פון די פּראָגרעסיווע דיכטער „ז אַטכלאַניע״

די יונגע

נאָענט צו דער אידעישער איינשטעלונג פון אַט דער זאמלונג זיינען די לידער אויף יידישע מאָטיוון ביי די יונגע פּאָעטן ראָמאַן בראַטני, טאַדעוש ראָזשעוויטש און טעאָפיל קאָוואַלטשיק, וועלכע זיינען אריין אין דער ליטעראַטור אין דער אָקופּאַציע־צייט, פאַרנעמענדיק אַ לינקע, אַנטיפאַשיסטישע פּאָזיציע. בראַטני און ראָזשעוויטש אָפּערירן מיט וויזיע. בראַטני זעט אינעם קורצן ליד „געטאָ״ די וויזיע פון דעם ייד, וועלכער ווערט נישט פאַרברענט לגמרי אין דער קרעמאַטאָריע, נאָר שפּאַנט אַרויס — צום קאַמף. ראָזשעוויטש ווידמעט דעם יידישן מאָטיוו דריי לידער: צוויי זיינען עלעגיעס אויפן יידישן אומקום און איינס — „די רויז״ — דערבליקט דעם אָנהייב פון ווידערגעבורט. טעאָפיל קאָוואַלטשיק זינגט אויס אַ הימן צו פעלקער־פריינטשאַפט; ער זעט די געמיינזאַמקייט אינעם גורל פון פוילישן פרייהייט־קעמפער און פון יידישן מאַרטירער; אויף זייער בשותפותדיקן קבר שפּראָצט אויס א בלום פון רויטן מאָן („דער פאַרשעמטער מאָן״).

איינגאַנצן צו אַן אַנדער מין ליטעראַטור געהערט די פּאָעמע „Ponary" — „פּאָנאַר״ פון אַדאָם לודוויג, וועלכער האָט געלעבט אין אָקופּירטן ווילנע און איז געווען אַן עדות פון פּאָנאַר.*)

אַדאָם לודוויג וועבט אויס א וויזיע פון דער צוקונפט. ער זעט אויך אַ געוויסן היסטאָרישן זין אין די יידישע ליידן, אָבער זיין צוגאַנג איז א רעליגיעזער, ער שלאָגט אָן אין משיחישע טענער, און די מיסטיק שוואַכט אָפּ דעם איינדרוק פון דער שאַפונג. עס איז אָבער כדאי אונטערצושטרייכן די אויפריכטיקייט פונעם געפיל, דעם שטאַרקן מיטלייד, די צאַרנדיקייט קעגן

*) די פּאָעמע געפינט זיך אין כתב־יד.

דער נאַציסטישער באַרבאַריי און דעם גלויבן אין דער צוקונפט, די אַלע עלעמענטן, וועלכע דרינגען אַדורך די פּאָעמע פון אַדאַם לודוויג.

די יידישע טעמע האָט באַקומען אַ קינסטלערישן תיקון אויך אין דער פּראָזע פון דער פּוילישער אונטערערדישער ליטעראַטור.

לעך פּיעטשאַק

די דערציילונג "Miasto gore" — "די שטאָט ברענט" איז אָנגעשריבן געוואָרן דורך איר מחבר לעך פּיעטשאַק דירעקט אונטער דער ווירקונג פון דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. פאַרעפנטלעכט איז עס געוואָרן צום ערשטן מאָל אין דער אונטערערדישער פּוילישער פּרעסע, דערנאָך — אין דער באַניטער לעגאַלער פּוילישער פּרעסע, תיכף נאָך דער באַפרייונג, און שפּעטער אין אַ פּויליש־ליטעראַרישן זשורנאַל. די אויטענטישקייט פון דעם מאַטעריאַל, די אויפריכטיקייט פונעם געפיל, די אוממיטלבאַרקייט פונעם בילד, די מוזיקאַלישקייט פון שפּראַך, דער חשבון־הנפשדיקער טאָן, וואָס ליגט אינעם אונטערטעקסט, די טיילווייז לירישע, טיילווייז שווערמוטיקע שטימונג, אין וועלכער עס איז איינגעהילט דאָס געמעל, דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז מען זאָל די דערציילונג איבערדרוקן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל. זי פאַרמאָגט — חוץ אירע קינסטלערישע און מאָראַלישע ווערטן — אויך אַ דאָקומענטאַלן כאַראַקטער. זי אילוסטרירט: וואָס האָבן איבערגעלעבט אויפריכטיקע פּוילישע פּאַטריאָטן אין יענער צייט פון נסיון.

"די שטאָט ברענט" שילדערט נישט דאָס, וואָס קומט פאָר אין געטאָ. איר פּלאַצדאַרם איז די "אַרישע" זייט און בלויז דורך אַ קלייניקן פּראַגמענט ווערט געוויזן דער ראַנד פון ברענענדיקן און קעמפנדיקן געטאָ, אַ בונקער פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע מיט עטלעכע סילועטן פון יידישע אויפשטענדלער — סילועטן, אָבער נישט קיין געשטאַלטן. דער גאַנצן און דער גייסט פון איינעם פון די יידישע קעמפער, וואָס זיין פּסעוודאָ איז "מיאָטעלקאַ", אַ בעזימל, וויקלט זיך אַדורך עטלעכע מאָל דורך דער דערציילונג און ווירקט אומדירעקט ווי אַ געוויסן־מאָנער ביי אַ ריי פּוילישע מענטשן. מיאָטעלקאָ איז דער פאַרבינדלער פון דעם יידישן אויפשטאַנד

מיט דער „אַרישער" זייט, ער איז די נשמה פונעם קאַמף. די אַנדערע יידי־שע סילוועטן שאַפן אַ נאַמענלאָזע גרופּע, אָבער די דאָזיקע גרופּע ווערט געוויזן אין איר גאַרונג צו קרבנותפולן קאַמף. דער מחבר שילדערט אַן עקספּעדיציע פון דער „אַרישער" זייט מיט געווער צו הילף די אויפ־שטענדלער. דער פאַקט איז אַ אויטענטישער. דאָס איז די עקספּעדיציע, וואָס גייט דורך די אונטערערדישע קאַנאַלן, אונטער פּרעסאַ־גאַס. דער וועג איז אַ שרעקלעך אויסמאַטערנדיקער. ענדלעך קומען די מענטשן צו צום בונקער פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. דער אויטאָר שילדערט איצט דעם יידישן אָפּשנים:

„זיי האָבן זיך געפונען אין אַ קעלער, וווּ אונטער די ווענט זיינען געשטאַנען פּריטשעס, געפּלאַצטע פּעסער, קאַסטנס איינער אויפן צווייטן. ביים סופיט האָבן געברענט ליכט. גורני (דער פירער פון דער הילף־עקספּעדיציע — ב. מ.) האָט מיט אַ פוילן בליק אַרומגענומען דאָס בילד פון יידישן „בונקער". פאַר די אויגן האָבן, ווי אין אַ חלום, זיך באַוועגט צעפּיבערטע פּנימער פון אַרומלויפנדיקע מענטשן...

„מיט געאייל האָבן זיי אויפגעריסן די שטריק אויף די פּעק. מיט נער־וועזע פינגער גענומען רייסן פון זיי, דערלאַנגען איינער דעם צווייטן, באַ־טאַפּן מיט די אויגן די בלישטשענדיקע, מיט וואַזעלין־אויסגעשמירטע, פּיסטאָלעטן.

„...עטלעכע יידן זיינען צוגעשפּרונגען צו די קאַסטנס און באהאַלט־ערטער און גענומען שיטן אויפן טיש הויפנס קיילעכדיקע גאָלדענע דאָ־לאַרן, רובלס, פינגערלעך...

„יאַרומיניאַק, פּאַיאַנשקאַווסקי און אַדאַם האָבן מיט שטוינונג געקוקט אויף דעם, וואָס קומט פאָר. מיאַטעלקא האָט צוגעגעבן מוט: „נעמט, נעמט... אונז איז דאָס שוין נישט נויטיק. דעם הייליקן פּיאָטר צאָלט מען נישט פאַרן עפענען דעם טויער".

נישט אריינגייענדיק אין פּרטים, אויף וויפל די דאָזיקע שילדערונג איז פולשטענדיק רעאַליסטיש, איז אָבער כדאי צו באַטאָנען, אַז פּיעטשאַק ברענגט אַרויס דאָ און ווייטער דאָס איינציקע געפיל, וואָס דאָמינירט ביי די יידישע קעמפער: אַלץ אַוועקגעגעבן פאַרן געווער, וואָס איז נויטיק, כדי צו קאָנען פירן דעם קאַמף קעגן שונא און ווירדיק שטאַרבן.

אָבער, ווי געזאָגט, שטעלט זיך נישט די דערציילונג פאַרן הויפּט־ציל צו געבן דאָס, וואָס טוט זיך אין געטאָ, צו ווייזן די יידישע זייט. פּיעטשאַקס עיקר־ציל איז צו שילדערן דאָס, וואָס איז פאָרגעקומען — אין אָנבליק פון

ברענענדיקן און קעמפנדיקן געטאָ — אין דער פוילישער אונטערערד, ביי פאַרשיידענע אירע עלעמענטן.

לעך פיעטשאַק וויזט נישט אָן געגוי, וועלכן טייל פון דער אונטערערד ער איז אויסן מיט זיין שילדערונג און קריטיק. אָבער צוקוקנדיק זיך נאָ־ענטער צו די געשטאַלטן, צו זייערע שטימונגען און שטעלונג, קאָן מען לייכט דעשיפרירן זייער אָנגעהעריקייט. פון איין זייט ווערט אַרויסגעבראַכט די שטעלונג פון די עלעמענטן פון א. ק., פון דער לאָנדאָנער אָריענטאַציע, וואָס סוגערירט: שטיין מיט דער ביקס ביי די פיס, נישט ארויסטרעטן, זאַמלען די ענערגיע צום קאַמף קעגן א ערגערן שונא, קעגן דער רויטער אַרמיי. פון דער צווייטער זייט — די געפילן און מעשים פון די, וואָס האָבן אָפּגעוואָרפן דעם לאָזונג, וועלכער איז געקומען פון לאָנדאָן. פון איין זייט — אונטערערד־עלעמענטן אָן א אידעישן אָנהאַלט, אַנטוישטע און צוזאַמענ־געבראָכענע, אַזעלכע, וואָס טוען אַלץ פאַר מאַטעריעלן פאַרדינסט; פון דער צווייטער — העכסטער מסירת־נפש, מענטשן, וואָס געהערן, אָדער זיינען נאָענט צו דער ריכטונג פון רעשטלאָזן פאַטריאָטיש־אַנטיפאַשיסטישן קאַמף.
דער מחבר וויזט נישט פראַנטאַל די דאָזיקע שטרעמונגען, ער פירט נישט אַרויס די אָנפירער פון די באַוועגונגען, ער איז אין טייל ערטער נאַיוו אין דער שילדערונג; זיינע געשטאַלטן זיינען ס'רוב די פשוטע סאָלדאַטן פון אונטערערד, די געפירטע און צום טייל פארפירטע; די לעצטע זיינען קרבנות פון עמעצן, וואָס ווערט נישט געוויזן, אָבער וועלכער ווערט דערקענט דורך דעם אָטעם פון די באַוועגונגען. פיעטשאַקס פאַרדינסט באַשטייט קודם־כל אין דעם, וואָס ער טראָגט אַרויס אומדירעקט אַ אורטייל קעגן די, וואָס שלעפּן אָפּ פון קאַמף, פון הילף פאַרן געטאָ, וואָס ווילן אוועקגיין פון דעם געראַנגל; זיין סימפּאַטיע איז מיט יענע, וועלכע האַלטן אויס ביזן סוף און זיינען טריי דער זאַך — „פאַר אייער און אונזער פרייהייט”.

פיעטשאַק אָפּערירט אויסשליסלעך מיט בילדער און מיט אַקעגנשטעל־לונגען. פון די דאָזיקע בילדער און אַקעגנשטעלונגען דרינגט אַרויס דער אמת און די צעשמעטערנדיקע קריטיק פון יענע פאַקטאָרן, וועלכע הייסן שטיין פאסיוו אין אָנגעזיכט פון דעם אומקום פון אַ פאָלק. שוין אינעם ערשטן קאַפּיטל קומען צוויי קורצע, קאָנדענסירטע, אָבער אויפטרייסלדי־קע בילדער: אין דרויסן שפּילט זיך אָפּ אַ דראַמאַטישער קאַמף אויף לעבן און טויט; די יידן פאַרטיידיקן זייערע פּאָזיציעס; דער שונא האָט ארויסגע־שטעלט קעגן די אויפשטענדלער האַרמאַטן; „פון דער מעכטיקער דעטאָנאַ־ציע האָבן ווידער א קלונג געטאָן די שויבן... פון יענער זייט פענצטער

ווערט די שיסעריי אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. שוין נישט קיין איינצל־נע אויפרייסן, נאָר גאַנצע קאַסקאַדעס פון עקספּלאָזיעס האָבן אויפגע־פרייסלט די שויבן"... און — אין דער קאָנספּיראַטיווער דירה, וואַרשיינ־לעך אין דער געהיימער וווינונג פון א. ק., איבט מען זיך אין שיסן מיט א... הילצערנעם קוילן־וואַרפער. די פּשוטע סאָלדאַטישע מאַסע רייסט זיך צו מעשים, צו קאַמף, און דער אָפיציר אַנטאָני הייסט זיך שפּילן, ממש שפּילן — מיט אַ הילצערנעם פּולעמיאָט, באַפוילט מאַכן גימנאַסטישע אי־בונגען אין דער זעלביקער צייט, ווען ד אַ ר ט ן קומט פאַר א פאַרצווייפל־טער גערלאַנגל. צוויי בילדער — צוויי וועלטן.

דער מחבר קאָנפראָנטירט תיכּף, אויפן אָרט די שטעלונג פון א. ק. מיט די געפילן פון די בעסערע אונטערערדישע סאָלדאַטן: „ריביטוואַ האָט געקוקט אויף די חברים פון זיין ווינקל, אַ געפיל פון חרפּה, וועלכן ער האָט בהינם זיך באַמיט צו באַהערשן, איז אים צוגעקראָכן צום גאָרגל... רי־ביטוואַ, שטייענדיק אויף אַכטונג, האָט געגומען די הילצערנע מאָקעט פון ביקס און אָנגעהויבן אינסטרואירן. ליגנדיק אויף דער פאָדלאָגע, האָט ער געפּילט מיטן בויך, מיט דער ברוסט, מיט די פויסטן, ווי זי ציטערט פון די עקספּלאָזיעס. ער האָט זיך אין דער רגע פאַרגליכן מיט מיאָטעלקאָן. ער ליגט איצט אין אַ פינצטערער, אויף זיבן שלעסער פאַרמאַכטער דירה און „שיסט" פון אַ הילצערנער ביקס, און דריי הונדערט מעטער פון דאַנען, אין דער זעלביקער רגע, ליגט דער שלאָפער מיאָטעלקאַ, מיט שטיינער אין די נירן, און שיסט מיט אמתע קוילן".

די אידייענלאָזיקייט קומט צום בולטסטן צום אויסדרוק אין דער גע־שטאַלט פונעם א. ק.־אָפיציר הובערט. מען קען נישט זאָגן, אז הובערט איז נישט דרייסט. מען קען אויך נישט פעסטשטעלן, אז ער פירט נישט אַדורך קיין טויט־אורטייל איבער אַ פאַררעטער. אָבער וואָס פאַר אַ אידייע באַוועגט מיט אים? צו וואָס שטרעבט ער? פאַר וואָס פאַר אַ פּוילן איז ער זיך מקריב? דאָס קלערט נישט אויף דער אויטאָר, און אפשר טוט ער עס נישט — מיט אַ כיוון, ווייל הובערט אַליין ווייסט נישט. הובערט איז נישט פעיק אָפּצו־שאַצן דעם גרויסן קרבן און די אידייע פון דער רויטער אַרמיי; ער פילט אויך נישט קיין באַזונדערע אינערלעכע אויפטרייסלונג אין אַנבליק פון דעם יידישן אומקום. ווען ער שטייט אײנינעם מיט זיין אונטערגעאָרדנטן רי־ביטוואַ פאַר די ברענענדיקע געטאָ־ווענט און קוקט זיך צו צו די דאַנטעישע סצענעס, פרעגט ער זיין באַגלייטער: — „באַדויערסט זיי?" (די יידן?) און תיכּף גיט ער צו: „הינטער סטאַלינגראַד זיינען געפאַלן דריי הונדערט

טויזנט רוסן, אין אָט דער מלחמה קאָנען אומקומען דריי הונדערט טויזנט
יידן". דאָס אַלץ.
צו וואָס עס דערפירט די אידייענלאָזיקייט פון דעם רעכטן פוילישן
אונטערערד, זעען מיר אין דער געשטאַלט פון פּיאָטער ריביטווא — א דרייס־
טער, אין גרונט אָרנטלעכער סאָלדאַט, אָבער אַן אַנטוישטער, א צוזאמענ־
געבראָכענער, מיט א אינערלעכן דראַנג צו אַנטלויפן פון דער אונטערער־
דישער סביבה און זיך אַריינוואַרפן אינעם קאַראַהאָד פון אומזיניקן לעבן,
יון שכרות און חושימדיקע ליידנשאַפטן. עס ווערט אים נמאס צו ליגן טעג
ביי אַ הילצערנעם פולעמיאָט, ביי אַ שפּילצייג; זיין אומווילן צו אונטערער־
דישער ארבעט איז אַ רעזולטאַט פון דער פּאָליטיק פון א. ק., פון גאָרנישט
טאָן, פון נישט רעאַגירן אויף אָזעלכע דערשיינונגען ווי געטאָ־קאַמף. עס
קומט ביי ריביטוואן אַ רעאַקציע: ער הייבט אָן צווייפלען אין דער גאַנצער
נויטעוונדיקייט און צוועקמעסיקייט פון קאַמף, פון טראָגן הילף פאַר די
יידישע אויפשטענדלער; ער דרייט זיך אַרויס פון דער הילף־עקספּעדיציע
צו וועלכער עס רופט אים דער פּאַטריאָט גורני. ריביטווא גייט אַוועק, ער
זוכט אויס פאַר זיין דעזערציע אַ באַרעכטיקונג: „דער גורל פון מיאַטעלקאַ
און פון טויזנטער זיין גלייכן וועט נישט געענדערט ווערן, צי ער (ריביטווא)
וועט גיין, אָדער נישט גיין (אין דער עקספּעדיציע); צוליב דעם וועט נישט
אַראָפּפאַלן קיין גאָס־רעגן, וואָס זאָל פאַרגיסן מיט שטראָמען די פלאַקערנ־
דיקע הייזער"... אָבער אין זאַך האָט ריביטווא נישט פאַרשטאַנען — דעם
כאַראַקטער פונעם פאַשיזם, וואָס פארשלינגט נישט בלויז קעמפער, נאָר
דעם מענטש בכלל, דעם אומשולדיקן מענטש; ער האָט נישט פאַרשטאַנען,
אַז עס איז נישטאָ, וווהין צו אַנטלויפן פאַר דער פליכט, פאַרן קאַמף־חוב
און פאַרן שונא. ריביטווא גייט אין אַ נאַכט־לאָקאַל, ווייַלט זיך, פאַרפירט
זיין חברס פרוי, אָבער ער פאַלט אַ קרבן, ער ווערט צופעליק, אינעם פאַר־
דעכטיקטן האָטעל, ווו ער פאַרברענגט די ליידנשאַפטלעכע נאַכט מיט
קריסטינען, אַרעסטירט דורך די דייטשן ווי אַן ערובניק און ווערט ווי
אַזעלכער דערשאָסן. ריביטוואס ירידה, זיין דעזערציע, זיין אומזיניקער
אומקום זיינען אַ רעזולטאַט פון דער דערציונג, וואָס עס האָט אים געגעבן
די א. ק.

דער פּאָזיטיווער העלד פון פּיעטשאַקס דערציילונג איז דער אונטער־
ערדישער קעמפער גורני. ער רייסט פאַקטיש איבער מיט דער א. ק.־שטע־
לונג, ער באַפרידיקט זיך נישט מיטן חשק צו קעמפן — ער אָרגאַניזירט
הילף פאַר די געטאָ־אויפשטענדלער אַליין, אָן דעם אָנטייל פון די א. ק.־

אָפּיצירן אַנטאָני און הובערט. גורני מוז אָנקומען צו אונטערוועלט־מענטשן, וועלכע קענען די קאַנאַלן־וועגן צו די געטאָ־בונקערס. אָבער בעת יענע טוען עס פאַר באַלוינונג, איז זיך גורני מקריב אידעיש. אין אַ קורצן, זייער אויסדרוקספולן בילד שילדערט פּיעטשאַק דעם אָנקום פון די געווער־שמוג־לער אינעם בונקער פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע. און אַט ווייזט ער דעם אונטערשייד צווישן צוויי עלעמענטן, דעם שמוגלער יאַרומיניאַק און דעם פּאַטריאָט גורני.

„יאַרומיניאַק אַ רויטער, מיט אַ שיכורן נעפּל אין די אויגן, האָט אָפּגע־ווישט די געשווירענע וואָנסע. די אָפענע דלאָניע האָט ער געלייגט אויפן טיש און געזאָגט: און איצט... געלט".

אינגאַנצן אַן אַנדערער איז גורני:

„אַן עלטערער ייד, זעענדיק, אַז גורני זיצט אומבאַוועגלעך, האָט זיך אָנגעבויגן איבער אים, און ווייזנדיק מיט די אויגן אויפן געלט, וואָס איז געלעגן אויפן טיש, האָט ער אַ פרעג געטאָן: — נו, און איר? גורני האָט אַ פינטל געטאָן מיט די אויגן. אויף זיין פּנים האָט זיך באַוויזן אַ פאַרשעמ־טער שמייכל. ער האָט געדרייט מיטן קאָפּ אויף ניין... ער האָט געענטפערט שטיל: — איך... נישט פאַר געלט".

לעך פּיעטשאַק האָט אויפדגעדעקט נאָר איין פראַגמענט פון דער אַפּריל־מאַי־דראַמע אין וואַרשע אין אומפאַרגעסלעכן יאָר 1943. אָבער אין זיינע קורצע בילדער שטעקט אַזוי פיל אמת. ס'איז אין אַ געוויסן זין אַ ווידוי פון אַ מענטש, וואָס איז אַליין געווען אַ טייל פון אַ. ק. און וואָס האָט דערזען, צו וואָס עס האָט דערפירט די אומטעטיקייט און דער גלייכגילט — דער גורל פון די ריביטוואָס. ער האָט אין דער זעלביקער צייט געזען אַן אַנדער טיפּ קעמפער — דעם שטילן, באַשיידענעם, מענטשלעכן, אידעישן און קרבנות־גרייטן גורני. דער האָט יאָ געוווסט, פאַר וואָס ער קעמפט, הגם דער מחבר זאָגט עס דירעקט נישט אַרויס — פאַרן מענטש.

* * *

דער סעקטאָר פון יידישער טעמאַטיק אין דער אונטערערדישער פּוי־לישער ליטעראַטור פון דער אָקופּאַציע־צייט איז ברייטער פון דעם, וואָס איז באַהאַנדלט געוואָרן אין דעם דאָזיקן קאַפּיטל. עס זיינען אָבער געבראַכט און קאָמענטירט געוואָרן די סאַמע כאַראַקטעריסטישע פּאָעזיע־ און פראָזע־שאַפונגען פון דעם טייל פון דער פּוילישער ליטעראַטור. ביים שלוס איז

כדאי אונטערצושטרייכן איין וויכטיקן מאָמענט: אויב ביי אַ ריי דיכטער פון דער אונטערערדישער ליטעראַטור רעדט זיך וועגן דער איינזאַמקייט פון געטאָ, איז עס געווען פאַרשטענדלעך פון דעם שטאַנדפונקט, וואָס די דאָזיקע שרייבער האָבן געשטרעבט דערמיט צו באַטאָנען נאָך שטאַרקער די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון יענע עלעמענטן, וועלכע האָבן נישט אויס־געפילט זייער מענטשלעכן און פאַטריאָטישן חוב און נישט געגעבן קיין ממשותדיקע הילף די יידן. אָבער שוין דעם פאַקט אַליין פון די אויבן־אַרומ־גערעדטע שאַפונגען איז אַן אויסדרוק פון דער סאָלידאַרישער באַציונג פון דעם פראָגרעסיוון טייל פון דער פוילישער געזעלשאַפט צו די יידישע ליידן און צום ווידערשטאַנד. אין אָט דעם מאָמענט באַשטייט די עיקר־וויכטיקייט פון דער פאַטאָריאַטיש־אונטערערדישער, אַנטיפאַשיסטיש־קעמפערישער פוילישער ליטעראַטור אין דער אָקופּאַציע־צייט.

חשבון הנפש

יעזשי אַנדזשעיעווסקי

יעזשי אַנדזשעיעווסקי האָט זיך — ווי ער גיט אַליין איבער אין זיין גרויסן עסיי וועגן די פּראָבלעמען פון פּוילישן אַנטיסעמיטיזם („אָדראָדזע־ניע” נומער 28) — פאַר דער מלחמה געפונען אין די קרייזן פון עקסטרעם פּוילישן נאַציאָנאַליזם. ער האָט געהערט צו דער גרופּע, וואָס האָט זיך גע־זאַמלט אַרום דעם אולטראַ־נאַציאָנאַליסטישן זשורנאַל „פּראָסטאָו ז מאָסטו”. ער איז נאָך דעמלט געווען אַ יונגער, אומבאַקאַנטער שרייבער. אין די דריי־סיקער יאָרן קומט אויף ביי אים אַן אינערלעכער אידעישער קריזיס. אים זיינען דערווידער די ענדעקיש־סאַנאַטאָרישע מעטאָדן לגבי יידן. אין דער טראַגישער זבאָנשין־תקופה רייסט ער איבער מיט „פּראָסטאָ ז מאָסטו” און לאָזט אַרויס אַן אַפּעל צו העלפן די יידישע קרבנות פון נאַצישן טעראָר. די וועגן מיט דעם נאַציאָנאַליסטישן לאַגער צעגייען זיך. די געשעענישן פון 1939—1943 האָבן נאָך שטאַרקער אויפגעטרייסלט אינערלעך אַנדזשע־יעווסקין. די אויפרייסלונג איז לכתחילה געווען אַ ריין־מאָראַלישע, דערנאָך, אויפן שוועל פון באַפרייונג, האָט זי גענומען גרייכן טיפער, איז זי אַריבער פונם געפיל צום מוח און האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אידעאָלאָגישן איבער־ברוך, אין אַן איבערקערעניש אינם גאַנצן געזעלשאַפטלעכן וועלט־באַנעם פון דעם פּראָזאַיקער. ס'וועט לגמרי נישט זיין קיין גוזמא, ווען ס'וועט געזאָגט ווערן, אַז אַדאַנק דער מאָראַלישער אויפטרייסלונג און דעם וועלט־באַנעמע־רישן איבערברוך איז אַנדזשעיעווסקי געוואָרן אין דער ליטעראַטור דאָס, וואָס ער איז איצט — אַ גרויסער, חשבון־הנפשדיקער שרייבער. זיין טאַלענט איז באַפרוכפּערט געוואָרן מיט אַ גרויסער הומאַניסטישער אידייע. אָן יענעם איבערברוך וואָלטן בשום אופן נישט מעגלעך געווען נישט די נאָוועלן און

דערציילונגען פון דער אָקופּאַציע־צייט, וועלכע זיינען באַקאַנט אונטערן בשותּפותדיקן טיטל „די נאַכט" — „Noc" נישט דער לעצטער ראָמאַן פון דער ערשטער צייט נאָך דער באַפרייונג „אַש און דימענט" - „Popiół i diament" נישט די טיף־דורכגעטראַכטע פּובליציסטישע אַרבעטן, ווי „די פּראָבלעמען פון פּוילישן אַנטיסעמיטיזם", „דער בריוו צו מאַדאַם הילדע־גאַרד פּיינע" און דער ווייטערדיקער אַרטיקל, וווּ ער דעקלאַרירט זיך פאַר אַ מאַרקסיסט־לעניניסט.

אין דעם פּעריאָד פון „פּראָסטאָ ז מאָסטו", ווען אַנדזשעיעווסקי איז שוין געווען אַ מחבר פון דריי פּראָזע־אַרבעטן, האָט ער פאַרנומען אַ געוויס אומבאַדייטנדיק אָרט אין דער היינטצייטיקער פּוילישער ליטעראַטור; אין דעם פּעריאָד פון זיין חשבון־הנפש איז ער אויסגעוואַקסן צו אַ וואָרט־זאָגער אין דער נייער פּוילישער קולטור־וועלט.

דער אַנוווקס אין אַנדזשעיעווסקיס וועלט־באַנעם, דאָס שטייגן באַרג־אַרויף, פון ריין־מאָראַלישער באַציונג צו מענטשלעכע עוולות צו געזעל־שאַפטלעכער אויפפאַסונג פון די דאָזיקע דערשיינונגען, צום סאָציאַלן פּראָ־טעסט קעגן אומזיסטע יסורים פון יחיד און כלל, דאָס הייסט — פון סתם־הומאַניזם צום רעוואָלוציאָנערן הומאַניזם, דער דאָזיקער פּראָצעס באַקומט אַ בולטע און באַלערנדיקע אָפּשפּיגלונג אין די בעלעטריסטישע ווערק פון מחבר. אין די ערשטע צוויי שאַפונגען פון דער אָקופּאַציע־צייט — „פאַרן געריכט" און „אַפּעל", וועגן היטלעריסטישער אַכזריות און מענטשלעכער דערהייבנקייט — דערשיינט אַנדזשעיעווסקי ווי אַ קליינבירגערלעכער הו־מאַניסט, דורכגעדרונגען מיטן אַלט־קריסטלעכן אידעאַל פון איבערנעמען זיך מיטן ליידן פון נאָענטן; דער ערשטער וואַריאַנט פון דער דערציילונג „די גרויסע וואָך" „Wielki Tydzień" וווּ עס ווערן געשילדערט די יסורים פונם ייד אין די יאָרן 1942—1943, איז אַדורכגענומען מיט דער ריין־מאָ־ראַלישער שטעלונג פון מחבר; אינם צווייטן וואַריאַנט דערשיינט שוין אַנ־דזשעיעווסקי ווי אַ קעמפערישער הומאַניסט, דער מאָראַלישער פּראָטעסט ווערט שוין דערהויבן צו אַ טיפער געזעלשאַפטלעכער איבערשאַצונג פון אַלטע ווערטן; די ערשטע ווערסיע איז געשריבן געוואָרן תּיכף אונטערן פרישן און דירעקטן איינדרוק פון די געשעענישן זומער־צייט 1943; די צווייטע — תּיכף נאָך דער באַפרייונג, אינם יאָר 1945, ווען דער אויטאָר האָט שוין פאַרשטאַנען די מיסיע פון דער רויטער אַרמיי. דער מחבר דער־ציילט אַליין וועגן דער ענדערונג אין דעם קורצן אַריינפיר־וואָרט צו דער זאַמלונג „די נאַכט": „די גרויסע וואָך", וועלכע איז אָנגעשריבן געוואָרן

אומגעדולדיק און אויך דער הייסער מינוט אונטערן אוממיטלבאַרן רושם פון טראַגישן אויפשטאַנד פון די יידן, האָט זיך באַניס אומגעקערט צו זיין אויטאָר מיט צוויי יאָר שפּעטער; זיך אומגעקערט אויף אַ לענגערער צייט, כדי נאָך באַדייטנדיקע קינסטלערישע שינויים און אַ סך זייטן, איבערגעשרי־בענע פון דאָס ניי, צו באַקומען די איצטיקע געשטאַלט".

די שינויים זיינען טאַקע ערנסטע און זיי צייכענען דעם אַנטוויקלונג־וועג פון דעם שרייבער. די ענדערונגען האָבן נישט קיין שייכות צו די הויפּט־געשטאַלטן: דאָס יידישע מיידל אירענאַ ליליען, דער פּוילישער אינטעליגענט יאַן מאַלעצקי, די עפּיזאָדישע פיגורן, וועלכע דריקן אויס די שטעלונג פון פאַרשיידענע שיכטן פון דער פּוילישער באַוועגונג צו דער יידישער טראַ־געדיע, זיינען בדרך כלל געבליבן אַזוי ווי פריער. אַקעגן־זשע איז אויסגע־ברייטערט געוואָרן די געשטאַלט פון דעם פּוילישן אונטערערדישן קעמפער יולעק מאַלעצקי, ער איז אַצינד אַוועקגעשטעלט געוואָרן צוגלייך מיט דער פרוי אַננאַ, אַ טיף מאָראַלישע נאַטור, ווי די מאָנערס פונם מענטשלעכן גע־וויסן, ווי די חשבון־הנפש־מאָטאָרן אין דער פּוילישער געזעלשאַפט. פריער איז אינם צענטער ווי די סאַמע אינערלעך־גאַנצע געשטאַלט אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַננאַ — די דאָזיקע גוטע נשמה, די, וועלכע ווייזט אַרויס דעם גרעסטן און איידלסטן אינערלעכן אומרו און זאָרג לגבי די קרבנות פון נאַצישן טעראָר, וואָס ווערן געבערנט און געבראָטן הינטער די געטאָ־מויערן. דאָס איז די סתם־הומאַניסטישע געשטאַלט, וואָס איר אויסדרוק איז — מיטלייד. אויך אין דעם צווייטן נוסח פון דער דערציילונג ווערט נישט אַננאַס ראָל פאַרקלענערט און פאַרטושט. אָבער פּאַראַלעל מיט איר וואַקסט אויס אַ נייע געשטאַלט — איר שוואָגער יולעק, דער דאָזיקער געזונטער טיפּ, וועלכער וואַרפט אָפן און דרייסט אין פנים אַריין דעם אייגענעם ברודער די וואַקלדיקייט לגבי די יסורים פון יידישן פאָלק, דער יולעק, ביי וועלכן עס איז נישטא בנמצא קיין שער צווישן אייגענעם געפיל און אייגענע מעשים, די פּאָזיטיווע געשטאַלט, וועגן וועלכער אַננאַ טראַכט, אַז אויב אַנדער זיי־נען אונטערן דרוק פון דער דעמאָראַליזירנדיקער אָקופּאַציע־ווירקלעכקייט ערגער געוואָרן, איז ער, יולעק, פאַרקערט — געוואָרן איידעלער, מענטש־לעכער, מאָראַלישער, העלדישער. יולעק, — דער נייער אויסדרוק פון אַק־טיוון, קעמפערישן הומאַניזם. יולעק — דער טרעגער נישט פון פּאַסיוון מיטלייד, נאָר פון אַקטיוון מיטקאַמף.

אָבער אַפילו אין אַננאַס אופן פון פילן און פון דענקען איז — אינם נייעם נוסח — אַריינגעפירט געוואָרן אַ געוויסע ענדערונג. בעת איינעם פון

די דיאַלאָגן צווישן איר און יולעקן, זאָגט אַננאַ: „מיר דוכט זיך, אַז דער מענטש קען נאָר דעמלט נישט מורא האָבן פֿאַרן טויט, ווען ער גלויבט אין געוויסע ווערטן, וואָס וואַקסן אַריבער אים אַליין...“ און ווען יולעק פֿרעגט זי, צי מיינט זי גאָט, איז זי זיך מודה, אַז — ניין. ביי דער נייער אַננאַ טרעט שוין דער רעליגיעזער גלויבן אָפּ אויפֿן צווייטן אָרט; אויפֿן ערשטן רוקט זיך איצט אַלץ מער אַרויס דאָס פֿאַרשטיין דעם וועג פֿון דעם אַנטי־פֿאַשיסט יולעק. און מערקווירדיק: אַנדזשעיעווסקי שטרייכט אונטער כמעט אין אַלע זיינע אָקופּאַציע־חיבורים ווי איינעם פֿון די גרעסטע מאָראַלישע חורבנס, וואָס דער היטלעריזם האָט געמאַכט אין די נשמות פֿון די מענטשן, דעם געפֿיל פֿון איינזאַמקייט, פֿון פֿאַריתומטקייט פֿונם יחיד אין אַנבליק פֿון צעבושעוועטן גרויל אין אַרום; אַנדזשעיעווסקיס העלדן זוכן קודם־כּל נישט פֿיזישע רעטונג, נאָר אַ נאָענטע מענטשלעכע נשמה, פֿריינטשאַפֿט (דער טויט־פֿאַרמשפּטער וואַלד־וועכטער פּיאָטר פֿון „פֿאַרן געריכט“, דער מאַרטירער סטאַניסלאַוו קאַרבאָווסקי פֿון „אַפּעל“); ער באַטאָנט די אינערלעכע ווייטקייט צווישן אַננאַ און איר מאַן, דעם אין גרונד ווילן און ערלעכן מענטש יאַן מאַלעצקי; אָבער אויב ער זוכט ערגעץ אַ נשמהדיקע התקרבות, געפֿינט ער עס ביי דעם פֿאַרשטייער פֿון אַנטיפֿאַשיסטישן פּוילישן ווידערשטאַנד יולעק און ביי אַננאַ. אין די צוויי שטעקט דאָס האַרץ פֿון דעם מחבר; זיי זיינען צוויי זיך דערגאַנצנדיקע זייטן פֿון זיין מאָראַלישער און געזעלשאַפֿטלעכער שטעלונג; דורך ביידע רעדט ער, יעזשי אַנדזשעיעווסקי.

„די גרויסע וואָך“ איז נישט סתּם אַ באַשרייבונג. דאָס איז אַ פּראָבלעמען־דערציילונג. און נישט סתּם קיין פּראָבלעמען־פֿאַנאַנדערוויקלונג, נאָר אַ דרייסטער אַוועקשטעלן פֿראַגן. אַנדזשעיעווסקי, באַוואָפֿנט נישט בלויז מיט אַ מאָראַלישער מאָנונג, נאָר אויך און קודם־כּל מיט אַ געזעלשאַפֿטלעכן צוגאַנג, דערשיינט ווי אַ דרייסטער חשבון־הנפֿש־שרייבער. ביי זיין גאַנצער סימפּאַטיע צום אינטעליגענט יאַן מאַלעצקי, וואַרפֿט ער אים אומדירעקט פֿאָר, אַז ער שטעלט אַקעגן די יסורים פֿון אַנדערע מיטמענטשן די קאָנפֿליקטן פֿון אייגענעם געוויסן. ער ווייזט אויף די אומזיניקייט פֿון מאַלעצקיס טויט. אויב יולעק וועט פֿאַלן, וועט זיין אומקום האָבן אַ זין, עס וועט זיין אַ קרבן אויפֿן מזבח פֿון אַ גרויסער אידייע. יאַן מאַלעצקי פֿאַלט אַ דערמאָרדעטער פֿון די קוילן פֿון נ. ס. ז.־באַנדיטן נישט מחמת זיין אַקעגנשטעלן זיך זייער אידעאָלאָגיע, אָדער זייערע מעשים תּעתּועים, נאָר על פּי צופֿאַל. דאָס איז דער גורל פֿון די וואַקלדיקע, פֿון די רעזאָנירנדיקע נישט־דעצידירטע אינטעליגענטן. מיט אומברחמנותדיקן אמת דעקט אויף אַנ־

רזשעיעווסקי דעם גאַנצן מאָראַלישן אָפּגרונד און נאַציאָנאַלן פּאַראַט, אין
וועלכן עס האָבן זיך אַראָפּגעקייקלט נישט בלויז די היימישע פאַשיסטן,
עלעהיי זאַלעווסקי, נאָר אויך אַזעלכע בירגערלעכע טיפּן, ווי וואָלאַנסקי,
וועלכע טאָלערירן און זיינען אין האַרצן צופרידן פון דער יידן־פאַרטיליי־
קונג. עס איז גענוג צו ציטירן אַ פּאָר שורות פון זאַלעווסקיס שטאַנדפּונקט,
כדי צו דערקענען אין אים דעם לייענער, צי שרייבער פון די פאַשיסטישע
„פאַלאַנגאַ", „שאַניעץ", וואַלקאַ", אָדער ווי זיי האָבן דאָרטן געהייסן: „און
איך זאָג אייך, אַז אין דעם איינציקן פאַל קענען מיר זיין דאַנקבאַר היטלערן.
ער האָט אָפּגעטאָן (odwalil) פאַר אונז אַ שווערע און, לאָמיר זאָגן, אַז
אַפילו אַן אומאָנגענעמע שוואַרצע אַרבעט". דאָס מיינט ער די יידן־אויסראָ־
טונג. ווי ווייט זיינען אָט ד י ווערטער פון דער אינסטרוקציע, וואָס די „פאַ־
לאַנגאַ" האָט געגעבן אירע צאָן־קדשים אין אַפּריל־מאַי 1943: „ווען דו וועסט
טרעפן אַ ייד, אַן אַנטלאָפענעם פון געטאָ, זאָלסטו זיך באַציען צו אים ווי
צו אַ שונא"? און דער „אָנשטענדיקער "סוחר וואָלאַנסקי, וועלכער באַצייכנט
זאַלעווסקין פאַר אַ „לאָבוז", גיט צו: „אָבער אַזוי רעדנדיק צווישן אונז, האָט
דער בחור (זאַלעווסקי) אַביסל רעכט. איך, ווייסט דאָך, בין נישט קיין אָנ־
הענגער פון פאַשיזם, אָבער וואָס אמת איז אמת! היטלער לייזט דאָס יידן־
פּראָבלעם אויף זיין אופן, באַרבאַריש, אָבער ראַדיקאַל".

דאָס איז יענער טייל פון דער פוילישער אינטעליגענץ, וואָס איז דער־
צויגן געוואָרן דורך דער אַלטער ענדעציע און דערנאָך דורך דער סאַנאַציע.
אַנדזשעיעווסקי קאָמענטירט עס גענוג אויספירלעך אין זיין עסיי „די פּראָב־
לעמען פון פוילישן אַנטיסעמיטיזם". ער זוכט נישט די סיבות פון דער דאָ־
זיקער באַציונג צו יידן אין דער ביאָלאָגישער פלאַך, נאָר אין דער אַנטוויק־
לונג פון היסטאָרישע באַדינגונגען, אין דער ספּעציפיק פון געזעלשאַפטלעך־
עקאָנאָמישע פאָרמאַציעס און אין דעם אָנוווקס פון די פּסיכאָ־אידעישע
אָפּשפּיגלונגען זייערע. ער איז שטרענג אין זיין משפט. ער זוכט נישט קיין
מילדערנדיקע אומשטענדן. ער שטעלט אַוועק די ווירקלעכקייט אמת־
נאַקעט — איניינעם מיט די טיפן פון דער נייער לומפּן־בורזשואַזיע, די
פּיאָטראָווסקיס, באַנאַנד מיט די ווייכע, וואַקלדיקע זאַמאָיסקיס און ענלעכע,
וואָס ווילן טאַקע דער געיאָגטער און געפּלאָגטער אירענאַ נישט טאָן קיין
שלעכטס, אָבער ביי וועלכע עס פאַרפעלט מוט, כדי זי צו באַשיצן.

אָבער אַנדזשעיעווסקי וויקלט פאַנאַנדער אַ גאַנץ, אַ פול בילד פון דער
ווירקלעכקייט. און דאָס דאָזיקע בילד איז נישט מעגלעך אָן דער צווייטער
זייט — אָן אַנגאַ, אָן יולעק, אָן וולאַדעק, אָן דעם אינערלעך־צעצוויטן, אָבער

ערלעכן יאַן מאַלעצקי. דער העכסטער אויסדרוק פון אַט דער צווייטער זייט פון דערווירקלעכקייט זיינען אַננאַ, וועלכע איז גרייט אַן שום קווענקל און אָן באַוואָרענישן, פשוט מענטשלעך, צו געבן שוץ דעם טויט־געיאָגטן יידישן מיידל, און יולעק, וועלכער לאָזט זיך אין דער געפערלעכער שלאַכט־עקספּעדיציע צו העלפן דעם ברענענדיקן און קעמפנדיקן געטאָ. און אויב אין דער געשטאַלט זאַלעווסקי איז אַנדזשעיעווסקי טריי דעם אמת, דעם „אמת" פון דער פאַשיסטישער „פאַלאַנגאַ", איז ער אויך היסטאָריש וואָראַפּטיק בנוגע אַננאַ און יולעק, וועלכע זיינען לעבעדיקע טיילן פון דעם „זשעגאָטאַ", פונם „ראַט צו העלפן יידן", און פון דער „גוואַרדיאַ ליודאָוואַ", וואָס דריי אירע גרופּעס זיינען אין די טראַגישע טעג פון אַפּריל 1943 אַרויס צו הילף דער יידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, אָנפאַלנדיק אויפן שונא אויף באָוויניאַרסקע, ביי אָקאָפּאָווע, אויף פּרעטאַ, און שפּעטער אַרויסגעראַטעוועט די יידישע קעמפער דורך די אונטערערדישע קאַנאַלן פון אונטערגייענדיקן געטאָ.

אַנדזשעיעווסקי קען אויסגעצייכנט די פּוילישע געזעלשאַפט. אָבער ווי אַן אמתער קינסטלער פאַרמאָגט ער דעם געבענטשטן חוש צו קענען אַריינלייכטן אין די נשמות אויך פון פאַרשטייער פון אַ צווייטן פאָלק. ווי זעלטן ווער אין דער פּוילישער ליטעראַטור האָט דער מחבר פון „דער גרויסער וואָך" באַוויזן אַריינצודרינגען, צו פאַרשטיין און פּלאַסטיש אויסצודריקן דאָס, וואָס יידן, קאָנקרעטער — אַ באַשטימטער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ האָט איבערגעלעבט, נישט בלויז אין פיזישן זין, נאָר קודם־כל אין מאָראַליש־פּסיכישער הינזיכט, אין יענער גרוילקער צייט.

אַנדזשעיעווסקי איז נישט אַזוי אויסגעבונדן אין דער יידישער פּסיכיק, ווי אין דער פּוילישער. ער איז נישט באַהאַוונט אין דעם, וואָס עס האָט זיך געטאָן אין די הערצער פון די יידן אין דעם געטאָ־תחום. עס איז אים בכלל נאָענטער נישט באַקאַנט דער יידישער פאָלקס־מענטש. עס איז נישט זיין שולד: ס'איז דער נעגאַטיווער אויפּטו פון דער דורותדיקער דערציאונג, פון דער במשך יאָרהונדערטער אַרויפגעצוווּנגענער אָפּגעפרעמדקייט. אַנדזשעיעווסקי — ווי אַ שרייבער, וואָס וויל בלייבן טריי דער ווירקלעכקייט, — פאַרמעסט זיך נישט דעריבער צו געבן די יידישע מאַסע, געשטאַלטן פון דער געטאָ־געדיכטעניש; זיי וואָלטן אַרויסגעקומען אויסגעפאַנטאַזירטע, אָבער נישט לעבעדיקע. דער געטאָ־אויפשטאַנד ווערט אַזוי אַרום אין „דער גרויסער וואָך" געשילדערט ריין אויטערלעך — מיט די אָפּהילכן, גרוסן און איינדרוקן פון אויסעוויייניק. ממילא באַקומט די יידישע גבורה

אַ ריין־אויסערלעכן תיקון אין דעם ווערק. דער מחבר דערמאָנט וועגן אירענאַס אַ חבר, דעם ייד סטעפאַן וויינערט, וועלכער נעמט אָנטייל אין דער פּוילישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג. ער וויל דערמיט ווייזן די צווייטע זייט פון דערווירקלעכקייט אויך אין דער וועלט פון די ליליענס, ביי די יידן. ס'איז אָבער נישט מער ווי ווידערקול, ווי דערציילערישע דערגאַנצונג, אָבער נישט געשטאַלט־אַנטוויקלונג. בקיצור: דער יידישער פּעסאָנאַזש ביי אַנדזשעיעווסקין — איז נישט און קען נישט זיין אַזוי פול, אויסשעפּנדיק און אַלזייטיק, ווי זיין פּוילישע געשטאַלטן־גאַלעריע. מען טאָר צוליב דעם קיין פאַרוורפן דעם מחבר נישט מאַכן, אָבער פעסטשטעלן דעם דאָזיקן פאַקט איז כדאי.

דערפאַר איז אַנדזשעיעווסקי גוט באַהאַוונט אין דער פּראָבלעמאַטיק פון די פּוילישע יידן סיי בכלל, סיי אין יענער צייט פון געטאָ און אומקום בפרט. דער לאַנגער קאַפּיטל, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין אָוונט ביי די מאַלעצקיס און ווו דער הויפּט־מאָנאָלאָג געהערט צו אירענאַ ליליען, איז איין קייט פון יידישע פּראָבלעמען, וועלכע דער מחבר שטעלט אַוועק דרייסט און אין זייער גאַנצער שאַרפקייט, נישט פאַרהוילנדיק קיין שום פּרט. עס איז ממש צו באַוווּנדערן די מייסטערשאַפט, מיט וועלכער אַנדזשעיעווסקי ברענגט אַרויס דעם בונט, וואָס דערוועקט זיך ביי דעם יידישן מיידל. אַנדזשעיעווסקי פאַרשטייט אויסגעצייכנט, אַז די מרידה איז אירענאַן אָנגעוואָרפן געוואָרן, אָבער ער שילדערט זי ווי אַ שטאָלצע פרוי, הגם ער פאַרווישט נישט איר ממש חיהשן גערענגל פאַר לעבן. דורך אירענאַס גורל און איר פּאָזיציע פירט אַנדזשעיעווסקי אַרויס אַ טייל פון זיין חשבון־הנפש פאַר דער אייגענער, פּוילישער געזעלשאַפט. די ביטערניש, וואָס דערוועקט זיך אויפן דנאָ פון איר צעווייטיקטן האַרץ, איז אַזוי מענטשלעך פאַרשטענדלעך, הגם זי איז אומאָנגענעם, האַרט און קלינגט אַפילו רגעוויז עגאָיסטיש. אַנדזשעיעווסקי לאָזט אויף קיין איין מינוט נישט פאַרגעסן, אַז אויך דאָס פּוילישע וואָלק ליידט יסורים — די מאַרטירעריי פון אַנגאַס משפּחה, פון מאַיאָר קאַרסקי, פון די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען פאַרטריבן געוואָרן פון פּויזנער געגנט. אָבער ער ווייזט דעם טיפן חילוק, וואָס איז צווישן זייערע ליידן און די ענויים, צו וועלכע עס ווערן אונטערגעוואָרפן די יידן אָן אונטערשייד פון קאַטעגאָריע. אירענאַ איז אומברחמנותדיק אין איר ביטערניש. וויפל ביטערניש שטעקט אין איר אויסברוך: „די מענטשן וועלן זיך נאָר אויף אַזוי פיל ענדערן, אַז זיי וועלן נישט האָבן קיין רעכט מיך צו הרגענען; אָבער די, וועלכע האָבן מיך היינט געשלעפּט מיטן אויטאָ (אין

געסטאַפּאָ), וועלן דעמלט קוקן אויף מיר מיט פאַראַכטונג און וועלן באַדויערן, אַז זיי קענען שוין נישט פאַרדינען איבער מיר די נאַרישע פינף גאָלדענע רובל!" דאָס מיינט זי די שמאַלצאָווניקעס. אַנדזשעיעווסקי פאַרשטייט דעם דאָזיקן אויסדרוק, ער ווייסט אויך, אַז אַ געוויסער אמת שטעקט אין אָט די ביטערע ווערטער, אָבער ער לאָזט זיך נישט פאַרפּלייצן דורך פאַטאַליזם און ער שטעלט אומדירעקט אַקעגן אירענאַס צווייפל אין דער צוקונפט, אין מענטש בכלל, אַננאַס גלויבן אינם זיג פון גוטס און יולעקס איבערצייגונג אינם נצחון פון אַ בעסערער וועלט. אָבער דערביי איז אַנדזשעיעווסקי ווייט פון קאַזיאָנעם אָפּטימיזם און ער פאַרשטייט דורך און דורך און לעבט זיך אַריין אין אירענאַס טראַגעדיע און אין דער לאַגע פון די אירענאַס. נישט געקוקט אויף איר שוידערלעכן מצב פון אַ געפּי׳אָגטער חיה, לאָזט נישט דער מחבר איר אַראָפּפאַלן, פאַרקערט — אין דעם סאַמע קריטישן מאָמענט וואַקסט אויס דאָס יידישע מיידל פון אַ חשבון־הנפש־מאַנערין צו אַ גרויזאַמער באַשולדיקערין. ס׳איז עפּעס אַ מאָדערנע, טראַגישע קאַסאַנדראַ. וועלכע וואַרפט אין פּנים אַריין די פּיאַטראָווסקיס און קאַרסקיס און זאַמאָיסקיס זייער שלעכט און שטיל־שווייגן. זי גייט אַוועק מיט אַ קללה אויף די ליפּן. זי פאַרשווינדט אין דער גרויזאַמער חשכותדיקער עלנטקייט פון דער פּסחדיקער נאַכט — נישט קיין געבויגענע, נאָר אַ גרויזאַמע. אַנדזשעיעווסקי פאַרענדיקט נישט מיט אַטווינאָווסקיס אידילישן בילד. דער אויטאָר פון „דער גרויסער וואָך" איז מער טריי דעם אמת. אים גייט נישט אין סיפּור־המעשה, אין דער קאָנקרעטער אויספאָרמירונג פון אירענאַס ווייטערדיקן גורל, נאָר אינם גורל פון יידן בכלל — זי גייט אַוועק אין דער שרעקפולער אומבאַוווסטקייט. זי קומט אום און פאַלט נישט אַוועק איינצייטיק. און אין איר לעצטן וואָרט קלינגט די וואָרענונג וועגן די קינפטיקע יסורים פון פּוילישן וואַרשע, וואָס וועלן קומען מיט אַ יאָר שפּעטער. צי וועט זיך איר קלאַפּ אין טיר פאַרוואַנדלען אין די הערצער פון די פּיאַטראָווסקיס, די שטום געוואָרענע פון איבעראַשונג און מיסטישער שרעק, אין אַ וואָרעם פון צווייפל און געוויסן? דעם המשך פון דער היסטאָרישער דראַמע ציט ווייטער דער שרייבער אין זיין ראָמאַן „אַש און דימענט" — הגם דאָ שטייט שוין נישט אין צענטער די יידן־פראַגע און כאָטש די געשטאַלטן זיינען דאָ אינגאַנצן אַנדערע; אָבער עס איז איין קייט פון ענלעכע פּראָבלעמען — דער גורל פון מענטש און געזעלשאַפט; די זאַלעווסקיס טאָפּטשען טיפער אינם זומפּ פון ברידער־מאָרד, די פּיאַטראָווסקיס מוזן אין פייערגליאיקן מאָראַלישן און סאָציאַלן קאַלך־אויוון דורכמאַכן אויסלייטערונג.

און די יולעקס און אַנגאַס, געפּאַרט איבייגעם, מוזן ווייטער פירן דעם קאַמף שוין נישט קעגן אויסערלעכן פּיינט, נאָר מיטן אינערלעכן שונא. דעם קרבנותפולן אָנשטרענג פאַר אַ נייעם וועלט־סדר. אַנדזשעיעווסקי איז אַליין מודה, אַז אין „אַש און דימענט" איז ער נאָך נישט קאָנסעקווענט ביזן סוף — אָבער זיין איצטיקע פּאָזיציע צייכנט דעם נייעם וועג פון דעם שרייבער.

די בשורה פון דעם נייעם געבורט ווערט שוין — אין קאַרגע, דירעקטע טענער — אָנגעזאָגט אין „דער גרויסער וואָך". קניענדיק בעת דער תפילה אין קירך, דערפילט אַננאַ די חבלי־לידה. „ווי אַזוי איז דאָס געשען, וואָס צווישן בלויזע מענטשלעכע יסורים, צווישן טויטן און עוולות, אויף אַזאַ פאַרצווייפלטער און אומגליקלעכער ערד, האָט זיך דאָ געטראָגן און אויף להכעיס דער פאַרניכטונג אַ ניי באַשעפעניש, אַ האָפנונג אויף פרייד?".

עפּעס גאָרקישס שטעקט אין דעם קורצן, אין פלוג עפּיזאָדישן, אָבער אין תוך וועלט־באַנעמערישן, שלוס־אַקאָרדישן בילד פון אַננאַס געבורט־ווייען אין דעם טאָג פון מאַלעצקיס דערמאָרדונג און פון אירענאַס פאַרטריי־בונג. עפּעס אַזויגס, וואָס ווירקט ווי אַ העל שטראַלעכל ליכט אין דעם טיפן אָפּגרונד פון ליידן און אומקום.

די דערציילונג „די גרויסע וואָך", איינע פון די שטראַקסטע קינסטלע־רישע ווערק אויף דער טעמע פון דער יידישער טראַגעדיע, איז געשריבן אין אַ רעאַליסטישן סטיל, אין איבהאַלט־אַנגעלאָדענע, קאָנצענטרירטע און פּלאַסטישע בילדער. אַנדזשעיעווסקין איז פרעמד יעטווידער עלעגישער געמיט, יעדער סענטימענטאַליזם, יעדע סטיליסטישע צעשוווּמענקייט. דער צימצום אין דער שילדערונג איז ביי אים נישט קיין פועל־יוצא פון מאַנגל אין אויסדרוק, אָדער פון נישט גענוגנדיקער קענטעניש פון זאַכן און מענטשן. פאַרקערט — עס איז קאָנדענסירונג פון מענטשלעכע איבערלע־בענישן, וועלכע ווירקט האַסטיק און אומדירעקט און ממילא שטאַרק. אַ ריי בילדער פון דער דערציילונג קריצן זיך איין אין זכרון און לאָזן לאַנג, לאַנג נישט רוען. אַנדזשעיעווסקי זעט ווינטיקע פּראָצעסן. די אומוואַנדלונג ביים אַסימילירטן פּראָפעסאָר ליליען, וועלכע איז אַ פולשטענדיקער קעגנזאַץ צו דעם, וואָס עס גיט איבער אין זיין זכרונות־בוך פּראָפעסאָר לודוויק הירש־פעלד, איז אַזוי מענטשלעך, אַז דער לייענער קען זיך נישט באַפרייען פונם מעכטיקן איינדרוק פון אַנדזשעיעווסקיס שילדערונג. נאָר אַ באמת גרויסער שרייבער־הומאַניסט קען אויפשטעלן אַזאַ בילד, ווי דאָס מיטגיין פון פּראָ־פעסאָר ליליען מיט דער מאַסע יידן פון שטעטל, וועלכע ווערן געטריבן צום גירוש, צום טויט. דערביי פאַרשטייט דער שרייבער: ס'איז נישט קיין צוזאַ־

מענהאַנג פון פאַטאַליסטישן גורל; ס'איז אַ פּראָדוקט פון באַדינגונגען. ווי העכער האָט זיך דער פוילישער שרייבער־הומאַניסט אויפגעהויבן אין דער אויפפאַסונג פונם פּראָבלעם איבערן ייד־אָפּשטאַמיקן געשמדטן הירשפעלד.

עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז אַנדזשעיעווסקיס ווערק פאַרמאָגט — אַ חוץ זיינע קינסטלערישע און אידעישע ווערטן — אויך אַ געוואַלטיקע דערציערישע באַדייטונג.

שמייסנדיק דעם נאַציאָנאַליזם אין דער אייגענער, פוילישער געזעל־שאַפט און נישט צומאַכנדיק די אויגן אויף ענלעכע טענער ביי אירענאַ, דערהייבט זיך אַנדזשעיעווסקי צו דער מדרגה פון חשבון הנפש אין ברייטערן פאַרנעם, גייט ער אַרויס אין דער הינזיכט פונים גדר פון דער פוילישער סביבה. ער, דער באַקעמפער פון נאַציאָנאַליזם ביי זיך אין דער היים, זאָגט האַרבע ווערטער דעם דייטשן שרייבער — אין זיין „בריוו צו מאַדאַם היל־דעגאַרד פּיינע״, ווו ער דערמאָנט דער דאָזיקער שריפטשטעלערין, וועלכע האָט טענות צו זיין אָקופּאַציע־נאָוועלע „פאַרן געריכט״, באשר ער מאָלט דאָרטן נעגאַטיווע טיפּן פון דייטשן מיליטער — די גרויל־מעשים פון דייטשן פאַשיזם, בתוכם אויך געטאָ און טויט־לאַגער. אַנדזשעיעווסקי שיידט טאַקע אונטער דעם דייטשן פאַשיסט פון פּשוטן דייטשן מענטש, אָבער ער רופט נישט אַרויסצולאָזן פון מוח אויף קיין איין רגע די שוידערלעכע בילדער פון דער אָקאָרשטיקער פאַרגאַנגענהייט. נישט סענטימענטאַל־אַלט־קריסטלעכע מענטשן־ליבע, נאָר קעמפערישער הומאַניזם איז אציגנד דער מאָראַליש־אידעאָלאָגישער יסוד פון אַנדזשעיעווסקיס חשבון הנפשדיקער ליטעראַטור. אין אָט דעם חשבון הנפש צו זיך און צו אַנדערע, צום אייגע־נעם און צו אַנדערע פעלקער, פאַרנעמט ביים קינסטלער די רעכענונג פון יידישע ליידן איינע פון די וויכטיקסטע פּאָזיציעס. אין נאָמען אויך פון די דאָזיקע יסורים מאָנט אַנדזשעיעווסקי אַ חשבון און וועקט צו אַ אָנשטרענג צו פאַרטרייבן די לעצטע שאָטנס פון דער נאַכט, כדי עס זאָל אויפקומען דער ליכטיקער טאָג. גייענדיק קאָנסעקווענט לויטן דאָזיקן וועג, האָט זיך אַנדזשעיעווסקי אָנגעשלאָסן אינעם לאַגער פון מאַרקסיזם־לעניניזם און איז אַרויף אויפן שליאַך פון סאָציאַליסטישן רעאַליזם.

אַדאָלף רודניצקי

אין וואָס שטעקט די שרייבערישע גבורה פון אַדאָלף רודניצקי? ווו איז דער סוד פון דעם ספּעציפישן חן פון זיינע שאַפונגען? קודם־כל ליגט עס אין האַרמאָנישן צונויפשמעלץ פון יידישער שפּירונג און יידישער מיליע מיט פּוילישער קולטור און פּראָגרעסיווער אידייע. די דריי עלעמענטן זיינען די עיקרדיקע באַשטאַנדטיילן פון רודניצקיס שעפערישער פּערזענלעכקייט און פון זיין סטיל. דער דאָזיקער האַרמאָנישער צוזאַמענגוס איז געקומען נישט מיטאַמאָל — רודניצקיס שאַפן האָט אַדורכגעמאַכט אַ אינטערעסאַנטע און כאַראַקטעריסטישע אַנטוויקלונג. אָבער שוין די ווערק זיינע, וואָס קומען נאָך „זומער״, אַנטפּלעקן זיך ווי פאַרגאַנצטע קינסטלערישע פּראָדוקטן פון אָט דעם עלעמענטן־צוזאַמענשמעלץ. ביי אַדאָלף רודניצקין איז נישט בלויז דער פּערסאָנאַזש, און בפרט די פּאָזיטיווע העלדן, יידן; די פּראָבלעמאַטיק איז אַ יידישע, דאָס געמיט, וואָס ווערט געבראַכט אַזוי פּלאַסטיש און זאַפטיק צום אויסדרוק, איז ייִדיש; אפילו דער אָרט אויסדריקן זיך, די לעקסיק פון זיינע געשטאַלטן איז נישט זעלטן אַ כאַראַקטעריסטיש־יידישער (דער „סמאַק ראַיו״ — „טעם גן עדן״, דער „זאַטשינאַש שען מיעשאַטש?״ — „הייבסט זיך אָן צו מישן?״ וכדומה). אָבער עס איז קלאָר, אַז שפּראַך איז ביי אַ שרייבער נישט סתם קיין ענין פון אויסדרוק; שפּראַך ביי אַ קינסטלער איז נישט בלויז אינסטרומענט. און אַדאָלף רודניצקי שאַפט אין פּויליש, ער איז דורך־און־דורך אַ שעפער פון פּויליש־ליטעראַרישע ווערטן. אַזוי אַרום איז ער — נישט געקוקט אויף דער צענטראַלער פאַראינטערעסירונג אין זיינע ווערק מיט יידישער טעמאַטיק — אַ פּוילישער שרייבער. אין דער פּוילישער ליטעראַטור פאַרנעמט ער אַ באַזונדער אָרט; ער געפינט זיך אויף דער לינקער זייט פון דער באַ־

ריקאַדע און ער לעבט זיך אין אַ גרויסער מאָס אויס אין יידישער טעמאַטיק, אין יידישע מאָטיוון.

ווי אַ אמתער רעאַליסט, ווי אַ פּראָגרעסיווער שרייבער האָט רודניצקי אַ אַקטיווע באַציונג צום לעבן, צו דערווירקלעכקייט. פון דעם נעמט זיך זיין ליידנשאַפטלעכער, דראַמאַטיש־אַנגעלאָדענער סטיל, וועלכער איז אויך נישט אויפגעקומען מיטאַמאָל. רודניצקיס סטיכיע זיינען מענטשלעכע קאָנפליקטן, וועלכע וואקסן אויס אויף א געזעלשאַפטלעכן באָדן, ס׳רוב אויף קאַטאַסטראָפישע דערשיינונגען. רודניצקי איז אַ טראַגיקער, אָבער נישט קיין פּעסימיסט. ער זעט צוזאַמענשטויסן, וואָס ברענגען אָפּט צו פּיין, אָבער ער דערבליקט די סיבות פון די טראַגישע סיטואַציעס. און די סיבות שטעקן אין די געזעלשאַפטלעכע קאַטאַסטראָפעס, וועלכע עס איז אויסגעקומען אונזער דור אַדורכצולעבן אין א געוואַלטיק פאַרשטאַרקטער און אומגעהייער פאַרגרעסערטער מאָס ווי אונזערע אבות.

און נאָך איין וויכטיקער שטריך פון רודניצקיס סטיל: די לירישקייט און די וואַרעמקייט, וואָס מאַכן דאָס ווערק אינטים דעם פאַראינטערעסירטן לייענער. רודניצקי האָט א אינטימע באַציונג צו זיינע העלדן און צו די ענינים, וועלכע ער באַשרייבט. ער איז אין זיינע שאַפונגען ממש פּערזענלעך, אַפילו אין יענע מאָטיוון, אין וועלכע ער רעדט נישט בלשון „איך״. אָבער ס׳רוב ווערן זיינע דערציילונגען איבערגעגעבן אין דער ערשטער פּערזאָן. דאָס פאַרשטאַרקט די אינטימיטעט, דאָס דערנעענטער דעם לייענער צו די אידייען און געדאַנקען, וועלכע דער מחבר וויל אים סוגערירן. דאָס שטרייכט אונטער די אויטענטישקייט און אמתדיקייט פון דער איבערלעבונג און די אוממיטלבאַרקייט פונעם בילד. ביי רודניצקין איז נישטאָ קיין קאַלטע שורה, קיין קינסטלערישע אויסאַרבעטונג. אַפילו אין זיינע אַלטע זאַכן, וו דער סטיל איז ליידנשאַפטלאָז און דער טאָן א אינטעלעקטואַליזירנדיק־עסייאיסטישער, אַפילו דאָרטן שלאָגט אינעם אונטערטעקסט אַ וואַרעמקייט, א פּערזענלעכע פאַראינטערעסירונג (אין זין, נאַטירלעך, פון לירישער באַציונג צו די געשטאַלטן). שפּעטער, אין די ווערק פון די קאַטאַסטראָפישע דערשיינונגען, גייט אָט די אינטימיטעט אַריבער אין א צונויפגוס פונעם „איך״ מיט די איבערלעבונגען, גורל און באַגערן פונעם כלל, פון פאָלק, פון פּוילישן יידנטום, וואָס איז — ווי דער מחבר חזרט עס איבער עטלעכע מאָל אין פאַרשיידענע חיבורים — זיין פאָטערלאַנד, איניי־

אין איינער פון זיינע בכורהשע פאַרמלחמהדיקע שאַפונגען, אין „Lato״, „זומער״, פאַרנעמט נאָך אַדאָלף רודניצקי די פּאָזיציע פון א קריטיש־

איינגעשטעלטן אינטעליגענט, וואָס זעט אינעם יידיש־פּוילישן שטעטל (איז עס דאָס בילד פון קוזמיר, קאַזשימיעזש?) אי די טראַגיק פון דעקלאַסירונג און פאַרגיין ,אי דעם טשעכאָווישן לאַנגווייל, דעם פּערזענלעכקייט־אָוועק־הרגענדיקן „ספּלין“, אי אַ בילד פון אַלטן שטייגער, וועלכער איז סיי אָפּ־שטויסנדיק, סיי צוציענדיק. אַרום דעם הויפּט־מאָטיוו פון פאַרוועלקנדיקן שטעטל וויקלען זיך זייטיקע, אָבער גענוג וויכטיקע פּראָבלעמען, אַ שטייגער: דאָס וועזן פון קונסט. דער מחבר בליצט דאָ אויף מיט א ריי זייער טרעפ־לעכע מיינונגען און באַמערקונגען — „איבערן ווין־אַרט פון דלות האָבן זיי (די מאָלער) געשפּאַנט ווי דורך א גן־עדן־גאָרטן“. ער ווייזט ארויס א אמתע בקיאות אינעם כאַראַקטער פון יידישן קליינבירגער, למשל — די קראַפט פון דער רעמינעסצענץ אין זיין נאַטור און דער כוח פון משפּחה־געפיל ביים אים. און ער איז נישט אַבסטראַקט — ער שטעלט אַוועק דאָס שטעטל אין אַ באַשטימטער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער סביבה און אין א באַשטימטער היסטאָרישער תקופה. דאָס איז די צייט פון אַ נייעם רעצידיוו פון אַנטי־סעמיטיזם, פון דעם טוליען זיך פון אַסימילירטע און געשמדטע עלעמענטן צום יידישן ציבור, פון דער בולטער אינערלעכער דיפערענציאַציע ביי די יידן — דער טאַטע גלויבט נאָך אַלץ אין ביאת המשיח און דער זון זעט די ישועה אין דער העלדישער פאַרטיידיקונג פון מאַדריד קעגן די חיילות פון גענעראַל פראַנקאָ.

אינגיכן דעשיפרירט נאָענטער און קלאָרער רודניצקי דאָס פּנים פון זיין יונגן יידישן געשטאַלט. מיט שפּרודלדיקער וואַרעמקייט, מיט א שפּע־דיקן ליריזם שטעלט ער אויף צוויי פּאָזיטיווע העלדן — צוויי יידישע רע־וואָלוציאָנערע פּראָלעטאַריער, קאָמוניסטן, די שניידער־אַרבעטער יואל פּילוט און זכריה קאַגאַן. מיט די צוויי געשטאַלטן האָט זיך רודניצקי נישט בלויז דעקלאַרירט אידעיש; ער האָט זיך דורך דעם אָפּגעריסן און אויסגע־לייזט פון דער שטעטלשער טראַגיק. אמת — אויך יואלס און זכריהס פער־זענלעכער גורל איז טראַגיש, אָבער זייער קרבן האָט אַ זין, דאָס איז א פאַלן אויף אַ שלאַכט־פעלד, אין קאַמף פאַר דער רעוואָלוציאָנערער אידייע. אַזוי אַרום איז פון העכערן געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפּונקט, אין דער פּריזמע פון דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו דער נייער רודניצקי, דער מחבר פון „Józefów“ — „יוזעפאָוו“ און „Koń“ — „דאָס פערד“, אַ טרעגער פון אַן אָפּטימיסטישן וועלט־באַנעם. דער פּעסימיזם פון „זומער“ איז געווען אַ באַרעכטיקטער, דאָס איז געווען דער אויסדרוק פון אַ פאַקט, אַז דאָס שטעטל אין די קאָנקרעטע היסטאָרישע באַדינגונגען פון אונטערגייענדיקן

קאַפּיטאַליזם איז פאַרמשפּט אויף פאַרוועלקונג. אָבער אין דער דאָזיקער ריכטיקער פּעסימיסטישער אָפּשאַצונג איז פאַראַן אָרט פאַרן אָפּטימיסטיש־קעמפערישן וועלט־באַנעם, וואָס די באַגײַסטיקונג דערצו גיט דאָס לעבן און דער באַזיגיקטער קרבן פון יואל פּילוט און זכריה קאַגאַן. דעמלט, אײַנעם פּעריאָד פון „זומער", האָט עס רודניצקי נאָך אַזוי קלאָר ניט געזען; אַזוי אַרום האָט די טראַגיק, די פּערספּעקטיוולאָזיקייט דאָמינירט, נישט געקוקט אויף דער היפּשער דאָזע געזעלשאַפטלעכער קריטיק. אַדאַנק דעם דירעקטן באַריר מיט דער סאָוויעטישער ווירקלעכקייט אין דעם לוואָווער פּעריאָד פון דעם מחברס שאַפן האָט זיך אויסגעקלאָרט די פּערספּעקטיוו — אין אָט דער צײַט זײַנען אַנטשטאַנען „יוזעפאָוו" און „דאָס פּערד".

יואל פּילוט האָט זיך אײַנגאַנצן געווידמעט דעם קאַמף קעגן דער קאַ־פּיטאַליסטישער אָרדנונג; ער האָט געשטאַמט פון דער זעלביקער אידעישער סביבה, וואָס בראָניעווסקיס יונגער ײדישער שנײַדער־אַרבעטער, דער טרוי־מער פון פאַוויע־גאַס. יואל ווערט געפּײַניקט אין די תפיסות פון ענדעקיש־סאַנאַטאָרישן פּוילן. דער מחבר שילדערט אים שוין אין צושטאַנד פון פאַ־מעלעכדיקער גסיסה. אַליין אין אַן האָפנונגלאָזן צושטאַנד, איז ער האָפנונגס־פול — נישט וועגן אײגענער גענעזונג, נאָר וועגן דעם אויסגאַנג פון די קאַמפן אין שפּאַניע: „די באַציאָנאַליסטישע חיילות האָבן געגומען אַרומ־רינגלען מאַדריד, אָבער יואל האָט נישט פאַרלאָרן די האָפנונג".

יואל פּילוט איז אַ פאַראַלגעמיינערט, טיפּיש געשטאַלט, וואָס סינטע־טיזירט אין זיך אי אַ אידייע, אי אַ דור — דעם דור ײדישע קאָמוניסטן פון אונזער צײַט, דעם העלדישן, רעשטלאָז איבערגעגעבענעם, קרבנותפולן ײדישן רעוואָלוציאָנערן פּראָלעטאַריער, וועלכער האָט געקעמפט אויף די גאַסן פון מוראַנאָוו, באַלוט, כאַנײַקעס קעגן רײַטער־פּאָליציי און געפירט אַ מסירת־נפשדיקע אומלעגאַלע טעטיקייט פאַר סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער באַפרײַונג. און נישט נאָר אַ טיפּיש געשטאַלט איז יואל, נישט בלויז אַ שטיק אמתדיק לעבן, נאָר אויך אַ בײַשפּילדיקער העלד, וואָס באַווירקט מיט זײַן האַנדלונג, מיט זײַן כאַראַקטער סוגעסטיוו, דערציִעריש. אין די לעצטע מי־נוטן פון גסיסה געדענקט ער וועגן אײן זאַך, וועגן אײן גרוס: „מיט אויגן, וואָס קריכן כמעט אַרויס פון די אָרביטעס, מיט אַ הײזעריקן קול, וואָס ברעכט זיך, האָט ער אַרויסגעשטאַמלט:

— „איך, הער... שוין דער סוף... און אַ גרוס... אַ גרוס שיק איך איבער פאַרן קעמפנדיקן פּראָלעטאַריאַט אין שפּאַניע... אַ לעצטן גרוס פון יואל פּילוט, אַ חבר פון פּוילן".

און דער מחבר גיט צו: „אין אַט דער נאַכט איז קיין שום זעלנער אין מאַדריד נישט געשטאָרבן שענער".

אין דער דערציילונג „דאָס פערד" ווערט צוגלייך מיט דער געשטאַלט פון דעם יידישן קאָמוניסט זכריה קאַגאַן, אַ שניידער־ארבעטער און אַ יונג אַ ריז, אַרויסגעשטעלט ווי א צענטראַלע פיגור אויך זיין טאַטע, דער אַלטער שניידער פון אַ גאַליציש שטעטל — יעקב קאַגאַן. די אַנטוויקלונג פון זכריה קאַגאַן איז א גראַדליניקע — ער זאַפּט איין אין זיך די נויט פון די שניידערישע וואַרשטאַטן, ער זופּט איין די נעכט די ווערק פון די קלאַסיקער פון וויסנשאַפטלעכן סאָציאַליזם, ער וואַקסט אויס א באַוווּסטזיניקער, דענקנדיקער פּראָלעטאַרישער אַקטיוויסט און ווערט דערמאָרדעט צוזאַמען מיטן פּוילישן קאָמוניסט סטעפאַן דורך דער דעפענסיווע. ווידער א קאַפּיטל העראָיק פון יידישן ארבעטער. באַנייס א דערהויבנדיקע טראַגיק פון יידישן קאָמוניסט, אָבער — נאַכאַמאָל — טראַגיק, ווי א נויטווענדיקער און באַזי־ניקטער קרבן אויפן מזבח פון א וועלט־באַנעמעריש־אָפּטימיסטישער אי־דייע. אין דער געשטאַלט פונעם קאָמוניסט זכריה, פּונקט ווי אין דער פי־גור פונעם פּאָליט־אַרעסטירטן יואל, האָט דער מחבר נישט קאָנצענטרירט קיין דראַמאַטישע קאָנפליקטן, דאָס זיינען אינערלעך גאַנצע געשטאַלטן, דאַקעגן קומט אויף און יורדט אָן דער קאָנפליקט ביי דעם אַלטן שניי־דער, יעקב קאַגאַן, דער קאָנפליקט צווישן זיין גאַנצן ביז איצטיקן וועלט־באַנעם און — דער שרייענדיקער עוולה און רציחה איבער זיין זון, דער עוולה, וועלכע איז אַ בולטער פּועל־יוצא פון דעם בייזן סיסטעם; דער קאָנ־פליקט מיטן אייגענעם וועלט־באַנעם און לעבן־נוסח. ווען דער דאָזער פון דער וואַרשעווער גמינע, דער פאַרוואַלטער פון מתים־שטיבל דריקט זיך אויס מיט עקל און שנאה וועגן דעם אומגעקומענעם קאָמוניסט, ברעכט דער שניידער אויס:

„— אַ קאָמוניסט, זאָגט איר? פאַר אייך איז ער אַ קאָמוניסט... איך ווילט אפשר הערן, ווי האָט דאָס לעבן אויסגעזען? צו צוואַנציק שעה ביי דער מאַשין זומער און ווינטער... איין פאָר הויזן... יעדע פרייע מינוט ביים ביכל. איך קום צוריק פרייטיק צו נאַכטס, די ליכט שוין לאַנג איינגע־לאָשן, און ער ביי א קוים טליענדיקן לעמפל ליגט און לייענט. ברויט און וואַסער, אַרבעט און ביכל. און אזוי וואָך נאָך וואָך, חודש נאָך חודש, יאָר נאָך יאָר ביי מיר. און קיינמאָל קיין וואָרט פון טענה. פריילעך און צעזונ־גען ווי דער פויגל אויפן בוים. דערנאָך די נויט אין וואַרשע. דערנאָך פינף יאָר איבער פאַרשיידענע תפיסות, דריי חדשים אין קאַרצער, אויף א שטיי־

נערנעם פאל אַ באַגאַסענעם מיט וואַסער. פאַר זיך קיינמאָל גאָרנישט. קיין פרוי... א פערד, א אָרעם פערד, וואָס האָט זיך נישט געוואָלט לאָזן אויס־שפּאַנען פארן ציל. אַזוי האָט אויסגעזען דאָס לעבן"...

אַזאַ ריכטיקע, ערלעכע כאַראַקטעריסטיק שטעלט אויס דעם יידישן קאָמוניסט דער פּשוטער שטעטלשער שניידער. ער נעמט עס פון טרייער לעבנס־אָבסערוואַציע און נישט פון אידעאַליזאַציע. רודניצקי האָט אַרויס־געפירט ביים אַלטן קאַגאַן דעם איבערברוך נישט מעכאַניש, נאָר דורך צוויי פאַקטאָרן, וואָס זיינען אָרגאַנישע אין דעם שניידערס לעבן: דורך דער דער־פאַרונג פון זיין אייגענעם אָרעמען מזל און דורך דעם געפיל פון אַ טאַטן, וועלכער האָט פאַרלאָרן אַ זון, דורך דעם געפיל, אַז דער זון איז געפאַלן פאַר א גערעכטיקער כלל־זאַך. אַזוי אַרום האָט דער אויסגענוצטער שניידער און אומגליקלעכער טאַטע געמוזט קומען צו די אויספירן, וועלכע האָבן אים געשטויסן אַרויסצוזאָגן די ביטערע ווערטער קעגן דעם קהלה־תקיף און די ציטירטע כאַראַקטעריסטיק פון אַ יידישן אַרבעטער־רעוואָלוציאָ־נער אין פאַרמלחמהדיקן פוילן.

ביז איצט זיינען יואל און זכריה די איינציקע פּראָלעטאַרישע גע־שטאַלטן אין רודניצקיס שאַפן. דער קאַטאַקליזם פון די יאָרן 1939 — 1945 האָט אויפן שרייבער געמאַכט אַזאַ איינדרוק, אַז זיין גאַנצע ווייטערדיקע שעפערישע טעטיקייט גייט אדורך נאָר אונטערן צייכן פון אָט דער קאַ־טאַסטראָפע. און היות די קאַטאַסטראָפע איז געווען אַן אַלגעמיין־נאַציאָנאַ־לע, היות עס איז דורכן פאַשיזם אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד־אוי־בערפלאַך א דריטל פון א פאָלק, האָט אויך די רעאַקציע פונעם קינסטלער געמוזט אויסוואקסן צו א אַלגעמיין־נאַציאָנאַלן אויסדרוק. עס איז אומגע־קומען נישט בלויז דער שיכט פון די יואלס, עס איז פאַרצוקט געוואָרן אין די קרעמאַטאָריע־פלאַמען דאָס גאַנצע שטעטל פון „זומער" און די טאַ־מעס איינייגעם מיט די זין. דעם שרייבערס האַרץ איז פול מיט טרויער און צאָרן — עס איז אומגעקומען זיין פאָלק. אָבער די צווייטע זייט פון דער קאַטאַסטראָפע איז געווען — ווידערשטאַנד און גבורה, איז געווען — דער המשך פון דעם קאַמף פון די יואלס און זכריהס אין די נייע, גרויזאַמע באַדינגונגען פון געטאָ און פּאַרטיזאַנקע. און דאַ באַקומט נישט רודניצקיס ליניע, די אָנגעהויבענע אין „פערד" און „יוזעפאָוו", איר פולן אויסדרוק. ער האָט זייער רירנדיק, זייער טיף און אויפריכטיק דורכגעוויטיקט די טראַגעדיע פון פוילישן יידנטום אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע; אין דער היגזיכט האָט ער קאָנסעקווענט קאָנטינואירט די אידעאָלאָגישע ליניע פון

„פערד" און „יוזעפאָוו", וואָרום טאַקע דער עכט־רעאַליסטישער, רעוואָלו־
ציאָנערער הומאַניסטישער שרייבער איז דער באַזינגער פון דעם טרויער פון
אַ פאָלק. די נאַציִשע טראַגעדיע באַקומט אין רודניצקיס דערציילונגען אַ
שטאַרקן ק י נ ס ט ל ע ר י ש ן אויסדרוק. אין דער זעלביקער צייט
ווערט דער המשך פון דעם קאַמף און קרבן פון די יואלס און זכריהס, דער
ווידערשטאַנד, ארויסגעבראַכט נאָר פ ו ב ל י צ י ס ט י ש — נישט
דורך געשטאַלטן און אָן שילדערונג. אין דעם סקיץ „Wielkanoc"
— „פסחא" שרייבט טאַקע רודניצקי: „דאָס פאָלק, זיין סאַמע אונטערשטער־
שיכט, די טרעגער פון מילע, די שוסטער פון וואָלינסקע, די שמוגלער פון
די סטאַווקעס — האָט איצט באַוויזן פאַר זיין איבערשטן שיכט די פשוטע
און אומדערשיטערלעכע אמתן פון לעבן". די דאָזיקע פראָלעטאַריער האָט
עס דער מחבר אין זין, ווען ער דערקלערט אין אָנהויב פון דעם חיבור: „די
קעמפער זיינען אַוועק אויף זייערע פאָסטנס... זיי האָבן געהאַט איין פאָ־
טערלאַנד — אָט די פאַרשיווע גאַסן זייערע, די אויסגעראַטענע דורך טיפוס
און הונגער, די פעטע פון בלוט און ענויים... זיי האָבן נישט אָנגעהויבן
דעם קאַמף פאַרן זיג. זיי האָבן געהאַט איין מאַשין־געווער, אַביסל קורץ
וואָפן און גראַנאַטן־אייער, וואָס האָבן נישט אויפגעריסן".

דאָס אַלץ איז געשריבן מיטן בלוט פון הארץ, אויפריכטיק, באַוווּנ־
דערנדיק, מיט אַ געפיל פון שטאָלץ. אָבער קיין געשטאַלטן האָט נאָך דער־
ווייל דער אויטאָר פון דעם אויפשטאַנד־פערסאָנאַזש נישט ארויסגעפירט.
דאָס לעבן, די געפילן, די האַנדלונג פון די יואלס און זכריהס אין אָט די
גרויזאַם־פרישע באַדינגונגען האָט רודניצקי אין זיינע ביז איצטיקע שאַ־
פונגען אויף דער געטאָ־ און אומקום־טעמאַטיק נישט געוויזן.

און דעריבער האָט אין דער הינזיכט די ליניע פון „יוזעפאָוו" און
„פערד" נאָך נישט באַקומען ביים מחבר פון „שעקספיר" דעם פולן אויס־
דרוק.

דאָס דאָזיקע טאָר אָבער בשום אופן נישט פאַרשטעלן דעם אומגע־
הייערן רושם, וואָס עס לאָזן איבער די דערציילונגען "Wielki Stefan
Konecki" — „דער גרויסער סטעפאַן קאָנעצקי", „Ginący Daniel",
— „דער אומקומענדיקער דניאל", „Wielkanoc" — „פסחא", „Czysty
Nurt" — „דער ריינער שטראָם" און אַנדערע.

וואָס האָט באַגייסטערט דעם שרייבער זיך צו ווידמען כמעט אויס־
שליסלעך דער טעמע פון יידישן אומקום, דעם באַזינגען דעם מאַרטירע־

רישן סוף פון פוילישן ייִדנטום? דער מחבר קלערט עס אַליין אויף אין דעם סקיץ „פּסחא".

דער דאָזיקער חיבור איז געשריבן אין אַ דערהויבענעם סטיל, אַזוי ווי עס פּאַסט פאַר אַזעלכע געשעענישן ווי דער געטאָ־אויפשטאַנד און דער ייִדן־אומקום. אַ ביבליש־עפּישער אָטעם, געמישט מיט אַ איוב־טאָן, הויכט איבער אָט דער פאַבולאַזער שאַפונג, וווּ דער העלד אין דאָס גאַנצע פאָלק. מיט אָנערקענונג שרייבט רודניצקי וועגן די פּריינט, וואָס האָבן פון דער „אַרישער" זייט געטראָגן הילף. מיט ביטערניש, צאָרן און בייסיקער איראָניע — וועגן די, וואָס זיינען געבליבן גלייכגילטיק, אָדער וואָס האָבן געטענהט: „צי האָט דער קעניג היטלער נישט געקענט לייזן די פראַגע אויף אַ אַנדער אופן!" און ווייטער — די געפילן פון אַליינפּיין און שטאָלץ, וואָס האָבן איבערגעלעבט גלייכצייטיק די ייִדן, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף דער „אַרישער" זייט.

אין דער געגנט פון ברענענדיקן געטאָ באַגעגנט ער אַ ייִדישע פרוי, אַן אַנטלאָפענע פון „דאָרטן" און ער הערט אויס איר שטילן שלוכץ: „זיי קומען אום. זיי גייען אונטער אָן אַ שפור. און עס וועט גאָרנישט בלייבן אַ חוץ חורבות, אש און מטושטשדיקן אָנדענק נאָך אָט דעם ריזיקן לעבן, נאָך דער ליבשאַפט, יסורים, מנהגים, קענטעניש. נאָך זיי, וואָס זיינען געווען די לופט פאַר אונזערע לונגען"... זי זאָגט ווייטער: „זאָל דאָס כאָטש עמיצער אָנשרייבן, אויפהייבן הויך אונטערן הימל, געבן אַ דאָקומענט פון זייער לעבן און פון אָט דעם אוממענטשלעכן און אַזוי שיינעם סוף. אויב איינער וועט בלייבן, זאָל ער עס כאָטש אין אַ ביבל פאַרשרייבן! זאָלן מענטשן פון יענער זייט זיבעטן ים קומען צו די מויערן און אַזוי וויינען ווי מיר הייַנט".

„די ווערטער זיינען אריין טיף אין מיר", — זאָגט דער מחבר, — „איך וועל געדענקען די ווערטער פון דער יונגער שוואַרצער פרוי, וועלכע האָט נישט דערלעבט".

רודניצקי פילט זיך ווי אַ אויספירער פון אַ הייליקער צוואה, ווי אַ קינסטלערישער בעל־פּנקס, ווי אַן עד־ראיה. ער פילט אויף זיך אַ חוב, וועלכן ער מוז אויספירן. דאָס איז דער זעלביקער געפיל, וואָס נורטעוועט דעם ייִדישן שרייבער, וועלכער שאַפט אין דער שפּראַך פון די ייִדישע מאַסן. אין עטלעכע דערציילונגען האָט רודניצקי אויפגעוויקלט אַ ריי דערשיינונגען פון יענער צייט, וועלכע קאָנצענטרירן אין זיך דעם סאַמע עיקר פון גרויל. די נטיה צו טראַגישקייט האָט דאָ באַקומען איר פולסטע אָנווענ־

דונג דורך געבן דעם אָטעם פון דעם נאַקעטן לעבן גופא. דער שרייבערישער דמיון האָט דאָ געהאַט ווייניק וואָס צו טאָן. אָבער עס האָט זיך געפאָדערט דער גרויסער טאַלאַנט און דאָס פולע האַרץ, די טראַגעדיע פון אַ פאָלק נישט צו פאַרטווישן אויף קלייניגעלט פון פסיכאָלאָגישע גריבלענישן, פון שטייגעריזם, פון פאַטאַליזם, פון פאַרווישן דאָס פּנים פון מענטש. רודניצקי דער רעאַליסט און הומאַניסט האָט ביד־רמה גובר געווען די דאָזיקע שטרויכלונגען. ער האָט געגעבן אַ רעאַליסטיש בילד פון דער קאַטאַסטראָפע און אַ טיף מענטשלעכע אויפפאַסונג פון געשטאַלטן, אין וועלכע עס ווערן קאָנצענטרירט די טראַגעדיע און דער געראַנגל, דער גורל פון פאָלק.

רודניצקי באַשרייבט נישט, וואָרעם ער שרייבט וועגן זיך גופא. ער שטייט אַליין אין צענטער פון זיינע איובדיקע דערציילונגען, ער איז אין זיי אי אַ סוביעקט, אי אַ אָביעקט. די איבערלעבונגען און איינדרוקן גייען דורך אים. ער שרייבט וועגן זיך, ווי וועגן אַ טייל פון יידישן פאָלק. ער איז דרייסט און אויפריכטיק — הן אין אויפדעקן זיך, הן אין מאָלן זיין פאָלק, הן אין אַרויסברענגען די רעאַקציע פון זייטיקע. אין דריי אויפטרייסלדיקע דערציילונגען פירט ער אַרויס דריי פּראָבלעמען פון יענער צייט און פון די טראַגישע נאָכווייענישן: דער אַסימילירטער, אָפּגעפרעמדטער פון יידן יידיש־אָפּשטאַמיקער אין די אומגעריכטע באַדינגונגען פון זאָאָלאָגישן, פאַרטיליקנדיקן ראַסיזם; דאָס קאַפּיטל „האָטעל פּאָלסקי”, אויפן פּאַן פון די פאַטאַלע אילוזיעס, וואָס האָבן פאַרפירט אַ גרויסן טייל יידן און זיי דערפירט צו זיינלאָזן אומקום; און — די משפחה־טראַגיק נאָך דער באַפרייאונג ווי אַ פּועל יוצא פון דער טרויעריקער אָקופּאַציע. די דאָזיקע פּראָבלעמען ווערן פאַנאַנדערגעוויקלט דורך געשטאַלטן און זייער גורלות — און אַרום אָט די הויפּט־סיזשעטן: די דיגרעסיעס פון מחבר, וועלכע שפּילן אפשר די וויכטיקסטע ראָל, ווייל אין זיי ווערט געשילדערט דער אומקום, די טראַגיק, די אילוזיעס און דער געראַנגל. און אומעטום — צומבולטסטן אין דעם „גרויסן סטעפאַן קאָנעצקי” — דערשיינט דער מחבר אַליין, אויפדעקנדיק זיינע געפילן, דעם צאַפּל פון זיין נשמה, וועלכע איז געשליידערט געוואָרן אין כּף־הקלע פון צעריסנקייט: פון איין זייט — בענקשאַפט און גאַרונג צום יידישן ציבור, פון דער צווייטער — דער ווילן, צו אַנטלויפן פון געטאָ, דער אינערלעכער בונט קעגן דעם דאָזיקע טאָל פון געוויין: „דעם דריטן טאָג פון מיין זיין צווישן די מויערן האָט ד״ר בראַון מיך מיטגענומען אויף אַ אַרטיסטיש־מוזיקאַלישן אָוונט. דער פּראָגראַם? אַ צוזאַמענשטעל פון די

נביאים ביז שימעלן. דער יידישער גורל האָט געקלונגען אומעטום אלץ איינס. אָבער איך האָב שוין נישט געקענט הערן! איך האָב געפילט א ווידערווילן צו קרבנותדיקייט, צו עקידה, צו די נביאים. איך האָב נישט געוואָלט קיין תכריכים, איך האָב געוואָלט רו, רו, רו, מיט וועלכן עס אָטעמט דער אָרעמסטער וואַרשעווער שוסטער ביי ז יי און וועלכער עס איז ביי אונז קיינמאָל נישטאָ״. אינטערעסאַנט: בראַנדיסעס יאַקוב גאָלד („סאַמסאָן״), ווען ער גנבעט זיך אַרויס פון געטאָ, פילט ער זיך פאַרלוירן, ווי אַנגעוואָרן דעם באָדן אונטער די פיס, ווי שמשון אָן די לאָקן; רודניצקיס העלד פילט, פאַרקערט, אַ באַדערפעניש זיך אַרויסצורייסן פון געטאָ, צוליב נשמה־רו — ביידע שטריכן זיינען ריכטיקע און אמתדיקע. און ביידע פארשטענדלעכע.

אָבער לאָמיר זיך אומקערן צו די הויפט־געשטאַלטן פון די ווערק.

סטעפאַן קאַנעצקי איז א אסימילאַטאָר, צי א משומד, א גרויסער אויטאָריטעט אין דער פוילישער קולטור־וועלט, א זייל פון דער פוילישער ליטעראַטור. ער האָט מיט יאָרן קריק לחלוטין איבערגעריסן מיט דער יידישער סביבה; נאָך מער: ער האָט מיט דער פען באַקעמפט די יידן, אַרויסגערוקט קעגן זיי אַלע אַנטיסעמיטישע טענות. און, ווי עס איז שוין תמיד, איז ער אויך א שונא פון די סאָוויעטן: אַנטיסעמיטיזם און אַנטיסאָוויעטיזם זיינען צווילינג־ברידער. ער האָט אילוזיעס בנוגע דער דייטשער מענטשלעכקייט, אָבער צו זיין אומגליק איז זיין פנים געווען טונקל, זיין נאָז לאַנג און די אויערן אָפגעשטאַנען. מיט עקל וואַרפט ער אָפּ דעם פאָרשלאַג צו גיין אין געטאָ, אָדער צו דערנענטערן זיך צו יידן אין דער סאמע קריטישסטער, געפערלעכסטער צייט. ער האַלט זיך עקשנותדיק, טעמפּ אין זיינע אַלטע באַגריפן וועגן יידן אפילו אין אָנבליק פון אומקום. ער וויל מיט זיי קיין מגע ומשא נישט האָבן. אָבער די אומברחמנותדיקע צייט איז זיך נוקם, די טראַגישע פעלערן זיינען זיך נוקם: ער ליידט ווי א „יודע״, ער מוז אויסשטיין אַלע בזיונות, אלע דערנידעריקונגען און פּייניקן. און בעת די אמתע יידן קענען עס אויסהאַלטן ווירדיק, ווערט קאַנעצקי ביי זיך טאָפּלט געפאַלן. אָבער עס העלפט אים נישט: ווען ער מאַכט אַדורך דעם פּיין־לאַגער און דעם בונט, און יאַוועט זיך צוריק ווי א געיאָגטער הונט אין זיין אייגענער שטוב, און דאָ קומט פלוצים ווידער אָן דער כאַפּער, הייבט ער זיך אָן שאָקלען ווי זיינע אבות, וועלכע ער האָט פארלייקנט. — „אין אַ געוויסער רגע האָב איך פעסטגעשטעלט, אַז זיין פנים איז געווענדט אין דער זייט פון דער טיר, אז ער הייבט אָן זינגען, ווי א שמייכל וואָלט זיך

פֿאַרוויקלט אויף זיין געזיכט. איצט האָב איך לסוף דערהערט זיין קול — אַ געזאַנג, סטעפּאַן קאָנעצקי האָט געזונגען אַן אַלט יידיש ליד מיט אַ יידי־שער מעלאָדיע, וועלכע מען קען דערקענען ווו די וועלט האָט אַן עק"...

די דאָזיקע אויסערלעכע פֿאַרוואַנדלונג פֿון קאָנעצקין אין אַן אַלטן טיפּישן ייד, אין אַנבליק פֿון געמיינזאַמען גורל, איז אַ כאַראַקטעריסטיש בילד, וואָס טרעט אַרויס סיי ביי רודניצקין, סיי ביי אַנדזשעיעווסקין (פּראָפעסאָר ליליען, סיי ביי באַלקאָווסקאַן („לאה, אָדער די ליבנדיקע טאָכטער"). דאָס באַטייט נישט ביי אָט די שרייבער קיין גלויבן אין עפּעס אַ מיסטישער בלוט־ירושה. עס איז בלויז אַ באַטאָנונג פֿון דער אינערלעכער איבערקערעניש ביי זייערע העלדן, וועלכע זיינען פֿריער געווען ווייט פֿון יידן און פֿרעמד צו יידישער סביבה. דאָס איז אויך די אַקצענטירונג פֿון דער אויסגלייכונג לגבי דעם געמיינזאַמען גורל, וואָס איז אָנגעוואָרפֿן געוואָרן דורכן היטלעריזם. קאָ־נעצקי האָט זיך לאַנג געראַנגלט קעגן אָט דער גורל־געמיינזאַמקייט מיט יידן, וועלכע עס האָבן אויף זיך גענומען אפילו די איידעלע גייסטער פֿון נישט־יידן (ווי דאָס קומט צום אויסדרוק ביי אַ ריי סאָוועטישע און פּראָ־גרעסיווע פּוילישע שרייבער). אָבער קאָנעצקיס געראַנגל איז געווען אַן אומזיסטער, אַן אַנטיהומאַניסטישער, דאָס איז געווען דער צווייטער פֿאַראַט, וועלכן ער איז באַגאַנגען אין זיין לעבן.

רודניצקי פֿאַרורטיילט די דאָזיקע פֿאַלשע איינשטעלונג פֿון קאָנעצקין, אָבער ער שילדערט אים מענטשלעך און צום סוף אַפילו דערהויבן. אָבער דערהויבן נישט אין זיינע אידייען, נאָר אין זיינע יסורים. און מיט אָט דער דערהויבנקייט פֿון קאָנעצקיס יסודים איז שווער מסכים צו זיין.

אין אַן אַנדער צייט פֿון דער אומקום־עפּאָכע פֿירט אונדז אַריין רודניצ־קי אין דער דערציילונג „דער אומקומענדיקער דניאל". דאָס איז די לעצטע צייט פֿון דער שוידערלעכער דראַמע — דער אויסברוך פֿונעם וואַרשעווער אויפֿשטאַנד זומער־צייט 1944. און ווידער אַ שטיק יידישע טראַגעדיע: די קרבנות פֿון היטלעריסטישן טעראָר, די לעבעדיקע מתים שלייכן זיך אַרויס פֿון די לעכער און קעלערס און שטייען צו צום קאַמף, נישט וויסנדיק אַז די פֿירער־פֿאַרפֿירער האָבן דעם אויפֿשטאַנד פֿאַרמשפּט אויף אומקום און דעם אָנשטרענג אויף קאַטאַסטראָפֿע. עס קומען אויף די נאַכווייעניש פֿון דער גרויליקער געשיכטע מיטן „האָטעל פּאָלסקי" און די דעמלטדיקע אינערלעכע פֿייניקונגען — גיין, צי נישט גיין. אין דעם מייסטעריש גע־שילדערטן ווירוואַר און פּלאָנטער פֿון געשעענישן, אינעם מיש־מאַש פֿון כאַאָטישע קאַמפֿן, אין צוזאַמענשפּיל פֿון טראַגישע צופֿאַלן און מענטשלעכע

פּאַטאַלע טעותים קומט דערוויַיל אום — דורך די הענט פון דער א. ק.־זשאַנדאַרמעריע — אַן אומשולדיקער מענטש — דניאל, איינער פון די זעלטן געבליבענע, וואָס איז אדורך אַלץ און האָט דערלעבט ביזן אויפ־שטאַנד.א יוסטיץ־מאָרד איבער א לעצטן מאָהיקאַנער, א זעלטענעם עד־ראיה. אין דער דערציילונג זיינען אריינגעוועבט עטלעכע מאָטיוון — פון אַמאָל און פון דער קעגנוואַרט. צוויי יידישע געשטאַלטן — רפאל אכאצקי און דניאל דזשיקאָווסקי; דער ערשטער — אַן עמיגראַציאָניסט, דער צווייטער — אַ דאָ־בויער. אַ שטיק אַלטער יידישער שטייגער ווערט בדרך רע־מינעסצענץ אויפגעשטעלט אין „אומקומענדיקן דניאל". און איבער אַלץ — דער טראַגישער אָטעם פונעם אויפשטאַנד, וועלכער איז פאַרמשפּט אויף דורכפאַל, דער אומזיניקער סוף אויפן שוועל פון באַפרייונג.

און די דריטע אויפטרייסלדיקע שילדערונג: „דער ריינער שטראָם", די אַזוי טיפּישע געשיכטע פון צעפּליקטע אברים פון יידישע משפחות, זייער טראַגישער גורל, דער פועל יוצא פון דער גרויזאַמקייט פון דער מלחמה. צוויי יונגע הערצער, וואָס האָבן געאָטעמט מיט ליבע. אין באַר־מאַלע צייטן — א מוסטערדיקע, האַרמאָנישע משפחה. אבער ווערט פאַר־שטויסן אין א קריגס־געפאַנגען־לאַגער. אַמעליאַ ראַטעוועט זיך אין וואַרשע אויף דער „אַרישער" זייט און מוז פאַר דעם צאָלן מיטן קערפּער, האָט חתונה מיט אַ צווייטן און ווערט אַ מאַמע. און די טראַגישע באַגעגעניש נאָך דער באַפרייונג אויף די חורבות פון געטאָ. צוויי נאָענטע לעבנס מוזן זיך אָפּרייסן פון זיך, מוזן צעשטערט ווערן. אַ קללה זאָלן פאַלן אויפן פאַשיזם, אויף די מלחמה־העצער!

אויב אין די פריערדיקע צוויי דערציילונגען קלינגט רודניצקיס טאָן ברויזנדיק, צאַרנדיק און אומרויק, ווערט „דער ריינער שטראָם" אַרויסגע־בראַכט אין עלעגישע מינאָר־טענער, ס'איז אַ שטילער, נאָגנדיקער ווייטיק, אַ טיפע האַרץ־ווונד, אַ צעבראָכן געמיט. ס'איז אַ עפּיטאַפיע אויף אַ לעבן, וואָס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן און בלייבט דאָך פאַרוווּנדיקט, צעבראָכן.

אויך דאָ טרעט אַרויס אַ פאַראַלעגמיינערטע דערשיינונג, אַ שטריך פון דעם בראָך אין יידישן לעבן אין רעזולטאַט פון דער פאַרשאַלטענער אָקופּאַציע. רודניצקי צווינגט אויסצוטרינקען דעם ביטערן כוס ביזן סוף, אָבער נישט, כדי אַריינצוּוואַרפן אין פאַרנייגונג. ער מוז פאַרפיקסירן עיקר־מאָמענטן פון אונזער טראַגעדיע, וועלכע ס'איז נישט צו פאַרהיילן אין אַ רגע, נאָר פאָדערט לאַנגע, זאָרגעוודיקע מי; קודם כל אַ געזונטמאַכונג פון די נשמות.

אָבער ער גלויבט אין דער צוקונפט, ער האָט אָן אָפן אויג פאַר דער נייער ווירקלעכקייט. נישט געקוקט אויף אַלע טראַגישע שילדערונגען, איז רודניצקי אין קיין פרט נישט שווערמוטיק. אומעטום פולסירט זיין ליבשאַפט צום מענטש, ווי רירנדיק מענטשלעך זיינען אבעל און אַמעליאַ און דניאל און אַפילו קאַנעצקי און רפאל! אַלע וואָלטן זיי געווען נוצלעכע עלעמענטן אין דער געזעלשאַפט און אַלע וואָלטן זיי זיך אויסגעלעבט פול, ווען נישט דער פאַשיזם, די מלחמה, די אָפּטויטנדיקע קאַפּיטאַליסטישע אָרדנונג.

אָבער עס קומען אויף נייע צייטן. עס סיגנאַליזירט זיי רודניצקי אין דער דערציילונג „דער מאַיאָר הובערט פון אַנדערסעס אַרמיי" אין דעם זעלביקן באַנד „שעקספּיר". עס איז ביי אים איין טעמאַטישע גאַנצקייט, הגם דער מאַיאָר הובערט האָט נישט קיין שייכות צו דער טעמע פון געטאָ און אומקום. אין דער דאָזיקער דערציילונג רעדט דער מחבר וועגן זיין גרויסער בענקשאַפט צום אמתן פוילן, דעם סאָציאַל באַפרייטן, וועגן דער קללה פון עמיגראַציע, וועגן דעם רוף פון ווידעראויפשטייענדיקן לאַנד צו אַלע שעפע־רישע כוחות צו געמיינזאַמען אָנשטרענג פאַר בויען און איבערבויען.

קאַזשימיעזש בראַנדיס

קאַזשימיעזש בראַנדיס געהערט צום נייעם נאָכמלחמהדיקן דור אין דער פוילישער ליטעראַטור. זיינע צוויי פּראָזע־ווערק: „Miasto Niepokonane", „די נישט באַזיגבאַרע שטאָט" און „Samson" „שמשון", זיינען דערשינען אין די יאָרן 1946 און 1947. בראַנדיס איז ניי נישט נאָר ווי אַ שרייבער, ער איז ניי נישט בלויז אין דער טעמאַטיק, ער איז אויך ניי אין היינזיכט פון שעפערישן מעטאָד. ער איז אַ רעאַליסט — ער גיט אַלזייטיק די ווירקלעכקייט, אונטערשטרייכנדיק די אַנטוויקלונגס־טענדענץ פון די געשעענישן; ער פילט שטאַרק דעם אָטעם פון אונזער צייט און איר אידייאישע דאָמינאַנטע; שילדערנדיק פאַקטן, געשעענישן, געשטאַלטן, לאָזט ער זיך נישט אַראָפּ צום געמעל, נאָר פאַראַלגעמיינערט אים אויף אַ פּלאַסטישן, קינסטלערישן אופן; געבנדיק פּסיכאָלאָגישן געמעל, מיידט ער אָבער מזלדיק אויס פּסיכאָלאָגיזם, נשמה־גריבלעניש; מאָלענדיק אויפטרייסלענדיקע בילדער, פאַלט ער נישט אַריין אין נאַטורליזם. זיין סטיל איז קלאָר און קאָנצענטרירט; זייענדיק דורכגענומען מיט ליבשאַפט צום מענטש, אָפּערירט ער מיט אַ לירישן אונטערטאָן אינעם טעקסט; שטעלנדיק אין צענטער פון זיינע באַשרייבונגען אַ קאָנקרעטע פּערזענלעכקייט, פאַרוואַנדלט ער זי אין אַן אויסדרוק פון מענטשלעכן גורל. ער קען שילדערן מאַסן־באַוועגונג און מאַסן־רעאַגירונג נישט אַריינפאַלנדיק אין מליצה. אַזוי אַרום, הגם בראַנדיס איז אויך נישט פריי פון פעלערן, וועגן וועלכע עס וועט זיין אַ רייד ווייטער, קען דאָך זיין ביז־איצטיקע שאַפונג אידעאָלאָגיש און סטיליסטיש באַצייכנט ווערן ווי אַזאַ, וואָס גייט צום סאָציאַליסטישן רעאַליזם.

צווישן די צוויי ערשטע ווערק זיינע איז פאַראַן אַ גרונט־אונטערשייד: בעת „די נישט־באַזיגבאַרע שטאָט" פאַרמאָגט נישט קיין קאָנקרעטן מענטש־

לעבן העלד, האָט „סאַמסאָן" אַ באַשטימטע הויפּט־געשטאַלט. דער העלד פון ערשטן ווערק איז די שטאָט וואַרשע, אייגנטלעך — אירע מוטיקע איינ־וווינער; דער הויפּט־העלד פון צווייטן בוך איז אַ מענטש, דער ייד יאַקוב גאָלד. אין „דער נישט־באַזיגבאַרער שטאָט" האַנדלט זיך וועגן שיקזאַל פון אַ שטאָט, אין „סאַמסאָן" וועגן גורל פונעם ייד — הגם סיי אין ערשטן ווערק, סיי אין צווייטן פיגורירן נאָך געשטאַלטן, פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע. „די נישט־באַזיגבאַרע שטאָט" איז געשריבן אין אַן אויטאָביאָגראַפישער פאָרם, בלשון „איך", „סאַמסאָן" איז אַ דערציילונג וועגן אַנדערע, הגם אויך דאָ פילט זיך די אייגענע איבערלעבעניש פון מחבר. מחמת די אונטערשיידן זעט זיך אָן אויך אַ חילוק אינעם טאָן — „די נישט־באַזיגבאַרע שטאָט" איז געשריבן אין אַ לירישן טאָן, ערטערווייז אַפילו אַ ביסל צעשויבערט; „סאַמסאָן" איז געשריבן אַזוי צו זאָגן מענעריש, קרעפטיק, קאָנצענטרירט, הגם אויך דאָ פילט זיך אַ לירישער אונטערטאָן צווישן די שורות.

„די נישט־באַזיגבאַרע שטאָט", אַט די לירישע געשיכטע פון העלדישן וואַרשע זינגט דעם טאָג, ווען עס איז אַריין דער שונא ביז דעם אַריינמאַרש פון דער באַפרייערישער רויטערי אַרמיי, איז אין אַ זייער גרויסער מאָס געווידמעט אויך דעם קרוב האַלב־מיליאָניקן יידישן קיבוץ פון פוילנס הויפּט־שטאָט, זיינע צרות און ענויים און זיין וווּנדערלעכן ווידערשטאַנד, דעם אויפשטאַנד פון געטאָ. באַ בראַנדיסן זיינען נישט דער פּוילישער און דער יידישער סעקטאָר פון דער שטאָט — קיין צוויי באַזונדערע שטראָמען; וואַרשעווער יידן זיינען אַ נאַטירלעכער און אָרגאַנישער טייל פון דער שטאָט.

פון דעם ערשטן בילד — „דער אַלטער ייד, וואָס ווערט געפירט אונ־טערן אָרעם דורך אַ ייִנגל מיט פּאַהלעך; בלויז איין מאָל האָב איך אים אַריינ־געקוקט אין די אויגן און כ'האָב זיך צוריקגעצויגן, אַזוי פיל פּיין איז אין זיי געווען", — ביז דעם טראַגישן זעלבסטמאָרד פון דעם יידישן דאָקטאָר אויף דער „אַרישער" זייט, ביזן לעצטן שאָס־אַפּהילך פון קעמפנדיקן און צאַנקנדיקן געטאָ, גייט אַדורך די קייט פון יידישןליידן, און די דאָזיקע מאַרטירערײַ איז אַ טייל פון וואַרשעס יסורים־וועג בכלל. וואַרשע איז אומ־באַזיגבאַר — אין דער דאָזיקער אומבאַזיגבאַרקייט שטעקט אויך יידישער פאַרדינסט, יידישע גבורה. דער גורל פון די יידן איז דעמאָלט געווען דער גורל פון וואַרשע. אַ חרובע געטאָ באַטייט אַ רואינירטע וואַרשע. צי זיינען די טרערן פון דער יידישער מאַמע — פרעגט דער מחבר, — ווייניקער ביטער פון אַנדערע מוטערשע טרערן? — די קאַפּיטלען, וואָס זייער טעמע

איז דער קאַמף און דער אומקום פון וואַרשעווער געטאָ, זיינען נישט קיין באַשרייבונגען, נאָר השתפכות הנפש און אַ הימן — פאַר דעם אויפשטאַנד. סיי די שפּראַך, סיי דער אופן פון אויסדריקן די געפילן זיינען, אייגנטלעך, פּאָעזיע אין פּראָזע. עס איז אי אַ הימן פאַר יידישער גבורה, אי אינערלעכע פּייך פון מחבר, הלמאי ער איז נישט דאָרטן, הינטער די מויערן, אינייגעם מיט די קעמפנדיקע. אין די אַלע קאַפּיטלעך פילט זיך דער אינערלעכער אומרו פונעם שרייבער — דער קאַמף פון די יידן גייט אים זייער טיף אָן, ס׳איז זיין קאַמף, ס׳איז דער גראַנגל פאַר זיין גורל. מיט שטאַרקע טענער ברענגט בראַנדיס אַרויס דעם עיקר־זין פונעם געטאָ־אויפשטאַנד — די רע־האַביליטאַציע פון דער יידישער ווערדע. וויפיל אויסדרוק ליגט אינעם קורצן זאָג פון מחבר: „דאָס פייער פון די יידישע דעכער האָט באַשטימט, ווו די טראַמווייען דאַרפן זיך אָפּשטעלן". אויפן פאָן פון די געשעענישן אין געטאָ וואַקסט אויס די פיגור פון ד״ר זשעלינסקי — דער יידישער דאָקטאָר, וואָס איז אַנטלאָפן פון געטאָ און באַהאַלט זיך אויס ביי דער פוילישער אינטעלי־גענטקע באַלבינאַ אונטער אַ פאַלשן „אַרישן" נאָמען. זשעלינסקי איז נישט קיין צעשראָקענער פליט, וואָס ציטערט פאַר זיין הויט, ס׳איז אַ הויך מאָ־ראַלישער מענטש, וועלכער ליידט אינערלעכע יסורים פאַר זיינע ברידער, וועלכער לויפט אַרום אין גאַס, טראָגט די בפירושע געפאַרן, כדי צו וואַרפן אַ לעצטן בליק אויף זיין היימלאַנד, די מוראַנאָווער געגנט, כדי איינצוזיגלען דאָס בילד אין האַרצן; אָבער דאָס האַרץ האַלט נישט אויס, זשעלינסקי נעמט זיך דאָס לעבן. אַוודאי קען מען פאַרוואַרפן דעם מחבר — אַזאַ מחבר — וואָס דער איינציקער ייד, וועלכן מיר זעען אין די אויפשטאַנד־טעג „אָן פאָס", איז אַן אינטעליגענט, וואָס פאַלט אַריין אין רעליגיאָזיטעט, און נישט איינער פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. אָבער דער דאָזיקער אינטעליגענט איז אַ ווירדיקער מענטש און רופט אַרויס נישט סתם מיטגעפיל, נאָר סימ־פּאַטיע און דרך־ארץ.

דורך עטלעכע געשטאַלטן דריקט בראַנדיס אויס די שטעלונג פון דער פוילישער געזעלשאַפט צום יידישן אויפשטאַנד. באַלבינאַ און סטאַש זיינען די פאַנען־טרעגער פון די צוויי מענטשלעכע טאַטן — הילף און קאַמף. ביז גאָר כאַראַקטעריסטיש איז דער אויסטייטש, וואָס בראַנדיס גיט דעם טער־מין: „ס. אָ. ס."; דער פשט, לויטן מחבר, איז: „ראַטעוועט אונזערע נשמות!". די נשמות זיינען פאַרקריפּלט געוואָרן דורך די, וואָס באָטן אָן אַ גאָלדענע קיינבאָק, אָן אַרויסגעריסענע ביי אַ יידישן בר־מינן. די נשמות זיינען גע־

דאַטעוועט געוואָרן דורך די באַלביגאַס און סטאַשס. און איבער דעם אַלעם שוועבט די נביאישע וואָרנונג: „צוערשט די יידן, דערנאָך אונז!״.

די ניכטערע, פּאַראַויסזעעוודיקע, אמת־פּאַטריאָטישע עלעמענטן פון דער פּוילישער געזעלשאַפט האָבן טאַקע — אין קעגנזאַץ צו די אַנטיסע־מיטישע — געוואָרנט: נאָך די יידן וועט קומען די ריי אויף אונז, פּאָליאַקן, אויף סלאַוון בכלל. די געשיכטלעכע דראַמע האָט זיך נישט געענדיקט מיטן גרויליקן טאָג פון 16־טן מאַי 1943, ווען גענעראַל יורגענד סטראָאָפּ האָט ראַפּאָרטירט צו זיין שעף, דעם גענעראַל קריגער, אַז די ליקווידירונג פון די יידן אין וואַרשע איז פאַרענדיקט. אין אַ יאָר אַרום איז אויסגעפּאַלן — הגם צוליב אַנדערע סיבות, צוליב פאַלשקייט און פאַראַט — אַן ענלעכער גורל אויף דעם פּוילישן טייל פון דער פּוילישער הויפּט־שטאָט. נאָכן געטאָ ווערן חרוב די פּוילישע ראַיאָנען, און אויך דעמלט באַמערקט דער מחבר יידן — די לעצטע האַלאַוועשקעס פון יידישן קיום, די על־פּי־נס אָפּגעראַ־טעוועטע, וועלכע זיינען איצטער ארויס פון די בונקערס, די מענטשן־סקע־לעטן מיטן בלוי־געלן קאָליר אין זייערע געזיכטער; ער פילט אַרויס זייער טיפן אומרו פאַרן מאָרגן. אָבער ער ווייסט אויך וועגן נאָך יידן: באַנאַנד מיט דער וואַלד־אָפּטיילונג פון פּוילישן קאָמאַנדיר ראַפאַל, איינעם מיטן סאָוויעטישן פּאַרטיזאַן איוואַן, קעמפט דער יידישער נקמה־נעמער כאַסקל, דער בלעכער פון מאַגעלניצע, דער סימבאָל פון דעם יידישן פּאַרטיזאַנישן געראַנגל. דער גרוס פון כאַסקל דעם פּאַרטיזאַן איז דער שלוס־אַקאָרד פון דעם יידישן מאָטיוו פון בראַנדיסעס שיינעם ראָמאַן וועגן וואַרשעס גבורה. ס'איז אַ בוך פון ליידן און פון גרויסן אָפּטימיזם. דער דאָזיקער אָפּטימיזם איז אויך שייך דער יידישער טעמע אינעם ווערק, הגם אַט די טעמע איז אַזוי טראַגיש, הגם דער מחבר מינדערס נישט אויף קיין איין האָר די טיפע טראַגיק פון יידישן פאָלק.

דאָס צווייטע בוך „סאַמסאָן״ איז דער ערשטער טייל פון דעם ראָמאַ־נען־ציקל „צווישן מלחמות״, אין וועלכן בראַנדיס שטעלט זיך פאָר אַ ציל צו געבן גורלות פון מענטשן — פונעם ייד, פון פּוילישן רעוואָלוציאָנער, פון פּוילישן אַריסטאָקראַט. דער ערשטער ראָמאַן פון אַט דעם ציקל — „סאַמסאָן״ — איז אַ דערציילונג וועגן דעם מלחמה־גורל פון ייד, אָדער — ווי דער מחבר דריקט זיך אַליין אויס: די געשיכטע פון אַ מענטש, וואָס ווערט פאַרפאָלגט צוליב זיין עצם־עקזיסטענץ. בראַנדיסעס אויסגאַנג־פּונקט איז, אַז דער גורל פון מענטש איז דער גורל פון זיין קלאַס און פון זיין פאָלק. אויב דער לעבנס־וועג פון פּוילישן אַריסטאָקראַט טאָלאַ שאַרלעי

ווערט באַשטימט דורך דעם אָפּשטאַם, פּסיכיק און איינשטעלונג פון דעם דאָזיקן קינד פון דער אַריסטאָקראַטיע; אויב דאָס לעבן, קאַמף און טויט פון פּוילישן קאָמוניסט וואַצלאַוו פּאַנקראַט ווערט געקערעוועט דורך דעם ווילן פון דעם דאָזיקן העלדישן פּאָליאַק צו דינען דער זאַך פון אַרבעטער־קלאַס — ווערט דער גורל פונעם יידישן בחור, יאַקוב גאָלד, געשטאַלטיקט נישט דורך זיין אייגענעם ווילן, נאָר מחמת דעם איינציקן פאַקט, וואָס ער, דער ייד, איז געבוירן און עקזיסטירט. בראַנדיס נעמט אָבער נישט דעם ענין אַבסטראַקט, ער שטעלט אַוועק גאָלדן אין באַשטימטע היסטאָרישע באַדינגונגען — גאָלדס גורל, דער גורל פונעם ייד, ווערט אַזוי און נישט אַנדערש געקערעוועט, ווייל דאָס געשעט אין דער וועלט פון קאַפּיטאַליזם, אין דער עפּאָכע פון אימפּעריאַליסטישע מלחמות, אין אַ געזעלשאַפט פון סאָציאַלן אומיושר, נאַציאָנאַלער אונטערדריקוג און דערדריקונג פון דער פּערזענלעכקייט, אין דער עפּאָכע פון היטלער־פאַשיזם. פון דער צווייטער זייט ווירקט — אין פּאָזיטיוון, צו העלדישקייט שטויסנדיקן זין — די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג; אויך זי קערעוועט מיטן גורל פון יונגן ייד. דאָס איז די גרונט־איינשטעלונג ביי קאַזשימיעזש בראַנדיס, אָבער דאָ און דאָרטן קומט אַ דורכבריס אין דער ריכטיקער אַלגעמיינער ליניע.

ווער איז יאַקוב גאָלד? דאָס איז אַ יידישער בחור פון אַ פּראָווינץ־שטאָט, אַ דערצויגענער אויף דער פּוילישער קולטור. ער גיט זיך אָן: נאַציאָנאַליטעט — פּוילישע, מוטער־שפּראַך — פּויליש (דרך־אגב: יידיש ווערט אין בראַנדיסעס ראָמאַן, טעותדיק, באַצייכנט מיטן נאָמען „זשאַרגאָן”). אָבער ווען דער יידישער גורל אין ענדעקיש־סאַנאַטאָרישן פּוילן כאַפּט אַריין דעם נישט דערפּאַרענעם יאַקוב אין זיינע קלעשטשעס, און דער יונגער גאָלד מוז אויסשטיין אין בילבול־פּראָצעס פאַר כלומרשט פאַרשוועכן דעם דענקמאָל פון אומבאַקאַנטן זעלנער און אַ צווייטן פאַר נישטווילנדיקן דערהרגהנען אַן אַנטיסעמיטישן סטודענט מחמת אַליינפאַרטיידיקונג, דעמלט דערוואַכט אין בראַנדיסעס העלד דער פּראָגרעסיווער נאַציאָנאַלער באַוווסטזיין פון אַ ייד; ווען דער ריכטער פרעגט אים אויפן צווייטן פּראָצעס די נאַציאָנאַליטעט, שוויגט ער, און נאָך אַן אינערלעכן געראַנגל און ספק שטאַמלט ער אַרויס: „פּוילישע”.

אָבער יאַקוב גאָלד ווערט אַ ייד. עס קומט אויף ביי אים דער יידיש־נאַציאָנאַלער באַוווסטזיין פונקט ווי ביי אירענאַ ליליען פון אַנדזשעיעווסקיס „גרויסער וואָך” — אונטערן דרוק פון די יידישע, ד. ה. — פון די אייגענע און אַלגעמיינע צרות. ביי יאַקוב גאָלדן אַנטוויקלט זיך דער דאָזיקער פּראָ־

צעס אַנדערש ווי ביי אירענאַ ליליען. ביי יאַקוב גאָלדן קומט אויף ניט בלויז שנאה צו זיינע פּאַרפּאָלגער, נאָר קודם־כל דער ווילן צום קאַמף און דער באַגער צו דערהויבן די יידישע ווערדע. בראַנדיסעס העלד פּאָלט נישט אַריין אין נאַציאָנאַליזם. ער זוכט אין דער פאַרגאַנגענהייט אַ טראַדיציע־אַנלען, ער געפינט עס אין צוויי קאַטעגאָריעס גבורים, וועלכע דערגאַנצן זיך — אין דער ליניע בערעק יאָסעלעוויטש, יאָסל בערקאָוויטש, לאַנדע, און אין דער ליניע שמשון, אין דער פּראָגרעסיווער קאַמף־טראַדיציע פון פּוי־לישן יידנטום און אין דעם גיבורישן גייסט פון דער אַלטער ביבלישער מיטאָלאָגיע. ער וואָרצלט אין דער פּוילישער ערד. ווען זיין יוגנט־חבר, דער אַריסטאָקראַט טאָלאַ שאַרלעי פרעגט אים האַרט פאַר דער מלחמה, צי האָט ער נישט בדעה אויסצוואַנדערן פון פּוילן און זוכן גליק אין דער ברייטער וועלט, ענטפערט גאָלד — אויך נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת: „מיין גאַנצע משפחה איז געבוירן אין פּוילן, דער פאָטער, די מוטער, די זיידעס און זייערע עלטערן. זיי האָבן וויניק זיך אָוועקגערירט פון דאַנען. פאַרוואָס דאַרף איך עפּעס אויסוואַנדערן?" און איינצייטיק וואַכט אויף אין אים די שמשון־טראַדיציע, דאָס געדעכעניש פון די מאַקאַבייער, און ווען ער פאַלט אַריין אין אַ סביבה פון פּוילישע אַנטיפאַשיסטישע קעמפער און ער דאַרף זיך אויסקליבן אַ קאָנספּיראַטיוון נאָמען, נעמט ער דעם פּסעוודאָ „סאַמסאָן" — ער וויל דערמיט אונטערשטרייכן זיין יידישקייט, זיין נאַציאָנאַלע ווערדע, פּונקט ווי ער לייכט אויף אינגאַנצן, פּונקט ווי ער ווערט שטאָלץ, ווען — זיצנדיק אין קעלער ביים גוטהאַרציקן פּוילישן פאָלקס־מענטש יוזעף מאַלינאַ — דערוויסט ער זיך וועגן דעם ווידערשטאַנד פון די יידן אין געטאָ.

יאַקוב גאָלד ווערט אַרויסגעפירט דורך בראַנדיסן ווי אַ דורכאויס ערלעכער מענטש; און ווידעראַמאָל: דער יידישער העלד פון „סאַמסאָן" רופט אַרויס צו זיך נישט סתם מיטגעפיל, נאָר קודם־כל דרך־ארץ. ער פאַלט מיט אַ טויט פון אַ גיבור, מיט אַ שמשון־טויט, געבנדיק מיט זיין טאַט אַ נייעם תיקון דעם לאַזונג פון אונזער אור־פאָטער, וואָס האָט אָפּגעהילכט אין משך פון דורות: „תמות נפשי עם פלישתים". שליידערנדיק דעם גראַנאַטן־פּעקל אין די אַריינדרינגנדיקע דייטשן אין דער קאָנספּיראַטיווער דירה, קומט אום גאָלד אַליין, דער מאָדערנער שמשון.

און דאָך פילן מיר, אַז עפּעס פעלט אין דער דאָזיקער רעשטלאָז סימפּאַטישער, פּאָזיטיווער און ביישפּילנדיקער געשטאַלט.

ראשית — קומט גאָלד־סאַמסאָן אַרויס ווי אַ פיגור, וועלכע איז אונטערגעוואָרפן בלויז און אויסשליסלעך דעם אַלמעכטיקן כוח פון גורל. עס

באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז יאַקוב גאָלד טוט נישט, ווירקט נישט, רעאַגירט נישט, נאָר עס טוט זיך מיט אים. ס'איז עפּעס ווי אַ מאָדערנער גולם (אין בעסטן זין פון וואָרט). אַלץ טשעפּעט זיך צו אים און ער זעט אויס ווי אַ גרויס תמימותדיק און אַפילו באַאיוו קינד. ער איז מער אינסטינקט, איידער באַוווסטזיין.

צווייטנס — ווערט דער יידישער העלד אָפּגעריסן פון דער יידישער סביבה און טיילווייז אויך פון דער אַלגעמיינער פּראָגרעסיוו־פּוילישער, לאָמיר נעמען, אַ שטייגער, אַזאַ וויכטיקע געשעעניש ווי דער פּראָצעס פון דעם דאָזיקן יידישן סטודענט, וועלכער ווערט באַשולדיקט אין דערהרגענען אַ פּוילישן קאָרפּאָראַנט. דער אָנגעקלאָגטער שטייט אינגאַנצן איינזאָם. שוין־זשע האָט אַזוי טאַקע אויסגעזען די ווירקלעכקייט? ווו איז דער אויפ־ברויז אין דער יידישער געזעלשאַפט? ווו איז די רעאַקציע פון די פּוילישע פּראָגרעסיווע כוחות? זיינען דאָך די אַלע אַנטי־יידישע בילבול־פּראָצעסן פאַרוואַנדלט געוואָרן, קעגן ווילן פון זייערע אינספּיראַטאָרן און אינסצעני־זאַטאָרן, אין שלאַכט־אַרענעס צווישן יושר און רעאַקציע, צווישן די פריינט פון די יידן און דער פאַשיזירטער פּראָקוראַטור! און יאַקוב גאָלד איז איי־נער אַליין, בלויז זיין קאָלעגע אַרטור יאַאָס ווינקט צו אים דערמונטערנדיק...

די דאָזיקע באַוואָרענישן צו בראַנדיסעס ראָמאַן וועגן גורל פונם ייד אין דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט האָבן מיר געהאַט אין זינען ביים באַמערקן אין אָנהויב פון אַרטיקל, אַז אין זיין דראַנג צום סאָציאַליסטישן רעאַליזם זיינען פאַראַן אַ ריי דורכרייסן.

אָבער זאָלן די בלויזן נישט פאַרשטעלן דאָס עיקרדיקע — דאָס אמתע, ריכטיקע און דערהויבענע אין דעם אין גרונד, וועלט־באַנעמעריש, אָפּטי־מיסטישן ראָמאַן. זאָל דאָס נישט פאַרווישן דעם גרויסן פאַרדינסט פון מחבר, וועלכער האָט אַרויסגעפירט אַ יידישן ווידערשטאַנד־העלד, וועלכער האָט אין אַזעלכע רירנדיקע בילדער געשילדערט די פריינטשאַפט פונם פּוילישן קאָמוניסט פאַנקראַט, פון דעם פּוילישן פּראָלעטאַרישן מיידל וואלא, פון דעם ריקשא־פאָרער פּיאָלקאַ, פון דער קאָנספּיראַטיוון זעצער ווילגאַ, פון אינטערעסאַנטן פאָלקס־מענטש מאַלינאַ, פון דער גוטער נשמה קאַזיע — לגבי דעם טויט־געהודפּטן יידישן בחור. דערביי איז בראַנדיס געבליבן טריי דער אַלזייטיקייט פון דער ווירקלעכקייט, נישט שווינענדיק לגמרי דעם פּוילישן מסור און שמאַלצאָווניק זענאָן קוויעטשען און דעם אַריסטאָקראַט טאלא שערלעי, פונקט ווי ער דעמאַסקירט דעם יידישן שאַנטאַזשיסט און געסטאַפּאָ־מסור, וועלכער ברענגט אויף יאַקובן אַן אומגליק. אָבער ווי אַ

רעאַליסט פאַרשטייט בראַנדיס, אַז די צוקונפט איז מיט יענע, מיט די פּאַנ־קראַטס און וואלאס, בעת די קוויעטשענס און שאַרלעיס זיינען פאַרמשפּט צום אונטערגאַנג, צו פאַרשווינדן.

אינם ראָמאַן פּרוווט בראַנדיס אַוועקשטעלן אויך עטלעכע פּראָבלעמען פון יידישן פאָלק. איינעם מיט יאַקובן פירט ער אַרויס אַ צווייטע יידישע געשטאַלט, דעם סטודענט אַרטור יאַאַס, אַ טיפּישער פאַרשטייער פון אַ טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, וועלכער פאַלט אַריין אונטערן דרוק פון די רדיפות אין אַ יציאת־אייראָפּע־שטימונג. דער מחבר איז בפירוש אויף דער זייט פון יאַקוב גאָלד, וועלכער בינדט אַן אין דער טראַדיציע פון בערעק יאָסעלעוויטש, אָבער ער שילדערט באַאַזן מענטשלעך און סימפּאַ־טיש מיט אַלע זיינע יידישלעכע שפּראַך־ווערטלעך און בליץ־געדאַנקען, וועלכע זיינען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם אַ טיפּ אינטעליגענט. מיט זייער וואַרעמע שטריכן מאָלט בראַנדיס די יידישע מאַמע. איבער די יידישע געשטאַלטן ווייעט דער טראַגישער אָטעם פון דורותדיקע ליידן, און הגם עס ווערט אין אין אָרט אַרויסגעזאָגט דער נישטבאַגרינדעטער געדאַנק, אַז „די יידישע יסורים זיינען דער כוח פון איטלעכן ייד", פילן מיר אָבער בחוש, אַז נישט אין די ליידן ליגט אונזער כוח, נאָר אין דעם ווידערשטאַנד, אין דעם קעמפערישן תיקון, וועלכן מיר באַווייזן צו געבן אונזער חלום וועגן ווירדיקער גבורה.

דאָס איז דער אידעישער און דערציערישער סך־הכל פון דעם האַר־מאָניש קאָנסטרואירטן ראָמאַן, וואָס איז געשריבן אַן גוזמאדיקער איבער־טרייבונג, אָבער אויך אַן באַהאַלטן עפּעס וואָס וויכטיקס פון דער ווירק־לעכקייט.

„סאַמסאָן" געהערט צו יענעם מין פּראָזע־קונסט, וועלכע לייענט זיך, ווי מען זאָגט עס, מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. אַזעלכע בילדער, ווי די פאַר־ווײלונג ביי טאלא שאַרלי און אינמיטן דער יידישער בחור, ווי די שלאַכט אויפן אוניווערזיטעט־הויף, ווי די וואַנדערונג פון דעם ייד יאַקוב, דעם פּאַקטיש טויט־פאַרמשפּטן, אויף די גאַסן פון וואַרשע, ווי די פּלוצומדיקע רעטונג דורך דעם ריקשאַ־פאָרער פּיאַלקא — זיינען מוסטערן פון רעאַליס־טישער קונסט. נישט געקוקט אויף די אַנגעמערקטע בלויזן, בילדן קאַזשי־מיעזש בראַנדיסעס ראָמאַנען — ווערק, וועלכע דערמוטיקן איבערצוטראָגן ליידן, וועקן דעם גלויבן אין מיטמענטש און אַקטיוויזירן דעם באַגער צו גרויסע מסירת־נפשדיקע אויפטוען. דורך די בילדער פון צרות און גרויל קוקט אַרויס יאַקוב גאָלדס ערשטער שמייכל, דער שטאָלץ־שמייכל אויף דער בשורה פונם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ.

די ראָמאַנטיק פון געטאָ-אויפשטאַנד

סטעפאַן אָטווינאָווסקי

סטעפאַן אָטווינאָווסקיס באַציאונג צום עבר דריקט זיך אויס אין בענקשאַפט, אָבער נישט אין אידעאַליזירונג. ער בענקט נישט נאָך דעם פאַרגאַנגענעם סאָציאַלן סדר, נאָר נאָך נאָענטע מענטשן און סביבות, וואָס זיינען אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן דורך דעם אָקופּאַנט. פון דעם נעמט זיך דער עלעגישער טאָן אין זיינע ווערק. דער ראָמאַן „אַ מצבה" — „נאַגראָבעק" איז אַן עלעגיע, אויסגעזונגען נאָך חברים, וועלכע זיינען אַוועק מיטן רויך. אויך אין דער דערציילונג „אין היימישן שטעטל"-„W rodzinnym mias-teczku" ווו דער מחבר זינגט אויס די בענקשאַפט נאָך דעם זעלטענעם יידישן מענטש, דעם פעלדשער אַרבוז, שטעקט אַ סך עלעגישס. אָבער צוגלייך מיט דער ראָמאַנטישער בענקשאַפט קומט אויף ביי אָטווינאָווסקין אַן אַנדער מין ראָמאַנטיק, די ראָמאַנטיק פון גאַרונג צו אַ נייער וועלט.

די דערציילונג „אין היימישן שטעטל" וויקלט פאַר אונז פאַנאַנדער אַ בילד פון דער פוילישער פּראָווינץ באַלד נאָך דער באַפרייאונג. דער מחבר (די זאַך איז געשריבן אין דער ערשטער פּערזאָן) קומט צוריק פון וואַגלענישן, עס איז אַ קומען, ווי אויף קבר־אָבות. ביי אָטווינאָווסקין דעם ראָמאַנטיקער איז געגעבן שטאַרק אויך דער רעאַליסטישער עלעמענט, וואָס — ער ברענגט צום אויסדרוק אין דער ריכטיקער שילדערונג פון דעם פעטער, אַ שטעטלשער בעל־גוף, וועלכער איז עגאָאיסטיש און איינצייטיק האָט ער מורא פאַר דער נייער מאַכט. דער רעאַליסטישער עלעמענט אַנטפּלעקט זיך

אויך אין אַרויסברענגען דעם עקלדיקן טיפּ בוקאַלסקי — איינער פון יענע פאַרשוינען פון דער אויפגעקומענער לומפּן־בורזשואַזיע, וועלכע זיינען רייך געוואָרן אויפן אומגליק פון די יידן. דער דאָזיקער בוקאַלסקי האָט געירשנט דעם אַנשטאַלט פון דעם יידישער פעלדשער אַרבוז, וועלכער איז אין דעם אויטאָרס געדעכעניש פאַרבליבן ווי אַ מענטש, „וועמען קיין שום מענטשלעך געפיל איז נישט געווען פרעמד". דער העלד פון דער דערציילונג קומט נישט בלויז אויף קבר־אָבות, ער יאָוועט זיך ווי אַ שטרענגער מאַנער פון דין, ווי אַ נוקם פאַרן אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלוט... טאַקע ער, דער פּאַליאַק, דער פּוילישער מענטש, וואָס האָלט אַז „לטובת דעם קינפטיקן יושרדיקן געזעץ דאַרף מען שטרענג באַהאַנדלען פאַרעטער, שעדיקער, פּאַלקס־פיינט", טאַקע דער דאָזיקער פּאַליאַק, וואָס טרוימט וועגן אַ גערעכטיקע אָרדנונג, אין וועלכער „אַלע וועלן קענען עסן ברויט, און אַפילו וויס ברויט מיט פּוטער", טאַקע ער וואַקסט אויס צו דעם מאַנער פאַר די יידישע עוולות. אַטווינאַוואָסקי האָלט דאָס נישט פאַר קיין צופאַל, נאָר פאַר אַ נאַטירלעכער דערשיינונג. זיין העלד איז געוויס פון די, וואָס האָבן מסירת־נפשדיק גע־האָלפן די יידן אין ברענענדיקן וואַרשעווער געטאָ, און דעריבער האָט ער די פולסטע מאָראַלישע רעכט צו וואַרפן זיין אייגענעם פעטער, דעם קולאַק, סיבאַריט און עגאָאיסט, די חשבון־הנפשדיקע ווערטער: „די איינציקע שאַנד, צו וועלכער מיר מוזן זיך מודה זיין, איז טאַקע אונזער שטומע, אָדער זאָכ־לעכע באַציאונג צו דעם עניך, וועלכע רופט צו נקמה די הימלען". ווען ער זאָגט „מיר": מיינט ער נישט זיך, נישט זיין אידעישע גרופּע, נישט זיין שיכט, נאָר דעם כלל פון די פעטערס, וועלכע האָבן דעמאָלט געשוויגן און איצט דרייען זיי מיט דער נאָז אויף דער נייער ווירקלעכקייט.

און אַטווינאַוואָסקיס העלד נעמט טאַקע נקמה פאַר זיין פאַרשניטענעם פריינט, דעם ייד אַרבוז, פאַר אַלע ערלעכע, אומשולדיק אומגעקומענע יידן פון זיין היים־שטעטל. ער דעמאַסקירט בפרהסיא דעם מנובל בוקאַלסקי און ער איז אין אַט דעם אויסמעסטן דעם מידת־הדין נישט אַליין. אויף זיין זייט שטייט די פּראָגרעסיווע אויפוואַכנדיקע יוגנט.

ווי מיר זעען, איז אַטווינאַוואָסקיס צוגאַנג צו דער יידישער טעמע אַ גע־מיש פון ראָמאַנטיק מיט רעאַליזם. אַזאַ אַנטפּלעקט ער זיך אויך אין דער דראַמע „פּסחא" — „וויעלקאַנאָץ", וואָס איז געווען פון די ערשטע פּוילישע שאַפונגען אויף דער טעמע פון דער יידישער טראַגעדיע אין נאָך־מלחמה־דיקן באַפרייטן פּוילן. די דראַמע איז אַנגעשריבן געוואָרן דירעקט אונטערן איינדרוק פון פלאַקערנדיקן און קעמפנדיקן געטאָ אין וואַרשע אין אַפּריל —

מאַי 1943. דער סיזושעט איז אויפגעקומען אין דעם מחברס שעפערישן דמיון אין פאַרבינדונג מיטן געדעכעניש פון דעם, וואָס ער האָט אַמאָל געזען אין יידישן טעאַטער. אַט וואָס אַטווינאָווסקי זאָגט אַליין וועגן דער גענעזע פון „ווייעלקאַנאָץ" אין דער הקדמה צו זיין אָפּגעדרוקטן דראַמאַטישן ווערק:

„זייער שווער האָט איך איבערגעלעבט די אָקופּאַציע. דער באַוווסטזיין, אַז הונדערטער, אַפילו מיינע נאָענטסטע באַקאַנטע, האָבן נישט קיין מעגלעכקייט צו באַקענען די וועלט אַנדערש ווי נאָר דורך דער קראַטע פון תפיסה־פענצטער, אַז טויזנטער מיינע נאָענטע אין די קאָנצלאַגערן פאַרגעסן דעם אויסזען פון די פנימער פון זייערע נאָענטסטע, אַז מיליאָנען יידן שטיקן זיך, שטאַרבן פון הונגער אין אָפּגעשלאָסענע ראַיאָנען אָןביימער, גראָזן און פּערספּעקטיוו אויף פעלדער און וועגן — דאָס אַלץ האָט מיך געצווונגען צו אַ כסדרדיקער אינערלעכער דיסקוסיע, גובר צו זיין דעם קאָשמאַר פון דער געשיכטע־רעוויזיע*). אין אַט די דיסקוסיעס, נישט בלויז אינערלעכע, האָט צוממערסטן אָרט צוגענומען ביי מיר טאַקע די יידן־פּראַגע.

„פּאַמעלעך האָט זיך געשטאַלטיקט אין מיין מוח אַ באַזונדערע בענקשאַפט.

„געפינען זיך ווידער אין היים־שטעטל גראָדזשעץ. הערן — און איצט שוין אויף אַן אמתן פאַרשטיין — די הומאַניסטישע פילאָזאָפיע פון מיין פעטער, דעם מאָדערנעם מענטש. גיין שפּאַצירן מיטן טאַטן און פריזיער אַרבוז אין נאָענטן וואַלד. גייענדיק, קוויקן זיך מיט דער סימפּאַטיע, מיט וועלכער די יידישע געוועלבניקעס באַשענקען מיין פעטער, דעם אַפּטייקער, וואָס רעקאָמפּענסירט די טאָג־עוולות פון אַנדערע פּאַליאַקן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג און דער יידישער אָרעמקייט.

„איך האָב געליטן אַ סך. צווישן אַנדערע, וויספּיאַנסקין... איך האָב אָנגעטראָפן אויף אַן אינטערעסאַנטער לעקטור וועגן וויספּיאַנסקיס טעאַטער, וועגן דעם איינפלוס פונעם טראַגיקער אויפן יידישן טעאַטער, בפרט אויף פּרצן. דער פאַרגלייכנדיקער אַנאַליז פון „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" האָט מיר דערמאָנט אַ ספּעקטאַקל פון די קינדער־עקסקורסיעס אין טעאַטער. איך האָב אַמאָל באַקוקט אַן אויפגעפירטער פּרצעס „נאַכט" אין יידישן

*) דער מחבר מיינט דאָ דעם היטלער־רעזשים.

טעאַטער. און אַט די וויזיע האָט זיך צוריקגעקערט, נישט ווי אַ קינסטלע־רישע איבערלעבונג, נאָר ווי אַ פאַרפליכטנדיקע פאַרגאַנגענהייט.

„זומער־צייט 1941 האָב איך זיך געלאָזט צו משפחה — פון וואַרשע קייןווישקאָוו. דער אויטאָבוס האָט זיך פאַרהאַלטן אויפן וועג אין אַ קליין שטעטל. דער שטעטלדיקער מאַרק ווי אַ טעאַטראַלע דעקאָראַציע (וויספּיאַנ־סקי, פּרץ), דאָס רעאַלע שטעטל האָט זיך איינגעגלידערט אין דעם גאַנג פון אונזערע וויזיעס. עפּעס האָט מען מיט דעם געדאַרפט מאַכן. דער אוי־טאָבוס איז געשטאַנען פאַר אַן אַריינפאָר־הויז, וואָס איז מיט צוויי יאָר צוריק, געוויס, געווען אַ יידישער. פאַרנדיק, האָב איך קאָמפּאָנירט די פּרווון פון אַ קינפּטיקער דראַמע. די פרישע דערפאַרונג האָט שוין פאַרמאַגט דעם אַמאָל אויסגעאַרבעטן אַקאָמפּאַניאַמענט.

„די שרעקלעכסטע מלחמה־איבערלעבונג איז פאַר מיר געווען די ליק־ווידאַציע פון וואַרשעווער געטאָ"...

אַזוי דערציילט אַטווינאַווסקי אַליין וועגן זיך, וועגן דעם אויפקום פון דער אייגענער דראַמע, וועלכע איז אויסגעפאַלן ווי אַ צונויפפלעכט פון איינדרוקן פון פאַרשידענע עפּאָכעס און דורך פאַרשידענע פּריזמעס — אי דורך אינטעלעקטועלער באַציאונג צום יידן־פּראָבלעם, אי דורך באַריר מיט דער גרויזאַמערווירקלעכקייט אין דעם יאָר 1943.

„ווילקאָנאָץ" איז נישט קיין דראַמע, וועלכע קען האָבן מזל אויף דער בינע. זי איז נישט געשריבן ספּעציעל צו ווערן אויסגעפירט. די פאַרשטע־לונג אין טעאַטער לאָזט איבער אַ שוואַכערן רושם איידער די לעקטור פון אַטווינאַווסקיס „פּאַסחאַ". דאָס ווערק איז אָנגעלאָדן און אַפילו איבערגע־לאָדן מיט פּראָבלעמען און געשריבן איז ער גיכער אין נוסח פון אַ מיסטע־ריע. עס פילן זיך טאַקע די השפּעות פון וויספּיאַנסקיס „וועסעלע" און פּרצס „בייאַכט אויפן אַלטן מאַרק".

פון דריי מאָטיוו־געוועבן באַשטייט די דראַמע: צוויי היסטאָרישע און איינער אַן אַקטועלער, צוויי טראַדיציע־געדעכענישן, וועלכע זוכן אַ תּיקון אין דער הייִנטצייטיקייט, און דער דריטער — דער אייגנטלעכער אַקטועלער סיפּור־המעשה. דער ערשטער געוועב בינדט זיך מיטן דריטן — דורך דער ענלעכקייט פון די נעמען פון די פּוילישע העלדן און דורך דער קרובהשאַפט פון זייערע נשמות. דער צווייטער געוועב שאַפט איין זייט פון דער מטבע פון דער יידישער ווירקלעכקייט אין פּוילן — די צווייטע זייט איז דער יידישער ווידערשטאַנד אין דער אָקופּאַציע־תּקופה.

אין דעם צונויפפלעכט פון די דריי מאָטיוון האָט אַטווינאַווסקי, דער ראָמאַנטיקער, זיך באַמיט צו פאַרבינדן היסטאָרישן עבר מיטן אַצינד. אין די צווי טיילן פון אַטווינאַווסקיס אינערלעכער וועלט — אין דער פאַרגאַנגענהייט, צו וועלכער ער בענקט, און אין דער קעגנוואַרט, וועלכע ער וויל דערהייבן, שטעקן ביידע עלעמענטן פון זיין קינסטלערישער נשמה: די ראָמאַנטיק און דער רעאַליסטישער סטיל, וועלכער רייסט זיך אַריין אינעם מיטן לעבעדיקן אָטעם פון דער ווירקלעכקייט.

לאָמיר עס דעשיפרירן.

דער ערשטער ראָמאַנטיש־היסטאָרישער מאָטיוו־געוועב איז די טראַדיציע פון פוילישן פראָגרעס פון זיבעצנטן יאָרהונדערט — די באַוועגונג פון די „פוילישע ברידער". דאָס איז געווען די ראַדיקאַלע שיטה פון דער פוילישער רעפאָרמאַציע, דער אָנהויב פון פוילישן ראַציאָנאַליזם און פרייען געדאַנק, אַן אידעאָלאָגיע, וואָס האָט אויסגעדריקט אַ בונט קעגן פעאָדאַליזם און וואָס איז אויף דורות פאַרויסגעלאָפן דעם פרייען קאַפּיטאַליזם. די „פוילישע ברידער", וועלכע האָבן געפּריידיקט גלייכהייט פון אַלע מענטשן, זיינען אַרויסגעטרעטן אין שוץ פון די געדרודפּטע יידן. מיר געפינען זייער הומאַניסטישע באַציאונגען צום ייד און די לידער פון זייער פירער גזשעגאָזש פּאַוועל און אין די כתבים פון זייער אידעאָלאָגיע יאַן טשעכאָוויטש (דער זעלביקער, וועלכער האָט פּאָלעמיזירט מיט יעקב פון בעלזשעץ און יצחק טראַקי). אַטווינאַווסקי בינדט אָן אין אָט דער פּראָגרעסיווער טראַדיציע. און נישט ער בינדט סתּם אָן, ער וויל די געשטאַלטן פון „די פוילישע ברידער" טראַנספאָרמירן איבער דורות און זיי ווידעראויפלעבן אין אונזער צייט — אין זיין פּאָזיטיוון הומאַניסטישן פּערסאָנאַזש פון יאָר 1943. ער רופט — לחלוטין נישט על־פּי צופאַל — אָן די הייננטצייטיקע פוילישע פּראָגרעסיווע געשטאַלטן, וועלכע העלפן אַקטיוו די געטאָ־אסורים, מיט נעמען פון די אַמאָליקע פירער פון די פוילישע רעפאָרמאַטאָרן און פרייע גייסטער — לאַסקי און פשיפּקאָווסקי. די פּראָגרעסיווע פוילישע אונטערערד פון 1943 איז ביי אים אַ המשך, אַ ווייטערדיקער רינג אין דער גאָלדענער קייט, וואָס איר אָנהויב איז געשמידט געוואָרן דורך די „פוילישע ברידער". דאָס געדעכעניש פון 17־טן יאָרהונדערט, די רעסטאַווריטע אינעם שעפערישן דמיון געשטאַלטן פון די „פוילישע ברידער" וועבן זיך אַדורך דורך דער גאַנצער דראַמע און שאַפן אַ באַזונדערן מאָטיוו, וועלכער חערט אָרגאַניש איינגעפלאָכטן אין דער קינסטלערישער גאַנצקייט.

דער צווייטער מאָטיוו־געוועב, אַ ריין ראָמאַנטישער און אַ סימבאָלישער, איז די געשיכטע מיטן ברונעם אויפן שטאָטישן מאַרק. אַזאַ אָביעקט האָט פאַרמאָגט כמעט יעדעס יידישע שטעטל אין פוילן. אין אָטווינאָווסקיס שטעטל איז די דאָזיקע לעגענדע פאַרבונדן מיט דער ווירקלעכקייט, מיט וועלכער יידן האָבן זיך אָנגעשטויסן אין פריציש־קאַפּיטאַליסטישן פוילן. עס איז אַ לעגענדע און נישט קיין לעגענדע — אַ מעשה פון יידישע ליידן. אַ מעשה מיט אַ יידן, וואָס איז געגאַנגען פון דאַוונען און וועלכן שיכורע הוליאַקעס האָבן געפּרוווט צווינגען צו טאַנצן און זינגען „מה יפית", און ווען ער האָט נישט געוואָלט, האָבן זיי אים אַריינגעוואָרפן אין ברונעם.

דער זעלביקער ברונעם — דער סימבאָל פון יידישע מאַרטירעריי — ווערט שפּעטער, אין יאָר 1943, אַ מאָנומענט פון יידישער גבורה. די שטעטלשע יידן, ווען עס קומט צו זיי אָן די בשורה פונם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, באַשליסן אונטערצושטיצן דעם קאַמף פון זייערע ברידער און טרעטן אַרויס מיט געווער אין די הענט. בראש פון די אויפשטענדלער שטייט דער יונגער שמואל פרויד, און דער ברונעם פירט צום באַפעסטיקטן בונקער פון די קעמפער. אָט אַזוי ווערט געבוירן אַ צווייטע לעגענדע — פון ביישפּיללאָזן העראָאיזם.

מיט אָט די צוויי מאָטיוו־געוועבן — די טראַדיציע פון פוילישן פּראָגרעס און די ברונעם־לעגענדע — איז צונויפגעפלאָכטן דער דריטער און עיקרדיקער געוועב, דער איינגטלעכער סיוזשעט פון דער דראַמע — די קעגנוואַרט, דאָס יאָר 1943.

אָטווינאָווסקי פירט אַרויס צוויי פּערסאָנאַזש־קאָלעקטיוון: אַ פּוילישן און אַ יידישן; איןביידע פירט ער דורך אָן אינערלעכע דיפערענציאַציע. ביי די פּאָליאַקן: פון איין זייט — דער ענדעק שיטשיגנסקי, וועלכער זאָגט וועגן דער היטלעריסטישער יידן־מאָרד־פּאָליטיק אָט וואָס: „דאָס וועט סוף־כל־סוף לייזן אונזער וויכטיקסטן אינערלעכן פּראָבלעם, די יידן־פּראָגע. אין דעם איז אונזער איינציקער רייניקער פּראָפיט. די פּאָליטיק און די געשיכטע קענען נישט קיין סענטימענטן. הייגט וועט פאַר אונדז יעטווידער הומאַניטאַריזם זיין אַ דיווערסיע אין דער אינסטינקטיווער ווירקונג פון פאָלק". פון דער צווייטער זייט: דער לינקער קאָנספּיראַטאָר, דער אַפּטייקער מאַגיסטער טוואַרדאָווסקי, זיין פריינט און אונטערשטיצער, דער דאָקטאָר פשיפקאָווסקי; און אינמיטן — דער ליטעראַט און שיינגייסט סטאַניסלאַוו לאַסקי, וואָס מיט זיין פיגור פאַרבינדט אָטווינאָווסקי דאָס פּראָבלעם פון דער אוממעגלעכקייט צו אַנטלויפן פון דער ווירקלעכקייט, פון דער אילו־

זאַרישקייט פון דער איינשטעלנוג צו פאַרסקלעפּען די קונסט אין אַ טורעם פון העלפאַנט־ביין. דער ענדעק ווערט דורך דעם דראַמאַטורג אַוועקגעשטעלט נאַקעט־הויל ווי אַ פּשוטער פּחדן. ביי שיטשינסקין איז אויף אַ געוויסן מאָ־מענט גובר דער מענטש; אין אַנבליק פון דעם יידישן אומגליק, ווען עווא פּרוי קומט פון געטאָ צולויפן צום דאָקטאָר פּשפּיקוואָסקי און בעט הילף, איז שיטשינסקי אַפילו גרייט פאַר איר עפּעס צו טאָן, כדי... צו שטילן דעם אייגענעם געוויסן. אָבער זאָל נאָר עוואַס ברודער שמואל נעמען אָרגאַניזירן די יידישע יוגנט צום ווידערשטאַנד, אַזוי וועט דער ענדעק אַריינפאַלן אין שרעק און אָנהויבן מאַכן היסטערישע געוואַלדן, הלמאי די פאַרשאַלטענע יידן שטויסן צו אַ... שווידערלעכער שחיטה. שיטשינסקי איז אַ לערער, אַן אויסדריקער פון אַ טייל פון דער פּוילישער אינטעליגענץ, און טאַקע אַט די נאַציאָנאַליסטישע אינטעליגענץ האָט עס אין זינען דער אַפּטייקער טוואַר־דאָווסקי, ווען ער רופט אויס מיט ביטערקייט: „מיר ווערן געמיין אויף אַ שרעקלעכן אופן". טוואַרדאָרווסקי און פּשיפּקאָווסקי טרעטן אַרויס ווי דאָס געוויסן פון פאָלק. זייער דרייסט און שטרענג טרעט אַרויס אַטווינאָוו־סקי אין דעם כאַראַקטעריסטישן דיאַלאָג צווישן דעם אַלטן דאָקטאָר פּשיפּ־קאָווסקי און זיין באַלעבאָסטע, אַ פינצטערע פרוי פון המון. עס גייט וועגן דעם, צי זאָל מען העלפן די טויט־באַדראָטע יידן, אָדער נישט. די גאָספּאָשע טענהעט, אַז די גלחים רעדן נישט וועגן העלפן די אומגלויביקע.

דער דאָקטאָר: „נישט די גלחים זיינען אַ מוסטער פון קריסטלעכקייט; קריסטוס איז אַ מוסטער".

די גאָספּאָשע: „די יידן האָבן געקרייציקט קריסטוסן".

דער דאָקטאָר: „און מיר קרייציקן אים מיט אַזאַ פלוידעריי".

די פּאָזיציע פון מחבר איז קלאָר. זיין שטעלונג דעקט זיך מיט די גע־פילן און מעשים פון פּשיפּקאָווסקי, טוואַרדאָווסקי און לאָסקי, וועלכער מוז מודה זיין, אַז עס איז נישטאָ קיין מקום־מקלט קעגן דערווירקלעכקייט און עליסט זיך איין אין דער ווידערשטאַנד־ און הילף־באַוועגונג. מיט קורצע, אָבער בולטע שטריכן מאָלט אַטווינאָווסקי דעם אונטערשייד אין די צוויי שטימונגס־וועלטן פּסח־צייט 1943: די רואיקע, פייערלעכע, נחתדיקע שטי־מונג פון קריסטלעכן ערב־פּסחא, זייער גרייטן זיך גוט צו עסן און צו פאַר־געסן; און דער געמיט פון יידן, וועלכע פילן ווי עס קומט דער סוף. אָבער סיי אין דער רואיקייט פון די ערשטע, סיי אין דער פאַרצווייפלטקייט פון די צווייטע רייסט זיך אַריין דער אומגעהויערטער אויפרודער, דער קאַמף, וואָס ווערט אָנגעפירט דורך שמואל פרויד און איז געשטיצט דורך מאַגיס־

טער טוואַרדאָווסקי. „דער יידישער אויפשטאַנד — רופט אויס אַטווינאָוו־סקיס העלד — איז געווען דאָס געשריי פון דער געשיכטע, וואָס האָט איבער־געריסן די פוילישע שטילקייט"...

אַטווינאָווסקי קען אויך גוט זיין יידישן פּערסאָנאַזש: די מילדע און גוטהאַרציקע מאַמע, די טאָכטער עווא, וועלכע איז דערצויגן אין דער פּוי־לישער קולטור און דערמאָנט וויספּיאַנסקיס ראַכעלאַ, און דער זון שמואל, וועלכער איז אַ באַוווסטזיניקער ייד, אַן אַנטיפאַשיסט און אַ פריינט פון די פּראָגרעסיווע פּאָליאַקן. עווא טראַכט וועגן רעטונג, שמואל — וועגן ווערדע און ווידערשטאַנד. אַ שאָד, וואָס דער פּאָזיטיווער יידישער טיפּ, דער העלד שמואל ווערט געוויזן נאָר אין פּראָלאָג און שפּעטער הערן מיר בלויז וועגן אים און זיינע אויפטוען, אָבער מיר זעען אים נישט. דאָס איז בלי שום ספק איינע פון די גרעסטע חסרונות אין דער דראַמע. צו „וויעלקאַנאָץ" קען מען אַרויסרוקן נאָך אַנדערע פּאָרווורפן. דער וויכטיקסטער פון זיי איז די אידילישע פּאַרענדיקונג — די ליבע־סצענע סטאַניסלאַוו — עווא ביים אָפּ־הילך פון די ביקסן־סעריעס, וואָס דערהערן זיך ווידער אין הינטערגרונט פון דער בינע. אָבער די אַלע חסרונות זיינען נישט אימשטאַנד צו פאַרשטעלן די גרויסע פעלקער־פריינטשאַפטלעכע, ווידערשטאַנד־וועקנדיקע און חשבון־הנפשדיקע מעלות פון דער דראַמע. דער געלאַסענער, אָפּטמאַל רעפּסלעקסי־ווער טאָן פונעם דיאַלאָג פאַרשטאַרקט דעם איינדרוק. און אויב דער מחבר טוט ביים סוף אַ שלאָג אין אַ טאָן פון פּאַטאָס, איז עס אויך פאַרשטענד־לעך — דאָס איז דער אויסדרוק פון פּאַטאָס פון דעם ביישפּיללאָזן אַקט פון יידישן אויפשטאַנד. „דאָס יידישע פאָלק איז אַרויס אויפצוגעמען די קאַשטשושקאָ־טראַדיציע. די יידן האָבן נישט געוואָלט גיין צום טאַקט פון די דייטשע טויט־מאַשינען. זיי זיינען אומגעקומען, ברעכענדיק די דורות־דיקע לעגענדע וועגן זייער אונטערטעניקייט. אין שטעטל איז פאַראַן אַ ברו־נעם. דער פירער פון אויפשטאַנד האָט פאַרביטן דעם ברונעם צוערשט אין אַ בונקער פאַר זיין פאַרטיידיקונג און דערנאָך אין אַ דענקמאָל צו זיין איי־ביקן רום".

מיט די ווערטער פון זיין פוילישן העלד סטאַניסלאַוו לאַסקי שליסט אָפּ אַטווינאָווסקי זיין גרויסע ראָמאַנטישע דראַמע וועגן דעם ווונדערלעכן ווידערשטאַנד פון די פוילישע יידן.

יעזשי בראַשקעוויטש

דעם נאָמען פון יעזשי בראַשקעוויטשעס בוך „Oczekiwanie“ טראָגט שוין אין זיך אַליין דעם הויפּט־מאָטיוו פון דעם דאָזיקן אינטערעסאַנטן ווערק. שילער האָט אַמאָל געזאָגט: „אין דעם שטרעבן ליגט דאָס לעבן“. שטרעבן באַטייט אַ געוויסע אַקטיוויטעט, איז קודם־כל דער פּשט ווילן. אַקעגן־זשע דערוואַרטונג איז עפּעס פּאַסיווס, פאַרמאָגט נישט אין זיך קיין אָנשטרענג, קיין דינאַמיק. דערוואַרטונג קען זיין אַן ערב פון גליק. דער־וואַרטונג איז אָבער נישט זעלטן פאַרבונדן מיט יסורים און קען דערפירן צום אומקום — און וועגן אַזאַ פּסיכישן צושטאַנד און טראַגישן סוף דער־ציילט אין זיין ראָמאַן יעזשי בראַשקעוויטש.

דער קאָנקרעטער אינהאַלט פון דער דערוואַרטונג ליגט, דאַכט זיך, אין דעם ראָמאַן סאַמע אויבן־אויף. דאָס איז דאָס טראַגישע וואַרטן פון די יידן, די אסורים פון געטאָ, דאָס אָפּהאַלטן זיך פון עפּעס טאָן, כדי זיך צו ראַטעווען, דאָס אָפּהאַלטן זיך פון רעאַגירן, פון אַוועקגיין אין וואַלד, פון אַנטלויפן אויף דער „אַרישער“ זייט, דאָס וואַרטן אויף אַ בעסערער צייט, דאָס איבערקומען, אָבער אָביעקטיוו איז עס דערוואַרטן זיך געטאָ, גירוש און טויט. דאָס איז אַ פּסיכישער צושטאַנד, וואָס בינדט זיך אָרגאַניש מיט די צוויי ספּעציפישע, זיך אויסשליסנדיקע יידישע בטחונס: מיטן אינערטישן און פאַרפירערישן, און מיטן גלויבערישן און דערמונטערנדיקן. דערוואַר־טונג האָט ביי בראַשקעוויטשן אויך אַ היסטאָריש־דורותדיקן אָפּהילך; איי־נער פון זיינע העלדן, דער יידישער שניידער, וואָס רעדט וועגן דעם, אַז

מען קען אַמאָל וואַרטן טויזנט יאָר. דער מחבר דערשפּירט נישט דעם דאָזיקן פּילדייטיקן זאָג — צי איז עס אַ וואַרטן פון אַ פאָלק אויף זיין אויפריכטונג, אָדער פון אַן אונטערדריקטער מאַסע אויף איר סאָציאַלן טריומף. בראָשקעוויטש איז בכלל אַ נישט־דערזאָגער, ער ווירקט מיט רמזים, אָנדייטונגען, אָפּגעהאַקטע זאַצן — נישט בלויז אין דער שילדערונג, נאָר ער לייגט דעם דאָזיקן סטיל אַריין אין די מיילער פון כמעט אַלע זיינע געשטאַלטן. בראָשקעוויטש איז אַן אימפּרעסיאָניסט, און דער ליריש־רעפלעקסיווער נעפּל הילט איין אין זיך מענטשן און געשעענישן, כאַראַקטערן און סיטואַציעס — און דאָס דאָזיקע שטערט אין דער פולער אויפקלאָרונג, אין דעם דירעקטן דערגיין פון דעם אָנגעלאָדענעם אינהאַלט און פון די פיין געשניצטע געשטאַלטן — צום מאַסן־לייענער.

„דערוואַרטונג" איז אָנגעשריבן געוואָרן, לויט ווי עס גיט איבער דער מחבר אַליין, אין גרויליקן יאָר 1943 אין דער שטאָט לוואָוו. דאָס איז אַ ראָמאַן וועגן דער יידישער טראַגעדיע אין יענע יאָרן אין דער דאָזיקער שטאָט. הגם דער ראָמאַן איז געשריבן אין פּויליש, איז ער דורכאויס יידיש — יידיש אין זין פון דער טעמע, פון די הויפּט־געשטאַלטן, פון דעם טיפן און טרעפלעכן פּסיכאָלאָגישן געמעל זייערן, פון אַריינלעבן זיך אין דער טראַגיק פון יידישן פאָלק. עס איז ממש צו באַוווּנדערן ווי אויסגעבונדן בראָשקעוויטש קען געוויסע טיילן פון דער יידישער אינטעליגענץ און פון דער יידישער בעל־מלאכהשער מאַסע. אָן אַ שמץ פון סטיליזאַציע, שוין אָפּגערעדט אַז אָן שום עקזאָטיק, אין גלאַסענע טענער, שילדערט דער מחבר אַ ברייטע גאַלעריע יידישע מענטשן. אַפילו די נישט דערזאָגטקייט, די רמזימדיקייט אָטעמט אין סטיליסטישן זין מיט עפּעס יידישס און דערמאָנט אַביסל דעם אַמאָליקן בערגעלסאָן. דאָס איז אַ בוך, אין וועלכן דער יידישער לייענער געפינט זיך טיילווייז אָפּ.

איך שטרייך אונטער: טיילווייז — וואָרעם „דערוואַרטונג" קען נישט באַפרידיקן בשלימותדיק דעם פּראָגרעסיוון לייענער. עס פעלט די צווייטע זייט פון דער ווירקלעכקייט: דאָס בילד פון ווידערשטאַנד. און מיר וויסן דאָך פון דעם ראַפּאָרט פון ס.ס.־גענעראַל קאַצמאַן, דעם ליקווידאַטאָר פון גאַליציש־אוקראַאינישן יידנטום, צום הויפּט־תלין הימלער, אַז עס איז אין דער געגנט פון לוואָוו און פון אַנדערע מערב־אוקראַאינישע שטעט געקומען צום אויסדרוק אויך יידישער ווידערשטאַנד. בראָשקעוויטשן זיינען אויך נישט פרעמד אָט־די קאַמף־גרוסן. ער ווייסט וועגן זיי, אָבער צום לייענער דערגייען זיי אין דער פאָרם פון אָפּהילך, אומדירעקט, פון עמעצנס

אַ ווייטער דערציילונג. אַזוי דערוויסט מען זיך, אַז דער חבר פונם הויפּט־העלד פון ראָמאַן, אַ געוויסער הענריק, איז אומגעקומען בעת אַן אַטענטאַט אויף דייטשן. דער מחבר באַזאָרגט די דאָזיקע ידיעה מיט אַ קאָמענטאַר, אַז הענריקן האָט זיך פאַרוואָלט קעמפן און שטאַרבן, איז ער אומגעקומען טאַקע מיט אַ העלדן־טויט. מער נישט. מיר ווייסן נישט ווער עס האָט אָר־גאַניזירט דעם אַטענטאַט, וואָס פאַר אַ לאַזונגען און אידייען עס האָבן גע־פאָרטעוועט אין הענריקן און זיינע שלאַכט־חברים. וואָס האָט איבערגעלעבט דער העלד. פאַר בראַשקעוויטשעס געשטאַלטן זיינען אַזעלכע ידיעות זאַכן פון חידוש און צווייפל. דער דאָקטאָר ליפּנער דערציילט זיינע קאָלעגן וועגן אַ יידן־גירוש און ער גיט צו:

— און וואָס? און איר ווייסט וואָס? זיי האָבן זיך גענומען פאַרטיידיקן. אָט ווי זיי קענען אַמאָל שיסן און זיך נעמען צו דער שקורע. וואָס?

זיין מיטשמועסער שאָקלט מיטן קאָפּ און זאָגט מיט צווייפל:

— אָבער... צי איז עס אמת?

פּונקט אַזוי רעדט דער מחבר מיט נישטדערזאָגטקייטן וועגן וואַלד. אַלץ איז איינגעהילט אין אַן אימפּרעסיאָניסטישן סטיל־נעפּל, וועלכער נעמט זיך טאַקע פון דעם, וואָס דער מחבר קען נישט אַפּנים דירעקט די וואַלד־באַוועגונג פון אינעווייניק און אויך נישט די קאַמפּן פּנים אל פּנים. אין אַזאַ פאַל קומט אַנשטאָט רעאַליסטישער שילדערונג אימפּרעסיאָניסטישער ווונק און מטושטשדיקייט.

אָבער דאָס הייסט נישט, אַז בראַשקעוויטש דערשאַצט נישט די וויכ־טיקייט פון ווערדיקייט, ווידערשטאַנד און פאַרטיזאַנטקע ווי מיטלען צו דערהויבן דעם יידישן מענטש, אָדער אַפילו צו רעטונג. פאַרקערט — דער מחבר פלעגט אַדורך זיין ראָמאַן מיט אַ דיסקרעטער דערוואַרטונג אויך פון מעשים. אָבער בראַשקעוויטש איז אין תוך אַן אינטעליגענט — מיט אַלע אינטעלעקטואַליסטישע רעזאַנערייען, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ באַשטימטן טייל פון דער אינטעליגענץ. און ווען ער וויל ברענגען צום אויסדרוק אַ שטריך פון ווערדע און פון פּאַסיוון ווידערשטאַנד, נעמט ער פאַר אַ טרעגער פון אָט דער שיינער מידה אַן אינטעלעקטואַל — און ממילא איז די רעאַגירונג, דאָס אַנטפּלעקן זיך פון דער פיינטלעכער באַציונג צום אַכזריותדיקן אָקופּאַנט אַ טיפּישער אַקט פון אַ רעוואָלטירנדקן גייסט־מענטש. וויפיל דערהויבנקייט ליגט אין דער געשיכטע מיטן אַלטן הויקער, דעם מאַטעמאַטיקער לאַט, וועלכן עס האָט פאַרטשעפּעט אין גאַס אַ העכערער דייטשער אָפיציר און, באַמערקנדיק ווי לאַטן פאַלט אַראָפּ פון אַרבל דער

באַנד מיטן מגן־דוד, געפרעגט: „וואָס איז מיט דײַנעם שאַנד־פלעק?" אויף דעם ענטפערט דער בעל־מום: „עס איז דאָך אירע שאַנדע". די דאָזיקע תשובה האָט דעם דײַטש אַזוי צעמישט, אַז לאָט איז אָפּגעקומען בלויז מיט כאַפּן אַ פּאַטש...

דאָס גאַנצע בוך איז אַ קייט פון אינטעלעקטואַליסטישע שמועסן, פון מעדיטאַציעס, פון לירישער אויפפאַסונג און פון שטימונג. די גאַנצע געשיכטע פון לוואָווער געטאָ — און דער מחבר אָפּערירט מיט גענוג פּינקטלעכע צײַט־ און אָרט־שטריכן — גייט פאַרבײַ דורך אָט אַזעלכע דיאַלאָגן און געמיט־צושטאַנד־געמעלן. אַפילו די אָפּשליסונג פון געטאָ, גירוש, לאַגער. אַפילו דער יודענראַט־מיטגליד העשעלעס איז אַ שטיק מעדיטירנדיקער אינטעלעקטואַל. דער מחבר האָט קאָנצענטרירט דעם וויכטיקסטן טייל פון דער אַקציע אין אַן אַמבולאַטאָריע, און אַזאַ געביט איז באַזונדערס גינסטיק פאַר נשמה־גריבלעניש. אָפטמאָל באַקומט זיך דער אײַנדרוק, ווי דעם מחבר וואָלט, קודם־כל, געגאַנגען אין פּסיכאָלאָגישע שטודיעס פון יידן אין דער תקופה פון געטאָ און אומקום. בראַשקעוויטש כאַפּט אויף יעדן ציטער פון דער נשמה, יעדע וויברירונג פון האַרץ, יעדן נערוון־צאַפּל. ער קוויקט זיך מיטן אויסטערלישן ליבע־שפּיל פון דעם הויפּט־געשטאַלט סטעפאַן בערגמאַן מיט דער שיינער קראַנקן־שוועסטער לענאַ. עס איז אַ מין האַמסונישע שטילע ליבע. אָבער דורך די אַלע אַנאַליזן רייסן זיך אַדורך קערנדיקע, דיסקרעטע און אײַנצײַטיק בולטע רעאַליסטישע בילדער און נשמה־צושטאַנדן. בראַשקעוויטש איז אַ הומאַניסט און עס פילט זיך גענוג קלאָר זײַן אַנטיפּאַטיע צו אַזאַ, למשל, עגאָיסט ווי דער מייסטערישער כירורג ד"ר שטיין, און זײַן סימפּאַטיע צו אַזעלכע דורכאויס ערלעכע מענטשן מיט גראָדע נשמות און אַלטרויִסטישע כאַראַקטערן, עלעהיי ד"ר גראָסמעיער און סטעפאַן בערגמאַן. אָט די צוויי גרונט־געשטאַלטן פון „דערוואַרטונג" מעג מען פאַררעכענען צו די שענסטע יידישע טיפּן אין דער פּוילישער ליטעראַטור. ד"ר גראָסמעיער — די גוטסקייט אַליין, דער קרבנות־גרייטער, דער חברישער, דער אינטעליגענט, וועלכן עס ציט צום פאָלק, דער מוטיקער און האַרציקער — ער ווערט אַרויסגעבראַכט נישט בלויז דורך אָט די גוטע מידות, ער ווערט דורכן מחבר דערהויבן צו דער מדריגה פון אַ וויזיע־זעער. ד"ר גראָסמעיער איז בשום אופן נישט קיין קאָסמאָפּאָליט, ער דערפילט מיטאַמאָל ווי ער איז אַרײַנגעפלאָכטן אין אַ דורותדיקער קייט פון אַ פאָלק, אין אַ בין־השמשותדיקער שעת־הרחמים שטייען אויף פאַר זײַן דמיון „די פּנימער פון די געלערנטע פון ניצעאַ און אַלעקסאַנדריע, די

געלערנטע פון רוים, סעוויל, לאָנדאָן, די סוחרים, וואָס זיינען צווישן לוסטיקע זמונים געפירט געוואָרן אויף די שייטער־הויפנס פון דער שפּאַנישער אינ־קוויזיציע, די אביונים פון ירושלים... זיי זיינען אויך אַוועקגעקומען אין קעלנער געטאָ פון שווערד פון די ריטער, וועלכע האָבן געשווירן צו קעמפן פאַר דער פרייהייט פון הייליקן קבר...״ עס איז נישט וויכטיק, וואָס דער מחבר באַגייט דאָ היסטאָרישע טעותים. אין שפּאַניע, למשל, איז דער סוחר לחלוטין נישט געווען טיפּיש פאַר דער יידישער געזעלשאַפט. עס איז נוי־טיק צו אונטערשטרייכן דעם גוטן ווילן, די שפּירונג פון היסטאָרישער פאַר־בונדנקייט און דעם אינטערנאַציאָנאַליסטישן מאָמענט, בעת ער זאָגט אַ שורה ווייטער: „דאָס זיינען, אגב, נישט געווען קיין פּאַראיינזאַמטע טויטן, ווייל נישט בלויז אָט די זקנים זיינען אומגעקומען אין אַ סך שיינע שטעט פון אייראָפּע״... עס האָט געבושעוועט אומקום צווישן יידן און פרייע גייסטער פון אומות העולם. די צוויי מינים רדיפות גייען תמיד צוזאַמען אין צייטן פון רעגרעס און בלוט־פאַרגיסונג.

עס איז נישט גראָסמעיערס שולד, וואָס ער האָט זיך נישט באוויזן צו ראַטעווען און זיך צו דערקלייבן אין וואַלד. ער האָט אַלץ געטאָן, הגם אויך ער איז לכתחילה געווען אַ קרבן פון דער דערוואַרטונג־פּסיכיק.

און פּאַראַלעל מיטן אַלטן יידישן דאָקטאָר גראָסמעיער — דער יונגער מעדיקער־פּראַקטיקאַנט, סטעפאַן בערגמאַן, וועלכער איז אפשר גראַד־ליניקער אין זיין פון פּסיכישער סטרוקטור, אָבער איז אַן אַן ערך טראַגישער פון דעם פריערדיקן. בראַשקעוויטש האָט מיט אַן אמתדיקער מייסטער־האַנט געצייכנט ביים דאָזיקן יונגן ייד דאָס אַריבערגיין פון יינגלשער תמימות און אליינזיכערקייט צו א געראַנגל פון א לייב אין שטייג. פון פּאַ־טאַלער דערוואַרטונג רייסט זיך בערגמאַן צו אַנטלויפן, צו וואַלד, צו נאָכ־טאָן דעם ביישפּיל פון זיין חבר הענריק — אָבער עס איז שוין צו שפּעט. דער בכורישער פּאַטאַלער פעלער ברענגט אין זיין קאָנסעקווענץ דעם ערגסטן סוף דעם דאָזיקן יונגן מענטשן, וואָס איז אַזוי ווערטפול און פיל־צוזאַגנדיק, וואָס איז אַזוי ווירדיק און טרוימט אַזוי וועגן קאַמף — א טויט דורך אַ שאָס פונעם שונא אויפן ברוק, בעתן אַרויסלויפן מחוץ פון דער שטאָט, מחוץ פון דעם פאַרשאָלטענעם, פאַרכישופטן קרייז, צום וואַלד.

זייער אינטערעסאנט זיינען די צווישנבאַציאונגען פון דער אינטעליגענץ און דעם פלעבס אין געטאָ און אויף די ראַנדן פון געטאָ, ווי עס זעט די זאַך יעזשי בראַשקעוויטש.

דער יידישער אזוי גערופענער פלעבעאישער המון ווערט אינעם ראָמאַן רעפּרעזענטירט דורך דעם אָפּגעקומענעם קליינשטעטלדיקן רעסטאָראַטאָר און איצטיקן משרת אין דער אַמבולאַטאָריע, בערג, דעם שניידער ווייס, דעם צווייטן שניידער אלטער, דעם אַרבעטער מנחם און אַנדערע. אַוודאי קען נישט בראשקעוויטש אַזוי טיף די דאָזיקע געשטאַלטן, ווי די אינטע־ליגענטן, וועלכע זיינען אים אָן א פאַרגלייך נאָענטער. אָבער דער מחבר צייכנט געוויסע שטריכן ביי זיינע פלעבעאישע פיגורן אזוי טרעפלעך און ניי, אַז דאָס מוז אַרויסרופן אַנטציקונג. מיט עטלעכע תנועות, ווערטער, רעפלעקסן שטעלט ער פאַר אונז אַוועק דעם אַלטן, שטייפלעכן און בייז־לעכן בערג ווי ממש אַ לעבעדיקן. די עפּיזאָדישע פיגור, דער שניידער ווייס, וועלכער פארלירט אַלע נאָענטסטע און טייערסטע, וואַקסט אויס אונ־טער בראשקעוויטשעס פען צו א סינטעז פון יידיש־פאָלקישער פעסטקייט, קיומדיקייט, ענערגישקייט. דער מעדיטירנדיקער אינטעליגענט גראָסמעיער בלייבט שטיין א מבולבלער אַקעגן דעם שטאָם־פאַרוואָרצלטן בערג און אביסל ווי אַ לעמל לעבן דעם גם־זו־לטובהניק ווייס. אמת, בראשקעוויטש איז נישט קיין יידישער שרייבער און שעפּט נישט פון אונזער פאָלקסטימ־לעכער זאַפטיקייט, ממילא פעלט אין זיינע פלעבעאישע געשטאַלטן אַן עיקר־שטריך — דאָס טביהדיקע; אָבער אַפילו אָן דעם זיינען אַזוינע גע־שטאַלטן ווי בערג, ווייל, מנחם, אלטער און אַנדערע קינסטלערישע דער־גרייכונגען.

אַ קאַפּיטל פאַר זיך איז דאָס פּראָבלעם פּויליש־יידישע באַציאונגען אין בוך „דערוואַרטונג". דער דאָזיקער מאָטיוו שטייט נישט אינעם צענ־טער פון ראָמאַן, וועלכער וויקלט זיך ס׳רוב אַרום דעם, וואָס עס טוט זיך אינעם האַרץ פון דעם ייד. אָבער בראשקעוויטש בינדט אָן אין דער פראגע פון פּאָליאַק און ייד בעת דער אָקופּאַציע. אויך דאָ גראָבט ער טיף און דרייסט.

אָבער שוין אָן אויבנאויפיקער בליק אויף ביידע געשטאַלטן־גאַ־לעריעס — אויף דער פילצאָליקער יידישער און אויף די עטלעכע פּוילישע פיגורן — איז געענוג צו מאַכן אָט די פעסטשטעלונג: שילדערנדיק די יידן, אַנטפּלעקט זיך בראַשקעוויטש ווי א סוביעקטיווער פּסיכאָלאָגיסט אין איינ־האלט און ווי אן אימפּרעסיאָניסט אין סטיל, בעת אין אַנבליק פון די פּוי־לישע מענטשן ענדערט זיך מיט אַמאָל זיין מעטאָד, ער פאַרוואַנדלט זיך אין אַ רעאַליסט. די פּוילישע געשטאַלטן פון „דערוואַרטונג" רעדן נישט מיט רמזים, גריבלען זיך נישט אין זייערע נשמות, זיינען נישט קיין

„מענטשן הינטערן נעפּל“. זייער שפּראַך איז רעאַליסטיש. אין זייערע באַוועגונגען שטעקן נישט קיין סימבאָלישע אָנדייטונגען. אָן קאָמפּליצירונגען און אָן שטימונג קומען אַרויס די גאָדאָמסקיס, וועלכע באַהאַלטן אויס דעם יונגן בערגמאַן, לעבן־געטריי אַנטפּלעקט זיך דאָס בילד פונעם שאַפער קאַלענדאַ, וועלכער האָט א פאַרשייט מויל, אָבער אַ גאָלדן האַרץ, און פון זיין גוטמוטיקן ווייב. אַפילו די אומוואַנדלונג, וואָס עס מאַכט אדורך די פאָלקס־פרוי מיכאַלסקא, וועלכע איז אין גרונד אַ גוטער מענטש, פילט מיט און העלפט און ביים סוף, ווען די דייטשע מאַכט זעצט זי ארויס פון געטאָ־שטח, ווו זי האָט פריער געוווינט, ברעכט זי אויס אין איר אומוויסנקייט מיט א באַשולדיקונגס־געשריי קעגן די יידן, בכן זיי זיינען שולדיק, — אויך די דאָזיקע פרוי איז געשילדערט שטרענג רעאַליסטיש.

אַזוי ארום באַקומט זיך א צעצוויטקייט אינעם סטיל פון „דערוואַרטונג“. כמעט אַלע יידישע געשטאַלטן רעדן מיט אזא מין שפּראַך, וועלכע עס לייגט אַריין אין זייערע מיילער דער מחבר. ער צווינגט זיי טיילווייז אַרויף דעם אַרט מעדיטירן. דאָס איז גוט און שלעכט: גוט, ווייל דורך דעם קומט אַרויס די אינטימע באַציונג פון מחבר צו זיינע יידישע פיגורן; שלעכט, ווייל עס פאַרלירט און ליידט דער רעאַליזם און די אינדיווידואַליטעט פון די כאַראַקטערן. אָבער אויך דער רעאַליזם, מיט וועלכן עס גייט צו דער מחבר צו זיינע פּוילישע פיגורן, איז נישט קיין פולשטענדיק אויסגעהאַלטענער. אמת, די פּוילישע געשטאַלטן זיינען גיכער זעלבשטענדיקע פיגורן, דער מחבר טוט זיך דאָ אויס פון סוביעקטיוויזם און ווערט ממילא מער רעאַליסטיש. אָבער ביי בראָשקעוויטשן איז דאָס נישט קיין פולבלוטיקער רעאַליזם. דאָס איז מער אויסערלעכער רעאַליזם, בעת ביי דער שילדערונג פון די יידן — נישט געקוקט אויף דעם אויבן־אָנגעוויזענעם גרונט־חסרון — דרינגט בראָשקעוויטש אַריין טיפער אין דער נשמה פון זיינע העלדן.

אין געוויסע קאַפּיטלען טוט אַ קלונג ביי בראָשקעוויטשן דער טאָן פון חשבון־הנפש. דאָס געשעט קודם־כל דעמאָלט, ווען עס קומען צום געטאָ־ייד בערגמאַן צו גאַסט זיינע פּוילישע שול־חברים יאַנאָווסקי און ווילטשעק, כדי צו ברענגען טרייסט און סאָלידאַריטעט־אויסדרוק. מיט זייער דיסקרעטע טענער ברענגט אַרויס דער מחבר דעם גאַנצן אָביעקטיוון תהום, וואָס איז אַנטשטאַנען דורך דער היטלער־ממשלה צווישן די דאָזיקע, בדרך כלל, האַרציקע און איבערגעגעבענע פריינט. דער תהום, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם, אַז יאַנאָווסקי און ווילטשעק קענען ווערן קרבנות, אויב זיי

וועלן וועלן, בעת בערגמאַן מוז זיין אַ קרבן, צי ער וויל יאָ אָדער נישט, ווי אַ פאַרמשפּטער דורך דעם גזר פון ראַסן־אָנגעהעריקייט. מען קאָן אויך דאָ פאַרוואַרפן דעם מחבר, אַז זיין פּערספּעקטיוו איז אַ צו שמאָלע, אָבער לאָמיר נישט פאַרגעסן, ווען און אין וועלכע אומשטענדן דער ראָמאַן איז געשריבן געוואָרן. פאַרוואַרפן קען מען אויך, אַז בראַשקעוויטש פאַרנעמט די פּאָזיציע פון אַ סתם־הומאַניסט און נישט פון אַ בפירושן קעמפער, הגם אַנדייטונגען אויף קאַמף זיינען אין בוך פאַראַן — אָבער ווידעראַמאָל: נישט מער ווי ווידערקולות, אומדירעקטע בילדער און רמזים.

נישט געקוקט אויף די דאָזיקע בלויזן, האָט בראַשקעוויטשעס ראָמאַן בלי שום ספק אַ גרויסע באַדייטונג. בראַשקעוויטש האָט בכלל נישט גע־וויזן קיין צעבראָכענע און איינגעבראָכענע יידן. ער האָט אַנטפּלעקט אין דעם יידישן אַרבעטנדיקן אינטעליגענט אַפילו אין אָנגעזיכט פון דעם אום־קום־שווידער דאָס פּשוט־מענטשלעכע. אַפילו דער עגאָיסט שטיין איז נישט דערווידער. בראַשקעוויטש שטרייכט אונטער די געפאַר פון וואַרטן, פון פאַרלאָזן זיך אויפן אליינפלוס פון פאַקטן. דערמיט פילט ער אויס די ראָל פון אַן אַלאַרם־רופער ,פון אַ וועקער — צו זיין וואַך, צו לערנען פון ביטערע דערפאַרונגען, פון ווייטער ווייט לאָקט מיט זיין ווערדעקייט און ווידער־שטאַנד־בשורה דער וואַלד. אין דער פּוילישער געזעלשאַפט זיינען נישט אַלע אָזעלכע שאַנטאַזשיסטן ווי שוסטער — עס קלאַפּן אויך וואַרעמע מענטשלעכע הערצער, און צווישן יידן זיינען די גראַסמעיערס און בערג־מאַנס נישט קיין יוצאים מן הכלל, אַ שאָד בלויז, וואָס דאָס אַלץ איז פאַר־צויגן מיט אַן אימפּרעסיאָניסטישן הייטל.

ארטור זאַנדויער

אַרטור זאַנדויערס נאָוועלן פון דער זאַמלונג „Śmierć Liberała“ „דער טויט פונם ליבעראַל“ זיינען געשריבן פון אינעווייניק, פון סאַמע טאָל פון געוויין, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען געטאָ. עס ווערט דורך דעם מחבר אויפגעוויקלט נישט בלויז די טראַגיק פון געטאָ, נאָר אויך פּראָבלעמען פון יידישן לעבן אין דער אָקופּאַציע־צייט. דורך קאָנדענסירטע כאַראַקטער־פּרטים ברענגט זאַנדויער אַרויס אויך אַן אינטערעסאַנטן פּסיכאָלאָגישן געמעל. ער באַרירט, חוץ דעם, אַ ריי מאָטיוון פון דער נישט־יידישער סביבה אין יענער אומהיימלעכער צייט.

דאָס וויכטיקסטע געצייג פון זאַנדויערס נוסח איז דער דיאַלאָג, דורך אַ מייסטערישן דיאַלאָג, וועלכער שאַפט די רושטאָוואַניע פון דעם מחברס כמעט יעדער נאָוועלע, פירט ער אַרויס די לאַגע, די שטימונגען, כאַראַקטערן, פּראָבלעמען. אַלע נאָוועלן פונם באַנד זיינען פאַרבונדן מיט איין אָרט, איין צייט, איין דערשיינונג און ס׳רוב מיט די זעלביקע געשטאַלטן. איטלעכע נאָוועלע באַהאַנדלט אַ באַשטימטן אָפּשניט פון געטאָ און אָקופּאַציע־לעבן, און אַלע צוזאַמען שאַפן איין טעמאַטישע גאַנצקייט.

די ערשטע נאָוועלע, וועלכע טראָגט דעם טיטל פון גאַנצן באַנד — „דער טויט פונם ליבעראַל“ — פאַרמאָגט אַ טאָפּלטע הויפּט־טעמע: די טעמע פונעם יודענראַט און פונעם באַנקראָט פון ליבעראַליזם. צום פּראָבלעם יודענראַט גייט זאַנדויער צו מיט דער גאַנצער האַרבקייט פון מידת־הדין. ד״ר הערבערט קירשע, וועלכער האָט שטענדיק געפּריידיקט דעם נאַציאָ־

נאַליסטישן לאָזונג „יעטוועדער נישט־ייד איז אַן אַנטיסעמיט״, שטעלט זיך אין שפּיץ פון יודענראַט און הייבט גאָר אָן זען אין די דייטשן בעלי־טובות פון די יידן. אומדירעקט שטרייכט אונטער דער מחבר יענעם אמת, אַז נאַציאָנאַליזם און נאַציאָנאַלער פּאַראַט זיינען צוויי לייבלעכע ברידער. ד״ר הערבערט קירשע ווערט דאָס מויל פון דער דייטשער פּראָפּאַגאַדע, אַ פאַר־ביטערטער שונא פון מינדסטן געדאַנק מכוח ווידערשטאַנד. דאָס איז אַ פאַר־אַלגעמיינערטער טיפּ פון אַ יודענראַט־פירער. זיין מוסר לגבי דער קאַמף־טרוימענדיקער יוגנט — „צום טייוול מיט אייערע קאָמוניקאַטן, וואָס האָבן זיי עמיצן גוטס געבראַכט? וועמען האָבן זיי דאָס לעבן געראַטעוועט?״ — איז נישט קיין אויסגעטראַכטער שטריך פון דעם מחברס דמיון, מיר האָבן עס שוין געהערט אין די „אידעאָלאָגיעס״ פון די רומקאָווסקיס און באַראַ־שעס. ער כאַפּט אויף דעם היטלעריסטישן שווינדל מיט דער סעלעקציע פון די יידן אויף אומנויטיקע און אַרבעט־פעיקע ווי אַן אבן־טוב. ער פירט דאָס פאָלק צום לעצטן עטאַפּ, צום גירוש און אומקום. זיין אייגענער סוף איז, ווי ביי ס׳רוב יודענראַטניקעס — דער שונא וויל נישט איבערלאָזן קיין עדות פון פאַרברעכן און דערהרגעט דעם טרייען דינער אינאיינעם מיט די פאַרפירטע.

דאָס געשטאַלט פון דעם יודענראַט־פאָרזיצער טרעט אַרויס אויך אין דער צווייטער נאָוועלע „די גע׳זעלשאַפט מיט באַגרענעצטער פאַראַנטוואָרט־לעכקייט״. ווידער א פראגמענט פון דער גרויזאמערווירקלעכקייט. נאָכאמאָל אַ קאַפּיטל פּאַראַט פון די קירשעס — דאָס צושטעלן דער געסטאַפּאָ רשימות פון יידן, וועלכע מען דאַרף נישט אַרויסשיקן, אָנווייזנדיק אַזוי אַרום בולט אויף די, וועלכע מען דאַרף יאָ פאַרטרייבן צום טויט. אין אַ ווייטערדיקער נאָוועלע „די נאַכט פון געזעצלעכקייט״ ווערט אויפגעשטעלט אַ טרויעריק בילד פון אַ צווייטער שאַנד־דערשיינונג אין געטאָ — די שאַנד פון דער יידישער פּאָליציי, וועלכע מאַכט מיט די „אַקציע״, וועלכער פעדערט זיך אַרויסצוווייזן איר פלייסיקייט און בריהשאַפט ביים ברעכן טירן, כאַפּן מענטשן און רויבן זייער גוטס. זאַנדויער באַלאַסטעט דעם יודענראַט־פאָר־זיצער, דעם אינטעליגענט ד״ר קירשע מיט אַן ערך מער שולד און אַח־ריות, איידער דעם פּראָסטאַקישן כוליגאַנישן פּאָליציאַנט. דער לעצטער האָט זיך זיין פילאָזאָפיע: „עך, אַלצאיינס איז אַלץ פאַרלוירן, אַלץ גייט צום גרונט, איז — וואָס פאַר אַ נפקא מינא, ווער עס וועט דערטראָגן ביזן נאָענטן טויט די שטיוול, איך צי דער קרבן״. די דאָזיקע מלאך־המות־שטימונג איז געווען איינע פון די געפערלעכסטע מחלות פון געטאָ. דער יידישער פּאָליציאַנט

ווערט, נאַטירלעך, פאַראורטיילט, ער פאַרדינט אין אַן אָרנטלעכער געזעל־שאַפט אויף דער תליה. אָבער מיט קירשען איז ערגער — ער פלאַנצט איין גלויבן און צוטרוי צום שונא. ער האָט אַן איינרעדעניש פון אַן אייגענער מיסיע — עלעהיי דער פּאַטאָלאָגישער „משיח" פון לאָדזשער געטאָ רומ־קאָווסקי. ביידע, סיי דער פּרעזעס, סיי דער פּאָליציאַנט, זיינען פאַקטאָרן פון קאָלאַבאָראַציאָניזם. אַקעגן־זשע דער משונהדיקער באַאַמטער פון סטאַ־טיסטישן אָפּטייל, ד"ר הענריק יאָסים, א שטענדיקער אָנגעשטעלטער ב״י יענעם, איז אַן אומבאַוווסטזיניק געצייג אין די הענט פון די ידישע מיט־שולדיקע איינעם פאַרברעכן. דאָס איז איינע פון די אינטערעסאַנטסטע פּלאַסטישסטע געשטאַלטן, וואָס זאַנדויער האָט געשאַפן, א געשטאַלט, אין גרונט גענומען, אַ טיף טראַגישע, אין וועלכער עס בליצט אויף אין דער לעצטער רגע אַ פונק פון מרידה.

דורך דער געשטאַלט פון ד"ר הערבערט קירשע פירט דער מחבר אַרויס נישט בלויז דעם פאַראַט פונעם יודענראַט, נאָר אויך דאָס פּראָבלעם פון ליבעראַליזם אין אונזער תקופה פון אימפּעריאַליסטישע מלחמות. וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אידעאָלאָגיש דער ליבעראַל קירשע? „ד"ר הערבערט האָט געהאַט די פאַרשטייערשאַפט פון קולטור אויף אונזער שטעטל. די דאָזיקע רעפּוטאַציע האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם בוך, וועלכן ער האָט אָנגעשריבן מיט יאָרן צוריק און וועלכער פיגורירט אין קאַטאַלאָג פון דער אָרטיקער ביבליאָטעק: „אַנאַטאָל פראַנס, דער מייסטער פון איראָניע"... אַליין איז ער געווען אַ הומאַניסט, אַן אינדיווידואַליסט, אַן עסטעט, אַ ליבע־ראַל, אַ דעמאָקראַט, מיט איין וואָרט — אַ "מענטש פון ניינצנטן יאָרהונדערט". ער איז, איבעריקנס, געווען אַלץ, וואָס אַ קולטורעלער מעצענאַס האָט גע־דאַרפט זיין: סיי אַ סאָציאַליסט (כאָטש ער האָט פאַרמאָגט פאַרשטענדעניש פאַר דער ענדעציע), סיי אַן אַסימילאַנט (הגם ער האָט געזען דערגרייכונגען ביים ציוניזם), סיי אַן אַנטיפאַשיסט (כאָטש ער האָט דערשאַצט די דייטשע פּינקטלעכקייט)". מיטן ליבעראַליזם פון ד"ר הערבערט איז געשען דאָס זעלביקע, וואָס מיט זיין נאַציאָנאַליזם. ביידע האָבן זיי דערפירט צו פאַראַטן און פאַרהאַנדלען די ייִדן, צו קאָלאַבאָרירן מיטן שונא. דער דאָזיקער ליבע־ראַל און הומאַניסט האָט נישט פּראָטעסטירט, ווען זיינע מאַכט־געבער האָבן אים באַפוילן אַרויסצוגעבן אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג. ער האָט זיך אַרויסגעוויזן האַרט און אומברחמנותדיק לגבי דעם קרבן און לי־בעראַל און ווייך אין באַצוג צום באַצווינגער. זאַנדויער פאַראַלגעמיינערט,

ווי געזאָגט, די געשטאַלט צו אַ דערשיינונג — אַט צו וואָס עס מוז קאָנסעקווענט דערפירן דער ליבעראַליזם און דער נאַציאָנאַליזם.

די צווייטע זייט פון דער געטאָ־ווירקלעכקייט, דער טרוים וועגן ווידערשטאַנד און נקמה, שאַפט די טעמע פון דער נאָוועלע „די זאַך פון ווערדע". זאַנדויער ווייזט נישט פראָנטאַל די עלעמענטן, וועלכע זיינען געווען די טרעגער פון דער ווידערשטאַנד־אידייע אינעם שטעטלשן געטאָ. די יוגנט, וועלכע שאַפט זיך איין דורך אַלע אופנים געלט, כדי איינצוקויפן געווער און זיך צו פאַרבינדן מיטן וואַלד, ווערט געצייכנט סילועטמעסיק. עס באַווייזט זיך נישט איר פרצוף; זי ווערט נישט אינדיווידואַליזירט. וואָרעם זאַנדויערס מיליע, אין וועלכן ער פילט זיך ווי אַ שילדערער און ווי אַ פסיכאָלאָג גוט, איז די יידישע אינטעליגענץ ס'רוב פון די עלטערע יאָרן, מענטשן, וואָס האָבן שוין אַ סך געזען און אַדורכגעלעבט, וואָס קענען די „חכמה" פון לעבן. איבער זאַנדויערס שאַפן שוועבט אַ לייכטער טאָן פון אינטעלעקטואַליזירנדיקן סקעפטיציזם. אָבער ער באַמיט זיך גובר צו זיין אַט די באַציונג צום מענטשן און געשעענישן — דאָס איז גוט געווען אַמאָל, אָבער אין דער גרויזאַמער סביבה פון געטאָ מוז עס פאַרשווינדן. זאַנדויערס מענטשן זיינען טיפן פון ניינצנטן יאָרהונדערט — געזען אין די באַדינגונגען פון דער היטלער־אָקופאַציע. דעם ווידערשטאַנד־פראָבלעם באַהאַנדלט טאַקע דער מחבר דורך דער פריזמע פון אַזעלכע געשטאַלטן. דעריבער נעמט ער נישט אָן ביי אים דעם כאַראַקטער פון קאַמף ווי אַ טייל פון אַלגעמיינעם געראַנגל קעגן פאַשיזם, אָדער ווי אַ העראָאישער פאַרמעסט, וואָס האָט אין דער ווייטער, נישט פערזענלעכער, נאָר היסטאָרישער פערספעקטיוו די אויסזיכט פון אומפאַרמיידלעכן זיג, נאָר ווערט אַ פראַגע פון ווירדיקייט, פון מענטשלעכער אַליינווירדע. צוויי געשטאַלטן פון אַלטע אינטעליגענטן שיילן זיך אויס פון דעם נעפל אין דער ווידערשטאַנד־נאָוועלע „די זאַך פון ווערדע": ד"ר ווינטער, וועלכער בענקט צו אַ ווירדיקן טויט („לאָמיר קענען שטאַרבן מיט ערע"), און ד"ר מויריצי, וואָס איז אַן אויסדריקער פון דעם פאַרפירערישן מטהון (נישט פוטעם אידייע־זיכערן), וואָס וועבט זיך די באַקאַנטע „לעבן־פילאָזאָפיע", די הפקר־איינשטעלונג, וועלכע איז כאַראַקטעריסטיש געווען אויך פאַרן פראָסטאַקישן פאָליציאַנט — „לעב פון טאָג אויף טאָג, פאַרוואָס נישט לעבן מיט דער האָפנונג, כל זמן מען קען?" ס'איז נישט די האָפנונג, וואָס גיט צו כוח פון אויסדויער; מויריצים בטחון איז די האָפנונג פון קליינמוטיקע מענטשעלעך, וועלכע גאַרן אין זייער פחדנות צו עגאָיסטישן איבערלעבן פאַר יעדן פרייז,

און דערוויל — לעב מיטן טאָג. אויך ד״ר ווינטער לעבט מיט האָפנונג — אַרדזשאַניקידזע איז באַפרייט, כאַרקאָוו איז אויסגעלייזט. אָבער ווי אַן אינ־טעליגענט פון נײַנצנטן יאָרהונדערט — ווי דער מחבר דריקט זיך אויס — איז ער פעיק נאָר צו אַ ווירדיקן טויט, אָבער נישט צו קיין אַקטיוון קאַמף.

זאַנדויער דעמאַסקירט מויריציס כאַראַקטער ביזן סוף. פאַרן ציל פון ראַטעווען זיך פאַר יעדן פרייז איז ער מקריב זיין פריינט, ווינטערן. זאַנ־דויער באַשענקט דערפאַר דעם לעצטן מיט דעם דערהויבענעם שטריך פון מסירת־נפש לטובת דער קעמפערישער יוגנט. ער פאַרהאַלט די פאַשיסטישע פאָליציי און דעקט דערמיט דאָס אַנטלויפן פון די יונגע נקמה־נעמער. ער געפינט אַ זין אין זיין אויסזיכטלאָזער גסיסהדיקער געטאָ־עקזיסטענץ. ער ווערט נוציק דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג; ער קומט טאַקע אום נישט אויף קיין שלאַכט־פעלד, נאָר ווי איינער פון אַלע מיליאָניקע קרבנות, אָבער ער דערהאַלט די ווירדע ביזן סוף.

אַן אינטערעסאַנטע פסיכאָלאָגישע שפיל ברענגט זאַנדויער אַרויס אין דער נאָוועלע „דאָס טאָגבוך פון אומזין״. דאָ שטייען שוין אין צענטער צוויי ווידערשטאַנד־געשטאַלטן — אַ פאַרוווּנדעטער פאַרטיזאַנער און אַ יונ־גער ייד, וואָס איז זיך מקריב פאַר אים. די פסיכאָלאָגישע שפיל איז נוגע נישט בלויז דער באַציונג צווישן די צוויי, נאָר אויך דער באַציונג צווישן דעם יונגן יידישן אינטעליגענט, וואָס באַהאַלט זיך אין היי ביי אַ פויערטע, און דער לעצטער — זי וויל אין דעם געראַטעוועטן זען פאַר זיך אַ מאַנצ־ביל, וואָס זאָל פאַרטרעטן איר קראַנקן מאַן דעם טויגעניכטס. דער יידישער אינטעליגענט האָט העמונגען פון מאָראַלישן כאַראַקטער. ער קען נישט האַנדלען מיט זיין קערפער. דער פאַרטיזאַן פון וואַלד איז פריי פון אַזעלכע „פאָראורטיילן״. אויך דאָ האָבן מיר אַ שטיק ווירקלעכקייט פון יענער צייט, וועלכע איז רייך נישט בלויז אין טראַגישע, נאָר איינצייטיק אין כלערליי משונהדיקע און אַפילו גראָטעסקע סיטואַציעס. זאַנדויער קען דעם קינסט־לערישן סוד צו פאַרבינדן טראַגיק מיט גראָטעסק, די צוויי אייביקע זייטן פון לעבן־דערשיינונגען.

אויב מיר וועלן צו די אַלע אינהאַלט־אָנגעלאָדענע נאָוועלן צוגעבן די דערציילונג „ראַדיאָ״, וווּ עס ווערט פאַנאַנדערגעוויקלט דער אינערלע־כער פּראָצעס פון פאַרוואַנדלען זיך פון אַן אָרנטלעכן מענטש אין אַ ברו־טאַלן פאָלקס־דייטש און היטלעריסט, וועט אויפשטיין פאַר אונז אַ פאַר־גאַנצט בילד פון דער אָקופּאַציע־ווירקלעכקייט אין אַ ווינקל פון פאַרגוואַל־טיקטן לאַנד, אין אַ שטעטל פון דער וויטער פּראָווינץ. אומעטום איז אַריינ־

געקראָכן דער פּאַרטיקולאַריסטישער פּאַשיזם, אין די ווייטסטע מקומות פון אָקופּירטן לאַנד. און אומעטום — ענלעכע דערשיינונגען: טיפסטע ירידה און — גרויסע מסירת־נפש, אומפאַרשטייך, צעמישטקייט, אַפּהענטיקייט און — טרוים פון ווידערשטאַנד. די צייט פון גרויסן נסיון איז געוויזן געוואָרן דורך אַרטור זאַנדויער פון איינעווייניק, פון די טיפעניש פון געטאָ, מיט אַ גרויסער מאָס אמתדיקייט און קינסטלערישער פּלאַסטישקייט.

זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ

עס איז געוואָרן פערציק יאָר זינט זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ האָט פאַרעפנטלעכט — אין יאָר 1909 — איר ערשטע פראָזע־אַרבעט, די נאָוועלע „דאָס קעצעלע, אָדער ווייסע טוליפאַנעס”. זינט דעמאָלט האָט זי אַרויסגעלאָזט פיר און צוואַנציק בענדער ראָמאַנען, דערציילונגען, נאָוועלן און דראַמעס, וועלכע האָבן אַוועקגעשטעלט די שרייבערין אין דער פאָדערשטער ריי פון דער הײַנטצײַטיקער פוילישער ליטעראַטור. דער פאַראינטערעסירונג־קרייז פון דער דאָזיקער רייכער שאַפונג איז אַ ברייטער: די נשמה פון דער פרוי און אַ סאַטיריש בילד פון דער געזעלשאַפט, מאַן־און־ווייב און א רעאַליסטישע שילדערונג פון דער פוילישער פראָווינץ; אַ שלל מיט אָבסערווירמאַטעריאַל, אַ שפע פון טיפן, אַן אַדורכדרינגלעכער און צוגלייך דיסקרעטער פסיכאָלאָגישער געמעל, אַ טיף דורכגעאַקערטע שפּראַך. די ראָמאַנען „אַ שלעכטע ליבע” און „די גרענעץ” האָבן געמאַכט דער קינסטלערין אַ גרויסן שם אויך ווייט מחוץ די גרענעצן פון פוילן.

אין נאַלקאָווסקאַס שעפערישן מעטאָד האָט זיך פון יאָרן געראַנגלט דער רעאַליזם מיטן נאַטוראַליזם. דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פון איר אינערלעכער צעשפּאָלטנקייט צווישן. חוש פאַר געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט און אינדיווידואַליסטישן פסיכאָלאָגיזם. די שרייבערין האָט אַדורכגעמאַכט אויף אָט דעם וועג פאַרשידענע עטאַפּן. אָבער עס איז שוין דעמאָלט קענטיק געווען דער קליינבירגערלעכער הומאַניזם, ווי דער יסוד פון נאַלקאָווסקאַס באַציונג צום מענטש. אָבער אַפילו דער דאָזיקער בלויזער מיטלייד־הומאַניזם האָט געהאַט גובר צו זיין די שווערע און ערנסטע העמונגען פון נאַטוראַליסטישן כאַראַקטער, וועלכע האָבן צוגעשמידט די אויפמערקזאַמקייט פון דער מייסטערין צו אַן איינצעלנעם נשמה־צאַפּל, צו אַ זייטיקן

שטריך און איר געשטערט אין אויסברייטערן דעם געזעלשאַפטלעכן האָ־ריזאָנט.

ווי איז געווען די באַציונג פון דער שרייבערין צו דער יידן־פראַגע?

אַ קורצע צייט פאַר דער מלחמה האָט זיך צו זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ גע־ווענדט אַ יידישער שרייבער מיט אַ פאָרשלאַג איבערצוזעצן אין יידיש עטלע־כע פון אירע בעריסטע ווערק. דורך אים האָט ער אַ פרעג געטאָן די שרייבערין, הלמאי זי נעמט נישט קיין וואָרט בקול־רם ווען די יידן־פאָגראָמען און דער היטלעריסטישער געפאַר, אַזוי ווי דאָס האָבן דעמאָלט געטאָן עמיל זעגאַדלאָ־וויטש, אַנדזשיי סטרוג, וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ. נאַלקאָווסקאַ האָט געענט־פערט: „איך בין מיטן גאַנצן האַרצן מיט אייך; איך שוידער אויף; אָבער פאַר מיר איז ווייניק געבן אַ פובליציסטישן אויסדרוק מיינע געפילן; איך גרייט אַ בעלעטריסטיש ווערק, וווּ די יידן־פראַגע אין פוילן וועט באַקומען אַ תיקון; אָבער פאַרגעסט נישט — האָט זי צוגעגעבן, — אַז מיר האָבן אַ צענזור...״

די געשעענישן האָבן זיך אַזוי שנעל אַ קייקל געטאָן פאַרויס, אַז אין די שפּעטערישע פּלענער פון נישט איין שרייבער איז אַריינגעקומען אַ צע־מישונג. זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ האָט איר צוזאָג געהאַלטן — אין עטלעכע יאָר אַרום, אָבער אין וואָס פאַר אַ גרויזאַם געענדערטע באַדינגונגען: אין יאָר 1946 איז אַרויס איר ערשטער באַנד נאָוועלן און סקיצן, געווידמעט דער טראַגעדיע פון פּוילישן יידנטום. פון דריי מיט אַ האַלבן מיליאָן, צווישן וועלכע עס זיינען געווען אַזוי פיל טויזנטער ענטוזיאַסטן פון איר טאַלענט, איז געבליבן אַ קליינע צאָל. אָבער אין יאָר 1946 זיינען די אומשטענדן געווען אַנדערע אויך אין אַן אַנדער זין: איצט האָט נאַלקאָווסקאַ שוין נישט געדאַרפט מורא האָבן פאַר דער ענדעקיש־סאַנאַציאָנישער, אַנטיסעמיטי־שער צענזור, אַצינד האָט זי געקענט פריי לאָזן אירע געפילן — און זי האָט טאַקע אויף דער טעמע פון די יידישע יסורים געזאָגט אַזוינס, וואָס וועט בלייבן אויף דורות אין דער וועלט־ליטעראַטור.

אייגנטלעך, האָט נאַלקאָווסקאַ קיין ברייטן לייוונט אויף דער טעמע פון דער יידישער טראַגעדיע נישט פאַנאַנדערגעוויקלט. זי האָט דער זאַך געווידמעט זיבן נאָוועלן און סקיצן פון די אַכט, וואָס גייען אַריין אין באַנד „Medalion y״ — „מעדאַליאָנען״ (וואַרשע, 1946) און צוויי פון דער גרוי־סער צאָל מיניאַטורן, וועלכע זיינען איינגעפאַסט אין דעם צווייטן באַנד: „Charaktery dawne i ostatnie״ — „כאַראַקטערן אַמאָליקע און היינטיקע״ (וואַרשע, 1948). דער דריטער מאַניאַטור מיט אַ יידישער הויפּט־גע־

שטאַלט פון דער זעלביקער סעריע, „חוה אָדער אַ נישט קלוגע טובה", איז טאַקע אויך שייך דער יידישער לאַגע, דער אויסזיכטסלאָזיקייט פונעם קיום פון די יידישע פאָלקס־מעטנשן, אָבער פון פאַרמלחמהדיקן פּעריאָד.

אין די נאָוועלן און סקיצן פון דער יידישער טראַגעדיע קומט צום אויסדרוק דער כאַראַקטעריסטישער פּראָצעס, וועלכן עס מאַכט אַדורך נאַל־קאָווסקאַ, די אַנטוויקלונג פון נאַטוראַליזם צום נייעם הומאַניזם. דאָ און דאָרטן טרעפט מען נאָך אָן אין אָט די שאַפונגען רעצעדיוון פון אַמאָליקן נאַטוראַליסטישן סטיל. אַזוי, למשל, ווען נאַלקאָווסקאַ שילדערט אין „פּראַ־פעסאָר ספּאַנער" די גרויזאַמקייטן פון די עקספּערימענטן, וואָס עס האָבן איבער די געטאָ־קרבנות געמאַכט די היטלעריסטישע „וויסנשאַפטלער". מאַכט זי דאָס מיט אַ געוואַלטיקער פּינקטלעכקייט און פּרטימדיקייט. זי באַ־שרייבט גענוי ווי אַזוי עס איז פּראָדוצירט געוואָרן זייף פון מענטשלעכע פעטס — דאָס געפיל פון גרויל פאַרוואַנדלט זיך דורך דעם אין אַ געפיל פון עקל, דער הויפּט־ציל פון דער שילדערונג ווערט פאַרלוירן, מען פאַר־געסט אין די מלחמה־פאַרברעכער, אין זייער „אידעאָלאָגיע" און דערציונג און מען ווערט דערדריקט דורך דער גרויסער צאָל דעטאַלן, וועלכע הויפן אָן זיך איינער אויפן צווייטן אין איין ריזיקן קאָשמאַרישן באַרג.

אָבער דאָס איז בלויז אַ ווידערקול פון פריערדיקן נאַטוראַליזם. בדרך כלל זיינען נאַלקאָווסקאַס „יידישע" נאָוועלן און סקיצן געשריבן זייער קלאָר, מיט שטאַרקע קאָנצענטרירטע, בצימצומדיקע, פּלאַסטישע בילדער און אין אַן אויפשוידערנדיקן געלאַסענעם טאָן — די אויטאָרין וויל דערגרונטעווען די יסורים ביזן דנאָ, דעריבער איז איר טאָן נישט אייליק, זי שוינט נישט זיך און נישט דעם לייענער, אָבער זי באַווייזט איינצייטיק צו דערהויבן די יידישעליידן, אַן אמתער ביבלישער אָטעם, ווי תנכישע עפּיק, באַהויכט די דאָזיקע מיניאַטור־בילדער. און אומעטום שטייט אין צענטער דער מענטש. די גרויזאַמקייט־געמעלן פאַרווישן נישט דעם עיקר — דעם בן־אָדם און זיינע איבערלעבענישן און געפילן. נאַלקאָווסקאַ האָט אויך מזלדיק אויס־געמיטן דאָס אַריינפאַלן אין אַפּאָלאָגיע פון יסורים. נישטאָ ביי איר דאָס, וואָס ווערט אין פּויליש כאַראַקטעריזירט ווי „טשערפּיענטניצטוואָ". אַקעגן־זשע דרינגט אַדורך אירע שורות אַ געוואַלטיקער יראת־הכבוד פאַר די ליידן פון די יידן, אַ דורכאויסיקע סאָלידאַרישקייט מיט די קרבנות און אַ פּראָטעסט קעגן די, וואָס האָבן אָרגאַניזירט דעם מאָרד, אים טאָלערירט און געשוויגן. טאַקע אין דעם רואיקן, עפּישן טאָן, אין וועלכן נאַלקאָווסקאַ שיל־

דערט די קרבנות, זייערע יסורים און ווערדע, שפּיגלט זיך אָפּ איר יראת־הכבוד פאַר די לײדנדיקע.

די שטאַרקסטע נאָוועלע פון דעם מין איז „ביי דער באַן־ליניע" — „Przy torze kolejowym", אַ פּערל אין דער ליטעראַטור, אַ נאָוועלע, וועלכע מען קען נישט אַדורכלייענען אָן אַ געוויין פון האַרץ. דאָס איז אַ געשיכטע פון אַ יידישער פרוי, וועלכע איז געשפרונגען פון דעם טויטן־וואַגאָן. קיינער קען נישט איר נאָמען, איר לעבנס־געשיכטע. קיינער ווייסט נישט, וואָס פאַר אַ כאַראַקטער זי האָט, וואָס איז איר באַרוף, איר פּערזענ־לעכער גורל. איינע פון דעם ריזיקן אַנאָנימען לעגיאָן טויט־פאַרמשפּטע.

די וועכטער, וואָס האָבן געטשאַטעוועט אויפן דאַך, האָבן געשאָסן. דער מאַן אירער איז תיכף געפאַלן טויט. זי איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אין קני, איז זי געבליבן ליגן אָן כוחות, אַ צוגעשמידטע צו דער ערד ביי די רעלסן פון דער באַן. „די באַן איז פון לאַנג פאַרשוווּנדן אין די פינצטערנישן מיט איר רויך און גערויש, אַרום איז געווען די וועלט". ביי דער באַן־ליניע שפּילט זיך אָפּ אַ קורצע דראַמע, איינע פון טויזנטער. ראַטעווען די אומ־גליקלעכע, אויסבאַהאַלטן אין אַ כאַטע איז געווען אוממעגלעך — „אירע געקרייזעלטע פעך־שוואַרצע האָר זיינען געווען צעשויבערט אין אַ צו בולטן אופן, אירע אויגן האָבן זיך איבערגעגאָסן צו שוואַרץ או באַוווסטלאָז אונ־טער די אַראָפּגעלאָזטע וויעס". זי איז געווען אַ פאַרמשפּטע.

עס הויבט זיך אָן אַ געראַנגל — נישט פאַרן לעבן, נאָר פאַרן טויט. זי וויל שטאַרבן. זי ווענדט זיך צו די אַרומיקע אָנגעלאָפענע פויערים, מען זאָל איר קויפן פאַר די לעצטע פאַר גראָשן לומינאַל — קיינער וויל עס נישט נעמען אויף זיך. איין זאַך ברענגט מען איר יאָ — מילך און בראָנפן. די מילך גיסט זי אויס, דער בראָנפן קומט צונוץ. זי שיכורט זיך אָן, כדי צו פאַרגעסן, כדי צו ווערן באַרוישט, כדי לייכטער אויפצונעמען דעם טויט.

ביז איינער קריגט רחמנות. שענקט איר דעם דערלייזערישן שאָס. ווען עס פאַלט צו די נאַכט, יאַוועז זיך דריי מענטשן, אַפּנים פאַרטיזאַנער, וועלכע ווילן ערגעץ באַהאַלטן די פרוי, אָבער עס איז שוין צו שפּעט.

עס גייט דאָ נישט אין סיפּור המעשה, דער עיקר איז דער אופן פון שילדערן, די באַציונג פון דער אויטאָרין צום יידישן לײדן, דאָס מאָלן די פרוי אָן אַ שמץ היסטעריע, אָן געבעט, אָן איינגעבראָכנקייט — ס'איז אַ ביבלישע פרוי, גרויס אין אירע יסורים און גרויס אין איר אַליינבאַהערשט־קייט.

אַן ענלעך געפּיל כאַפּט אַרום ביים לייענען די נאָוועלע „וויזע", וועלכע איז קינסטלעריש שוואַכער ווי די פריערדיקע, אָבער אין דעם הינזיכט פון אַרויסברענגען דעם יידישן מענטש מיט רואיק עפּישע טענער גלייכט זי זיך אויס מיט דער טראַגישער דערציילונג פון דער באַן-ליניע. אין „וויזע" שילדערט נאַלקאָווסקאַ אַ לאַגער מיט אַלע זיינע אַכזריותדיקייטן. אינעם לאַגער זיצן פרויען — פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן. די שוואַכסטע פיזיש זיינען די יידישע פרויען פון גריכנלאַנד. נישט בלויז, וואָס זיי ווערן פאַרפייניקט דורך דער עבודת פרך, נאָר עס צעפרעסט זיי דער קלימאַט, וועלכן זיי קענען נישט פאַרטראָגן. אָבער די דאָזיקע קליין-געוויקסיקע שוואַכע וועזנס ווייזן זיך אַרויס פאַר געוואַלטיק שטאַנדהאַפטיק מאָראַליש. אין אַ מאָמענט פון העכסטן ליידן פון אומזיניקן שטיין אַ גאַנצע נאַכט כמעט נאַקעט-הויל אונטערן שניידנדיקן רעגן אויף דער „וויזע", אויף דער לאַנקע, ווען אַלע אַנדערע שוועסטער לצרה ווערן איינגעבראָכן, פּלאַצט פּלוצים אויס אַ געזאַנג — דאָס האָבן די גריכינס געזונגען אַ הימן. נישט אין גריכיש — זיי האָבן געזונגען העברעיש-יידישע לידער. „זיי האָבן געזונגען זייער שיין, הויך און שטאַרק, פּונקט ווי זיי וואָלטן געווען געזונט". דאָס איז געווען אַ דורכברוך אין דער גאַנצער בית-הקברות-שטימונג פונם טויטן-לאַגער, אַ מרידה קעגן עסעסישן רעזשים. „דאָס איז נישט געווען — דערקלערט נאַלקאָווסקאַס אַ געשטאַלט, — קיין פיזישער כוח, ווייל זיי זיינען דאָך געווען די שוואַכסטע. דאָס איז געווען דער כוח פון בענקשאַפט און באַגער".

דאָס איז געווען זייער לעצט געזאַנג. נאָך דעם איז געקומען די נקמה, די סעלעקציע, דער טויט.

נאַלקאָווסקאַ ציען צו ס'רוב יידישע פרויען-געשטאַלטן. פון אַלע אירע נאָוועלן און סקיצן, וועלכע זיינען געווידמעט דער יידישער טראַגעדיע אין דער אָקופּאַציע-צייט, פאַרמאָגט בלויז איינע אַ מענערישע הויפּט-פיגור („דער מענטש איז שטאַרק"); אין אַלע אַנדערע זיינען די העלדן — פרויען. מיט אַ זייער וואַרעמען געפיל שילדערט נאַלקאָווסקאַ אַ פּשוטע יידישע פאָלקס-פרוי, וואָס האָט אַדורכגעמאַכט די שבעה-מדורי-גהנום, און איר מענה לשון („דבורה זשעלאַנאַ"). די קינסטלערין האָט אויפגעכאַפּט ביי דבורהן צוויי מאָמענטן, וועלכע זיינען אַזוי אייגנטימלעך פאַרן כאַראַקטער פונעם יידישן פאָלקס-מענטש; די צוגעבונדנקייט און בענקשאַפט צום פאַמיליע-לעבן און צום אייגענעם פאָלק. יאָ, זאָגט דבורה, דער יידישער קאָמיטעט איז צו מיר גוט, ער וועט מיר קויפן אַן אויג (זי האָט פאַרלוירן אַן אויג אין לאַגער), מען וויל מיר אַפילו אַריינשטעלן ציין; אָבער זי גיט צו מיט

אַ זיפֿץ: „אָבער דאָס איז נאָך נישט משפּחה״. און ווען מען פֿרעגט זי, ווי אַזוי איז זי געבליבן לעבן, ווי אַזוי האָט זי אויסגעדויערט, ענטפֿערט דבורה:

— איך וועל אייך זאָגן: איך האָב געוואָלט לעבן. איך ווייס נישט, וואָרעם איך האָב שוין נישט געהאַט קיין מאַן און קיין משפּחה, קיינעם נישט, און איך האָב געוואָלט לעבן. פֿאַרוואָס? איך וועל אייך זאָגן: כּדי צו קענען דערציילן אַלץ, אַזוי ווי איך גיב עס איבער איצט. זאָל די וועלט וויסן, וואָס זיי האָבן געטאָן.

אַן אמתער הימן פֿאַר דער מסירת־נפֿש און משפּחה־טרייִשאַפֿט פֿון אַ יידישער טאָכטער איז נאַלקאָווסקאָס מיניאַטור „לאה, אָדער אַ ליבנדיקע טאָכטער״ „Lia, albo córka miłująca“ פֿון דער צווייטער זאַמלונג „כאַראַקטערן״.

דאָס איז אויך אַ געשטאַלט איינע פֿון הונדערטער טויזנטער. אַ מאַמע און אַ טאָכטער אין געטאָ — די מוטער, וועלכע איז נישט געווען ענלעך צו קיין יידישע, האָט דאָ באַקומען אַ פֿולשטענדיקן „יידישן אויסזען״. איר טאָכטער האָט זיך געריסן צו דער „פֿרייער״ וועלט, כּדי זיך צו ראַטעווען. זי האָט געהאַט אַ סמך דערויף, זי איז „נישט געווען ענלעך״. אָבער ווען זיי זיצן ביידע אויף דער „אַרישער״ זייט אַ לענגערע צייט אין אַ בונקער, פֿאַרשטעלט מיט אַ וואַנט, און מען שלעפּט זיי דערנאָך אַרויס — דעמאָלט זיינען שוין ביידע „ענלעך״. און דאָך איז נאָך אַלץ פֿאַראַן אַן אונטערשיד צווישן מאַמע און טאָכטער. אין לאַגער מוז די אַלטע תּיכּף גיין אין גאַז־אויוון, בעת די טאָכטער קאָן זיך ראַטעווען צוליב איר יוגנט. „לאה האָט זיך געפֿונען צווישן אַ המון יונגע יידן, וועלכע זיינען באַשטימט צו אַרבעט. דעמאָלט האָט זיך פֿון דער גרופּע פֿאַרמשפּטע אויפֿגעהויבן דאָס געשריי פֿון דער מוטער — נישט אַזוי ווייט אַ הילף־רופֿנדיקער, ווי אַן אָנזאָגעוודיקער: לאה! דעמאָלט איז לאה צוגעשפּרונגען צו דער מוטער און איז אַוועק מיט איר אינאיינעם צום טויט״.

צו די שענסטע און רירנדיקסטע נאָוועלעס געהערט בלי שום ספֿק די מיניאַטור „מוטערשאַפֿט פֿון אויסוואַל״ „Macierzyństwo z wyboru“ אויך דאָ דערציילט נאַלקאָווסקאַ אַ פּשוטע מעשה, איינע פֿון טויזנטער וועגן אַ פּוילישער פֿרוי קלעמענטינע, וועלכע האָט אַדאָפּטירט אַ מיידעלע, וואָס האָט זיך געפֿונען אין אַ קלויסטער. די קלייניקע האָט געהאַט דריי יערעלעך, בלאָנדע לאָקעלעך און הימל־בלויע אויגעלעך. איינמאָל ביים וואַשן דאָס קעפּעלע, האָט קלעמענטינע באַמערקט, ווי עס וואַקסן אויף דעם קינד שוואַרצע הערעלעך, און זי האָט פֿאַרשטאַנען דעם סוד. דאָס פּוילישע

פּאַרפאַלק האָט אויסצושטיין צרות מצד דייטשע זשאַנדאַרן און שמאַלצאָווניקעס. עס קאָסט אָפּ אַ מטמון מיט געלט און נערוון. אָבער אַלץ איז זיי ליב, ווייל די קליינע אַלאַ איז שוין איינגעבאַקן אין זייערע הערצער, ביז עס קומט די באַפרייונג און אַלע אָטעמען אָפּ, די שלעכטע צייט איז פאַרביי, אַלאַ איז געראַטעוועט און אויך זייערע געפילן וועלן שוין נישט געשטערט ווערן; „אָבער דעמאָלט איז געקומען אַ פרוי אין טרויער מיטן אַן ענין צו קלעמענטינען. אַ פרוי, וואָס האָט פאַרלוירן דעם מאַן, אַ דערמאָרדעטן אין לאַגער, פאַרלוירן צוויי שוועסטער און אַ ברודער און אַ געליבטע מוטער און אַ טאַטן. איר האַרץ האָט געווימלט מיט טויטע. זי האָט איצט געוואָרט אויף קלעמענטינען, און אין פאַדערהויז איז אַריינגעלאָפן אַ פאַראינטריגרטע אַלאַ, שלעפנדיק נאָך זיך אַ לאַנגע לאַלקע אויף דער ערד. דעמאָלט איז די פרעמדע פרוי אַ פאַל געטאָן אויף די קני פאַרן קינד און זי אַרומגענומען איינגאַנצן מיט אירע אָרעמס. זי האָט איר אָנגערופן מיט אַן אומבאַקאַנטן נאָמען, געריעדט נישט פאַרשטענדלעכע ווערטער. זי האָט געריבן אין דעם קליידעלע פון דער דערשראָקענער מיידעלע דאָס פייכטע פּנים, זיך געשטיקט פון געוויין...".

אין דעם דאָזיקן נייעם טראַגישן שלמה־המלכס משפט — ווער דאַרף בלייבן די מוטער? — שטעלט זיך נאַלקאָווסקאַ די הומאַניסטין אויף דער זייט פון דער יידישער מאַמע. זי גייט צו ריין מענטשלעך צום באמת פאַרוויקלטן פּראָבלעם. זי פאַרשטייט: „חוץ דער קליינער איז דאָך ביי איר קיינער נישט געבליבן אויף דער וועלט", — הגם זי גיט זיך אָפּ אַ דין־וחשבון פון די געפילן ביים קינד. דאָס קינד וואַרפט ביים אַוועקגיין אַ שלעכטע און פילדייטנדיקע באַשולדיקונג צו קלמענטינען: „ביסט אַ שלעכטע, מאַמע, ביסט אַ שלעכטע! דאָס ברודערל וואָלסטו נישט אַוועקגעגעבן, און מיר גיסטו אַוועק!".

אויף פיר קאַרגע זייטלעך וויקלט די מייסטערין נאַלקאָווסקאַ פאַנאַנדער איינע פון יענע גרויסע און פיינפולע דראַמעס, וואָס זיינען געוואָרן כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער אָקאָרשט פאַרגאַנגענער עפּאָכע.

סיי אין „מוטערשאַפט פון אויסוואַל", סיי אין דער נאָוועלע „ביי דער באַן־ליניע" ווי אויך אין אַנדערע „יידישע" נאָוועלן און מיניאַטורן מיידט נאַלקאָווסקאַ אויס צו געבן פּינקטלעכקייט פון אָרט און פון פּערסאָנאַזש. אַפילו ווען זי רופט אָן אַ נאָמען (און קיינמאָל נישט קיין פאַמיליע־נאָמען) איז עס אויך אַן שום פּערזענלעכע, גענויערע שטריכן. זי באַמיט זיך צו זיין

טריי דעם אַלגעמיין־כאַראַקטעריסטישן אמת, דער אָטעם פון דער צייט. דערמיט שטרייכט זי אונטער, אַז דאָס איז נישט קיין אינדיווידועלע טראַגעדיע און נישט קיין יסורים פון אַ יחיד, צי פון א גרופּע, נאָר אַ טראַגעדיע פון אַ ריזיקן קאָלעקטיוו, פון א פאָלק, פון דעם מין מענטש.

דורך איין מייסטערישן כאַראַקטעריסטישן דעטאַל גיט זי א שטיק פון דער גאַנצער דערשיינונג. טריי דעם דאָזיקן נוסח, פאַרבלייבט זי אויך אין דעם סקיץ „די בית־הקברות־פרוי”, ווו עס טרייסלען אונז אויף די קורצע בילדער פון ברענענדיקן קעמפנדיקן און וואַרשעווער געטאָ.

ווי אויסגעהאַקט פון שטיין זיינען נאַלקאָווסקאַס בילדער פון די יידישע ליידן. אַזעלכע וועלן זיי טאַקע פאַרבלייבן אין דער ליטעראַטור: מיניאַטור־מאָנומענטן פון דער גרויסער טראַגישער צייט. אָבער נישט די קאַלטע שיינקייט פון שטיין איז אייגנטימלעך פאַר דער באַציונג פון דער מייסטערין צו אונזער טראַגעדיע, נאָר אַ שפּרודלדיקע וואַרעמקייט אַזוי ווי עס פּאַסט פאַר א עכטן שרייבער־הומאַניסט, א פריינט פון מענטש.

די באַציונג פונעם דאָרף

דאָס נייע פוילן האָט געשאַפן און באַגינסטיקט די מעגלעכקייטן צו אַקטיוויזירן ליטעראַריש פרישע טאַלענטן נישט בלויז פון שטאָט, נאָר אויך פון דאָרף. א ריי עלטערע און ייִנגערע שרייבער פון דאָרף האָט אין צענטער פון די קינסטלערישע אָנשטרענגונגען געשטעלט אויך דאָס ייִדישע פּראָבלעם פון דער אָקופּאַציע־צייט. אמת — עס איז נאָך ביי די שרייבער נישט אויפגעקומען קיין פאַרגאַנצטע ווערק אויף דער ייִדישער טעמע. די אויפגאַבע פון אַזעלכע שאַפונגען איז צו שילדערן דעם ייִד אויפן באָדן, אָדער פּנים אל פּנים מיטן דאָרף און די באַציונג פונעם פּויער צו דער ייִדישער טראַגעדיע און צום ייִדישן ווידערשטאַנד אויף דער פאָן פון די שטרעמונגען, וואָס האָבן געענטפערט דאָס פּוילישע דאָרף אין דער צייט פון אָקופּאַציע, אָדער וואָס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פאַרן פּוילישן פּויער, פאַר די פאַרשידענע שיכטן פון דאָרף, אַצינד, אינעם פּוילן, וואָס בויט סאָציאַליזם. דערווײַל זײַנען דערשינען די ערשטע, דרייסטע פּרוּוון צו געבן די ווירקלעכקייט פון פּוילישן דאָרף פריער און הײַנט, און בפרט — די אָקופּאַציע־צייט מיט די אויגן פון הײַנט. צוזאַמען מיט דעם יאָווען זיך אויך די ערשטע קלענערע זאַכן אויף דער ייִדישע טעמע.

פאַרן צוגאַנג פון די דאָרף־שרייבער צו דער טעמע זײַנען כאַראַקטעריסטיש דריי אופנים: דער אופן פון יוזעף מאָרטאַן, פון וויטאָלד זאַלעווסקי און פון לעאָפּאָלד בוטשקאָווסקי. צווישן די ערשטע צוויי און דעם לעצטן איז פאַראַן א בולטער אונטערשייד אין דעם אָרט אויפפאַסן די ייִדישע פּראָבלעמאַטיק, וואָס קומט ווי אַן אויסדרוק פון די באַזונדערע אידייאישע באַציונגען פון די מחברים צום אמת, צו דער נייער ווירקלעכקייט.

נאַטוראַליזם: לעאָפּאָלד בוטשקאָווסקי

— בײַ לעאָפּאָלד בוטשקאָווסקי, אין זײַן דערצײלונג „W nocy‟ — „בײַנאַכט", וואָס איז בלויז אַ פֿראַגמענט פֿון אַ פּלאַנירטער גרעסערער אַרבעט, וועגן לעבן פֿון ייִדישע פּאַרטיזאַנער אין פּוילן, איז בלי ספק פֿאַראַן אַ סך מיטלייד פֿאַר די וואַלד־ייִדן, פֿאַר די שטעטלשע ייִדן בכלל. דער מחבר שרײַבט וועגן אַ פּאַרטיזאַנישן אָפּטייל פֿון שטעטלשע ייִדן אונטער דער אָנפֿירונג פֿון כאַנע־שאַיע. איינע פֿון די הויפּט־געשטאַלטן פֿון דער דערצײלונג איז דאָס ייִדישע מײדל רוזשאַ ספּאָידיק, אַ טראַגישע פֿיגור. זי קומט אום אַ לעבעדיק פֿאַרברענטע אין פֿלאַמען. זי בלײַבט דער געוויסן־מאָנער בײַ די פּוילישע און ייִדישע פּאַרטיזאַנער. בוטשקאָווסקי גיט אַ שלל מיט מאַטעריאַלן וועגן ייִדישער מאַרטירערײַ, וועגן דעם לעבן פֿון די ייִדן אין וואַלד, וועגן דער קאַלטבלוטיקייט, אַלײנבאַהערשטקייט און העלדישקייט פֿון כאַנע־שאַיע. ער ווײַזט די באַזונדערע טראַגעדיע פֿונעם ייִדישן קינד. דעם ייִדישן מענטש, וועלכער איז אַ שטאַטישער עלעמענט, איז נישט לײַכט זיך אײַנצולעבן מיט די נײַע, רויע באַדינגונגען פֿון וואַלד. די צאָל קרבנות, נישט בלויז פֿונעם שונאס פֿײַער און נישט בלויז פֿון מענטשלעכער שלעכטס און מסירות, נאָר פֿון די אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען גופֿא פֿון וואַלד, איז זייער גרויס. עס קומען אום די בערנשטײנס און די גאָדלס, די קאַצס און גוטמאַנס, גאַנצע שטאַמען שטעטלשע ייִדן, וואָס זײַנע באַקאַנט און אַפֿילו היימיש דעם דאָרף. אָבער דער ייִד, וואָס שטייט אויס די שווערקייטן אין וואַלד, אַז ער געוווינט זיך צו, ווערט ער אַ וואַלד־וואָלף, אַ רירעוודיקער, פֿאַרביסנער, ביטערער קעמפֿער, אַ וועגווײַזער און פֿירער פֿאַר אַנדערע.

לעאָפּאָלד בוטשקאָווסקי איז אַן אימפּרעסיאָניסט — זײַן בילד איז פֿאַרנעפּלט און צעשוומען — און גלײַכצײַטיק אַ נאַטוראַליסט אין דער שילדערונג פֿון זײַנע געשטאַלטן, וועלכע קומען אַרויס ווי נישט דערגאַנצטע, אין זייערע צעברויזטע, רויע אינסטינקטן. ער לײַכט נישט אַרײַן אין דער נשמה פֿון מענטש — נישט פֿונעם ייִד און נישט פֿונעם פּוילישן פּויער. ער גיט דאָס אויסערלעכע, און אויך דאָס — נישט קלאָר, מטושטש. פֿאַראַן בײַ אים פּויערים גוטע און שלעכטע, אָבער עס ווערט נישט געוויזן זייער אינערלעכע וועלט. פֿאַראַן בײַ אים אַ מסור, ציטערט ער בלויז חיהש פֿאַר זײַן בידנעם לעבן, ווען ער פֿאַלט אַרײַן צווישן די פֿאָלקס־נקמה־

געמער; עס זיינען דאָ ביי אים פויערישע פּאַרטיזאַנען, זיינען זיי געגעבן רוי, אַנאַרכיש. די אַלע שטריכן פון בוטשקאָווסקיס סטיל זאָגן עדות אויף זיין נישט־קענען די שפּרונג־פּעדערס פון דעם אַנטיהיטלעריסטישן קאַמף, אויף דער פּאָליטישער אומרייפקייט פון מחבר.

רעאַליסטן: טאַדעוש זאַלעווסקי און יוזעף מאָרטאָן

דער יונגער וויטאָלד זאַלעווסקי זאָגט אויך אָן אַ גרעסערע דערציילונג „Broń" — „געווער". אין די פּאַרעפּנטלעכטע פראַגמענטן דערשיינט ער ווי אַ שרייבער מיט אַ פּולשטענדיק אַנדערן שעפערישן מעטאָד ווי בוטשקאָווסקי. זאַלעווסקי איז קודם כל א רעאַליסט: ער גיט איינערלעכע איבערלעבונג, מענטשלעכן צאַפּל, הגם ער איז הימל ווייט פון אידעאַליזאַציע, פון ראָמאַנטיזירן דעם פויער. עס איז קודם כל פּרינציפּיעל אין שרייבן. זיין צוגאַנג איז דער קלאַסעווער. זיין אַנטעק טרוימט וועגן ערד, וועגן אגראַר־רעפאָרם. ער העלפט דעם ייד זישע אָן שום קווענקל, ער נעמט אים ארויף אויף דער פור, הגם דער דייטשער פּאַרבאָט איז א בפירושער און אַ קאַטעגאָרישער. אין בולטע פּאַרבן שילדערט זאַלעווסקי די טאַקטיק פונם אָקופּאַנט, וועלכע באַשטייט אין דעם, אַז דער פויער ווערט דורך טעראָר געצווונגען צו שלאָגן דעם ייד — דעם זעלביקן, וועלכן ער האָט געהאָלפן און וועלכן ער וויל, אייגנטלעך, אויך ווייטער העלפן. זאַלעווסקי גייט צו דרייסט צום פּראָבלעם: ווען דער ס.־ס.־אָפיציר שטעלט דעם פויער אַנטעק די פראַגע — „האסט נישט ליב די יידן, אמת?" — ענטפערט ער, ווי זאַלעווסקי שטרייכט עס אונטער, טאַקע אָפנהאַרציק: „איך האָב נישט ליב". אָבער בשעת דער אָפיציר הייסט אים דערהרגענען זישען מיטן דראָנג, ציטערט דער פויער אויף אינגאַנצן. דערהרגהנען? און דער ס.־ס.־מאַן שטייט צו: „נא... וואָרעם איך וועל מוזן דיך (דערהרגענען). נאַ, זיי נישט קיין נאַר."

„אַ מוראַדיקע שרעק האָט אָנגעכאַפּט אַנטעקן פאַר די פיס. ער האָט זיך אומגעקוקט אויף זאָשקען (זיין ווייב). זי האָט זיך פאַרשטעלט מיטן קינד, וואָס האָט געקוקט נישט פאַרשטייענדיק גאָרנישט. ער האָט אַ קוועטש

געטאָן מיטן גאַנצן כּוח די קלאַניצע. ער האָט געמאַכט אַ טריט. געפילט, ווי עס פירן אים די וואַכזאַמע אויגן פון די דייטשן. ער האָט מורא געהאַט צו קוקן אויף זישען. זיך אַ גליטש געטאָן מיטן בליק איבערן שוואַרצן כאַלאַט. אַ געדאַנק איז אים אַדורכגעפלויגן, אַז ער האָט דאָך שוין נישט איינמאָל געשלאָגן מענטשן... ער האָט אויפגעהויבן די האַנט און די אויגן אייניציייטיק. אין דער לעצטער רגע האָט זיך אים די דלאָניע אויסגעדרייט. זישע האָט אַ געשריי געטאָן. אַ פּאַסיקל בלוט האָט געפלאָסן איבער זייַן פּנים. ווייס איז ער געווען ווי פּאַפּיר. די אויגן האָט ער געהאַלטן כּסדר פאַרמאַכט. אַנטעקן האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז ערשט איצט האָט ער אים דערזען. „נא, ווייטער... האָט ער געהערט די גרויזאַמע דערמוטיקונג. ער האָט אויסגעדרייט דעם קאָפּ. דער דייטש האָט אויף אים געקוקט אַ פאַרקרימטער. „אַנטאָני״, — האָט אַ זשום געטאָן אין דער לופט. עס האָט זיך אַנטעקן אויסגעוויזן, אַז דאָס בעט זישע. אינצווישן ווי עס וואָלט זיך ביי אים עפּעס אַראָפּגעלאָזט און געפּלאַצט. ער האָט נישט געקענט געבן קיין קלאַפּ. ער האָט שווער אויסגעדרייט דעם בליק. דער זשאַנדאַר האָט אַראָפּגענומען דעם העלם און אָפּגעווישט דעם שטערן. דער צווייטער איז געשטאַנען אַ צעקראַטשעטער איבערן ראָוו. די מינוט האָט זיך אויסגעצויגן ביז אומענדלעכקייט. פּלוצעם האָט זאַשקעס אַ דינער קוויטש איבערגעריסן די שטילקייט. אַנטעק האָט געפילט, ווי דער דייטש נעמט ארויס דעם רעוואָלווער. „נא, דו!״

זאַלעווסקי באַנוגנט זיך נישט מיט אויסערלעכן געמעל. ער וויל אַריינדרינגען אין דער נשמה פון אָרעמען פּויער, אין זייַן אינערלעכער באַציונג צום קרבן, צום ייד. „עפּעס האָט זיך אין אים אָפּגעריסן און געפּלאַצט״ — אין אַנטעקן. זאַלעווסקיס אַנטעק בלייבט שטיין פאַר אַן אומגעהויערן שווערן נסיון — דער אייגענער טויט, אָדער דער טויט פון דעם ייד. דאָ פאָדערט זיך הויכער גראַד פון מענטשלעכקייט. זאַלעווסקי דערפירט נישט די זאַך ביזן סוף — ווארעם, אייגנטלעך, איז דאָך שוין נישט וויכטיק דער אויסגאַנג; וויכטיק איז דער אינערלעכער געראַנגל, דער מענטשלעכער קווענקל; ווייל אויב אַפילו אַנטעק וועט מיט קלאָרע געדאַנקען, אָדער מעכאַניש אויספירן דעם באַפעל פונעם ס.־ס.־מאַן, וועט עס זייַן אונטערן בפירושן טעראָר. דער עיקר איז שוין דאָ די אינערלעכע איבערלעבונג.

אין אָט דער הינזיכט, אין הינזיכט פון אַריינפירן דעם געזעלשאַפטלעכן באַוווסטזיין, דעם געוויסן־מאָמענט און אויך דעם סאָציאַלן עלעמענט,

דער טרוים פון אָרעמען פויער וועגן ערד — באַשטייט זאַלעווסקיס הע־בערקייט לגבי בוקאָווסקין.

נאָך טיפער — אין אַ געוויסער הינזיכט — גראָבט יוזעף מאַרטאָן. ער דערשיינט ווי דער מיליטאַנטישער פויערים־שרייבער, וואָס שמייסט זיין דאָרפישן פערסאָנאַזש פאַר דעם מאָמענטאַלן וואַקלען זיך, מעג דאָס דאָזיקע וואַקלען זיך זיין פאַרהעלטנישמעסיק פסיכאָלאָגיש און סוביעקטיוו באַרעכ־טיקט. אין אַ קורצער דערציילונג „זאָשקע״ שילדערט ער איינעם פון די קריטישסטע מאָמענטן אין לעבן פון די יידישע פאַרטיזאַנער — אַן אַבלאַ־ווע, אַ שטראָף־עקספּעדיציע פון דעם שונא. די נקמה־נעמער מוזן זיך פאַר־שטעקן ערגעץ טיף אין וואלד, אין אַ באַהאַלט־אָרט אונטער דער ערד. די פוילישע פאַרטיזאַנער האַלטן איין מיט די יידן קאָנטאַקט און שיקן זיי יעדן טאָג עסן דורך אַ דאָרפיש מיידל, וועלכע פירט אויס גערן די שליחות. און אָט שטעלט מאַרטאָן אַוועק דאָס פויערישע מיידל פאַר אַ שווערן אי־בערלעכן נסיון. גראָד אין דער צייט, ווען זאָשקע נידערט אַראָפּ אין אונ־טערערד צו די יידן מיטן שפּייז, ברעכט אויס אַ פאַרדעכטיקטער גערויש, און ביי אַלעמען איז קלאָר: די דייטשן זיינען געפאַלן אויף די שפּורן פון די באַהאַלטענע, און דאָס באַדייט — סוף, טויט.

דאָס פויערישע מיידל איז פאַרצווייפלט. זי איז אַריינגעפאַלן. פאַר ווע־מען? פאַר וואָס? פאַרוואָס זאָל זי אומקומען — זי איז דאָך נישט קיין יידי־שע. איז — ווער זשע איז שולדיק אין איר אומגליק? אין ערשטן מאָמענט גיסט זאָשקע אויס איר פאַרדרוס אויף — די יידן. צוליב זיי מוז זי אוועק־געבן איר יונג לעבן. מאַרטאָן איז אַ שטרענגער ריכטער — ער שלעפּט אַרויס מיט אַ זיכערער האַנט די פאַרבאָרגענע געפילן פונעם מיידל. ער ווייזט זי אַזוי ווי זי איז אין דער קריטישער רגע. ער זאָגט: ניין, זי האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם נסיון! זי האָט אין האַרצן געשאָלטן די קרבנות, פאַר וועלכע זי איז זיך דאָך אַליין אַזוי אָפּט מקריב געווען. און ווען עס ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז געווען אַ פאַלשער אַלאַרם, אַז דאָס זיינען גאָר יידישע און פוילישע פאַרטיזאַנער, לעבט איבער דאָס דאָרפישע מיידל אַ פרישן שווערן געפיל: זי שעמט זיך אמתדיק, אויפריכטיק, זי באַדויערט איר שוואַכקייט־מאָמענט, זי קען זיך קיין אָרט נישט געפינען.

יוזעף מאַרטאָן, וועלכער איז אין דער שילדערונג אַ ביסל שווערמו־טיק און אפילו אַ ביסל פעסימיסטיש (אַן איבערבלייבעניש פון דער אַלטער צייט, ווען דער דאָזיקער שרייבער־רעאַליסט האָט אַנדערש נישט געקענט זען די לאַגע אויפן דאָרף אין פריציש־קאַפּיטאַליסטישן פוילן), איז דורך־

און־דורך מענטשלעך־אמתדיק. ער איז שארף־שטראָפעריש און מאָנט חשבון־הנפש. אזוי איז ער לגבי זיין אייגענעם פויערישן פערסאָנאַזש.

ביים שילדערן דיווירקלעכקייט פון דאָרף ווענדט ער אָן אַ קלאַסן־צוגאַנג. מאַרטאַן זעט נישט סתם פויערים; טריי דעם סאָציאַלן אמת צוגלי־דערט ער דאָס דאָרף אויף רייכע, אָרעמע און קליין־באַזיצער. ער שילדערט אַ פראַגמענט פון יידישער טראַגעדיע אויפן פאָן פון דער סאָציאַלער דיפע־רענציאַציע אין דאָרף. אין דער דערציילונג „בוטקי" („שיכלעך") גיט ער אָן אויפטרייסלדיקן בילד, ווי אזוי דער קולאַקישער עלעמענט ווערט רייך אויפן אומגליק פון די יידן. ער דעקט אויף אומברחמנותדיק דעם פרצוף פונעם חיהשן קולאַק. אין באַצוג צו די יידישע געשטאַלטן איז ער, פאַר־קערט, נישט בלויז מיטליידנדיק, נאָר ליריש, ער שילדערט זיי נישט גע־בראָכענע, נאָר קאַמף־גרייטע, נישט אין קיין היסטעריע־שטימונג, נאָר בטחונדיקע.

אָט אַזוי אַנטפּלעקן זיך אין דער אויפוואַקסנדיקער דאָרף־ליטעראַטור צוויי עיקר־צוגאַנגען: בוטשקאָווסקיס און דער פון מאַרטאַן־זאַלעווסקי. די צוקונפט געהערט צום לעצטן.

וועגן צעגייען זיך

אין יאָר 1933 האָט לעאָן קרוטשקאָווסקי פאַרעפנטלעכט אין דער ייִדיש־פּראָלעטאַרישער „ליטעראַרישער טריבונע" אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן דעם מצב אין דער קעגנוואַרטיקער פּוילישער ליטעראַטור. קרוטשקאָווסקי האָט געגעבן אַ אַנאַליז פון דער פּוילישער שרייבערישער וועלט דורך אַ סאָציאַל־אידעישער צעגלידערונג. ער האָט אין אַ באַשטימטן אָרט אָוועקגעשטעלט די גרופּע פון די „וויאַדאָמאָשטשי ליטעראַצקע" און זי כאַראַקטעריזירט ווי אַ ליטעראַטור פון עסטעטן, איינגעליבטע אין הוילן קלאַנג און וואָרט, וואָס עס איז זיי פרעמד און אפילו דערווידער די געזעלשאַפטלעכע מיסיע פון קונסט. די דאָזיקע ליטעראַטור איז פּאַקטיש און אָביעקטיוו געווען איינגעשפּאַנט אין דער בירגערלעכער אידעאָלאָגיע און האָט געדינט די אינטערעסן פון רעזשים. קרוטשקאָווסקיס כאַראַקטעריסטיק איז געווען זייער אַ טרעפלעכע. די עסטעטן האָבן זיך מיט ציין און נגל געשיצט קעגן דער מינדסטער פּאָליטישקייט. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז ווען בימי בריסק איז דורך אַ געוויסן קריטיקער אַריינגעטראָגן געוואָרן אויף דער פאַרוואַלטונג פון פּוילישן ליטעראַטן־פאַריין אַ פאָרשלאַג אַרויסצוטרעטן מיט אַן אַקציע קעגן די גרויל־טאַטן פון קאָסטעק ביערנאַצקי, האָט זיך אויפגעשטעלט איינער פון די פירנדיקע דיכטער־עסטעטן פון דעם „וויאַדאָמאָשטשי ליטעראַצקע"־קרייז און דערקלערט: דער ליטעראַטן־פאַריין איז אַ פּראָפעסיאָנעלע און נישט קיין פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע, און דעריבער מוז דער פאָרשלאַג ווערן אָפּגעוואָרפן.

די דאָזיקע עסטעטן זיינען געווען די בני זקונימלעך פון דעם הערשנדיקן סאַנאַטאָרישן רעזשים ביז אַ געוויסער צייט; ביז — עס האָט גענומען אָנציען די קאַטאַסטראָפע. וואָרעם אינעם כאַראַקטער פון פאַשיזם ליגט דער

חיהשער שטריך, וואָס ער מוז סוף כל סוף אויפפרעסן אויך די שיינגייסטער — אָדער פאַרטיליקן זיי, אָדער גלייכשאַלטן.

צו דער עסטעטיזירנדיקער און פּאַציפיסטישער גרופּע פון דער פּוילישער ליטעראַטור האָט קרוטשקאָווסקי דעמלט פאַרעכנט דעם ווירטואָז פון פּוילישן וואָרט יוליאַן טווים, אַנטאָני סלאָנימסקי, יוזעף וויטלינען און די צו זיי נאָענט שטייענדיקע דיכטער און פּראָזאַיקער.

קרוטשקאָווסקיס אַנאַליז איז געמאַכט געוואָרן, ווי געזאָגט, אין יאָר 1933. דאָס איז געווען דאָס טרויעריקסטע יאָר נישט בלויז אין דער געשיכטע פון דייטשלאַנד, ווען עס האָבן געפלאַקערט די שייטערהויפנס אין די דייטשע שטעט, און אויף זיי זיינען געברענט געוואָרן די שענסטע ווערק פון דער דייטשער און אייראָפּעישער ליטעראַטור. דאָס איז אויך געווען דאָס יאָר פון אָנהייב פון דעם שפּעטערדיקן פאַרברעכן אין וועלט־מאַסשטאַב — פון דער געביידע פון בערלינער פּראָפּאַגאַנדע־מיניסטעריום האָט זיך אַ לאָז געטאָן דער בייזער טאָטאַליסטישער גייסט איבער דער וועלט. אין דרום־אַמעריקע און אין דער שווייץ, אין דרום־אַפריקע און אויפן באַלקאַן, אין סודעטן־דייטשלאַנד און אויפן פּירענעישן האַלב־אינזל — אומעטום איז אַריינגעדרונגען דעם סם פון נעאָ־מיטלאַלטער.

אויך פּוילן איז נישט אויסגעמיטן געוואָרן. די וואַשוטינסקיס און פּיאַסעצקיס, די פירער פון דעם ענדעקיש־סאַנאַטאָרישן ממזר „אָ. נ. ר.", האָבן דעם אַלט־ענדעקישן אַנטיסעמיטיזם אונטערגעבויט מיט דעם יונגן, אימפּעטפולן, אָנגרייפערישן, וועלפישן ראַסיזם פון נוסח היטלער, ראָזענבערג און געבעלס. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שוואַרצע אָפענסיווע אויף די פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער פּוילישער קולטור און אויף יענע שעפער אירע, וועלכע זיינען געווען פון יידישן אָפּשטאַם. דאָס פייער איז געווענדט געוואָרן סיי קעגן די זעגאַדלאָוויטשעס און וואַשילעווסקאַס, סיי קעגן די טווימס. עס האָט זיך אויף די שפּאַלטן פון אַלע סאַנאַטאָרישע און ענדעקישע פּרעסע־אָרגאַנען, — אי פון דעם „ליבעראַלן" „קוריער פּאָראַנני", אי פון דער צייטונג פון מיליטער „פּאָלסקאַ זבראָינאַ", אי פון מאָנאַרכיסטישן „סלאָוואָ", אי פון יונג־פאַשיסטישן „פּראָסטאָ ז' מאָסטו", אי פון דעם גאַסן־בלעטל „גאָניעץ וואַרשאַווסקי", אי פון דער אלט־ענדעקישער „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ" — אָנגעהויבן אַן אָנגריף קעגן די „אַרישע" פּראָגרעסיווע שרייבער און די נישט־אַרישע פּוילישע וואָרט־ווירטואָזן, די עסטעטן און שיינגייסטער. אָנווייזנדיק אויף די פעלערן פון דער דאָזיקער גרופּע און גלייכצייטיק אויסדריקנדיק איר סאָלידאַריטעט, האָב

איך דעמאָלט געשטעלט דאָס פּראָבלעם: — „צי האָבן מיר אין דעם קינסטלער־קרייז פון דעם טווימישן שניט דויערהאַפטע פאַרבינדעטע, אָדער קינסטלער־עגאָיסטן, וועלכע די לאַגע טרייבט אין דער ריכטונג צו אונז?״

די צייט האָט געשפּילט לטובת דעם ראַדיקאַליזיר־פּראָצעס ביי אַ גרויסן טייל פון דער אינטעליגענץ. די צייט, דאָס מיינען מיר: דער צעהוליעטער אַנגריף פון פאַשיזם, די פאַרברעכערישע, אַנפאַלערישע מלחמה, דער טראַגישער סעפּטעמבער אין פּוילן, די אדם־נאַקעט ראָל פון דעם אָזאָן־רעזשים, איינשליסנדיק אפילו יענע זיינע טיילן, וועלכע האָבן זיך געהאַנדלט צו די עסטעטן און שיינגייסטער, און די געוואַלטיקע קאַטאַסטראָפע פון פּוילישן יידנטום, — פון איין זייט און פון דער צווייטער — די מענטשהייט־רעטנדיקע ראָל פון עם ראַטנפאַרבאַנד, די אַקטיוויזירונג פון די אַנטיפאַשיסטישע כוחות אין פּוילנס אונטערערד, דער אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ, דער זיג איבערן היטלעריזם און דער אויפקום פון אַ ניי פּוילן. אונטער דער ווירקונג פון אָט די צוויי קאָמפּלעקסן געשעענישן איז דער איבערלעבער קריזיס ביי די א. ג. צענטרום־שרייבער געוואָרן אַלץ שאַרפער און טיפער. אָבער נישט ביי אַלעמען איז דער חשבון־הנפש געווען אַ גלייכער און אַ פּשוטער, נישט ביי אַלעמען איז ער געווען אַ קאָנסעקווענטער. די גרופּע, וועלכע מיר האָבן דעמלט באַצייכנט ווי דער „טווימישער קרייז״, האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן ווי אַ גאַנצקייט. אויף איין וועג איז אַוועק יוליאַן טווים און געגאַנגען ביזן סוף; אַן ענלעכן פּראָצעס מאַכט אויך אַדורך אַנטאָני סלאָנימסקי; און אויף אַן אָרט באַוועגט זיך, מאַכנדיק איין טריט פאָרויס און צוויי צוריק, וויטלין. אונטערן באַגריף פון דעם דאָזיקן וועג זיינען מיר אויסן: די שטעלונג צום נייעם פּוילן און די באַציונג צו דער יידישער טראַגעדיע פון דער אָקופּאַציע־צייט.

יוליאַן טווים

די צוויי קאָמפּלעקסן געשעענישן האָבן ארויסגערופן ביי טווימען אַ טיפע אויפטרייסלונג, וועלכע האָט דערפירט קאָנסעקווענט צו אַן איבערשאַצונג פון אַלטע ווערטן. די ערשטע דיכטעריש־עמאָציאָנעלע רע־

אַקציע אויף די גרוילן, וואָס קומען פאָר אין אָקופּירטן פּוילן, האָבן איר תּיקון באַקומען אין לידער — אינם רירדיקן מאָטיוו פון אראָפּוואַרפן דורכן פענצטער דאָס האַרץ פונעם דיכטער צום געטאָ־קינד, וואָס זינגט אויס אַ ליד פון פּיין און יסורים. דער טווימישער מאָטיוו אָטעמט מיט אַן אַ שיעור ליבשאַפט. צוזאַמען מיט דער ליבשאַפט קומט אויף ביים דיכטער די גרויסע בענקשאַפט — נאָכן אַלטן ווארשע, און ער שרייבט זיינע „Kwiaty polskie" — „די פּוילישע בלומען", וועלכע זיינען אָבער נישט קיין עלעגיע, נאָר אַ לירישע דערמאָנונג פון דער הייס־באַליבטער, פאַרפייניקטער שטאָט, אַ דערמאָנונג, וואָס איז נישט קיין עפּיטאַפיע, נאָר אַ מיטל ארויסצופירן די וויזיע פון דער צוקונפט. אינעם לירישן בילד פון די „פּוילישע בלומען" פאַרנעמט דער יידישער פּערסאָנאַזש אַ אַנגעזעענעם אָרט, ווי אַ עלעמענט, וואָס איז אַן אָרגאַנישער טייל פון דעם ווארשעווער טיפּאַזש. און שוין אין דער דערמאָנונג פון יידישן פּערסאָנאַזש מערקט זיך דאָס נייע, וואָס איז אויפגעקומען ביי טווימען. דאָס זיינען שוין נישט די אַמאָליקע, בייסיק־ און שניידיק־געצייכנטע לאָדזשער מענטשן, נאָר האַרציק־תּמימותדיקע האַרעפּאַשניקעס — אַ יידישער גלעזער, אַ יידישער סאַדאָווניק, אָדער אַ יידישער אינטעליגענט. אין די „פּוילישע בלומען" דערשיינט אָבער טווים נישט בלויז ווי אַ ליריקער, ער דערשיינט אויך דאָ ווי אַ בייסיקער סאַטיריקער, אָבער דאָס מאָל — אַ אָנגעלאָדענער מיט אַ נייעם אינהאַלט און אַ באַגייסטערטער מיט אַ נייער אידייע; נישט ווי אַ פּאַציפיסט און שיינגייסט, נאָר ווי אַ צאָרנדיקער אויסחוזקער פון דעם אַלטן פאַרסעפּטעמבערדיקן רעזשים, פון זיין גרויסהאַלטעריי, ברוטאַליטעט און אַנטיסעמיטיזם. טווים רעכנט זיך דאָ אָפּ אויף אַן עכטן סלאַוואַצקישן אופן מיט די דעמלטיקע שמירערס פון „גאָניעץ" און „א. ב. צ.", וועלכע האָבן אים באַוואָרפן מיט בלאָטע, פאַרשטעלנדיק דעם פּוילישן וואָרט־ווירטואָז ווי דעם פאַרשונדיקער פון פּוילישן טעאַטער און דעמאָראַליזאַטאָר פון פּוילישן פּובליקום. טווים טרייבט גאַליקן חוזק פון די דאָזיקע נאָכמאַכער פון געבעלסן, פון זייער דעקלינירן אויף אַלע פאַלן דאָס וואָרט „זשיד" און ער פירט אויס: איך האָב אַליין אַמאָל געגלויבט אינעם „מאַי־נס" (פּילסודסקיס איבערקערעניש), אָבער אַצינד האָב איך זיך פעסט איבערצייגט: נישטאָ קיין שלום, מאָפּאַנקו (רעדנדיק מיטן סטיל פון מיצקעוויטשעס קלוטשניק געראָוואַזי פון „פּאַן טאַדעוש"), נישטאָ קיין בורג־פרידן, עס איז דאָ פאַרביסענער, שאַרפער קאַמף צווישן ליכטיקייט און פינצטערניש.

„די פוילישע בלומען" זיינען געשריבן געוואָרן אין משך פון פיר יאָר — פון 1940 ביז 1944, אויף געצוואונגענער עמיגראַציע, אין ריאָ־דע־זשאַנעירא און ניו־יאָרק.

ווי אַן אמתער גרויסער דיכטער האָט טווים נישט פאַרשטעלט זיינע פאַרבאָרגנסטע איבערלעבונגען, זיין טיפן ווייטיק, זיינע אמאָליקע טעותים. ער האָט, קאַנטיק, לאַנג געזוכט אַ פּאַסיקן אויסדרוק פאַרן אומגעהייערן ווי פון דעם יידן־אומקום אין פוילן. ער, דער וואָרט־מייסטער, איז געבליבן שטיין מיטן וואָרט אַנמעכטיק אין אַנבליק פון אָט דעם גרעסטן מאָרד אין דער געשיכטע. ער האָט באַשלאָסן נישט אַרויסצוברענגען זיינע בראָך־געפילן אין געמאָסטענעם פערז און אויסגעטאָקטן קלאַנג. אין פּשוטער פּראָזע, אין אַ בריוו האָט ער אויסגעגאָסן דעם טיפן ווי און דעם נייעם אַניִ־מאמין, וואָס איז אויפגעקומען אין אים — אין אַ געוויינטלעכן, אָבער אויפטרייסלדיקן דאָקומענט, וואָס טראָגט דעם פילדייטיקן, חשבון־הנפשדיקן נאָמען "My, Żydzi polscy„ — „מיר, די פּוילישע יידן". דער דאָזיקער דאָקומענט טרייסלט אויף נישט בלויז מיט זיין שטאַרקער וויזיע פון יידישן אומקום; ער דערהייבט מיט זיין אויפריכטיקער נשמה־אויפדעקונג. דער דיכטער וויל אריינגיין אין דער משפחה פון יידישן פאָלק, הגם ער איז מיט זיין דערציִונג, קולטור, שעפערישן אינסטרומענט פאַרבונדן מיט פּויליש־קייט. אָבער ער זעט נישט קיין סתירה, ער פילט זיך פאַר אַ פּוילישן ייד — הגם ער ווייסט זייער גוט, אַז פאַר יידן האָט ער קיין שום פאַרדינסטן נישט. אָבער ער קען נישט רוען, ער וויל זיין איינײנעם מיט די, וואָס האָבן אַזוי פיל געליטן, אַזוי פיל בלוט אַוועקגעגעבן. עס איז גלייכצייטיק אַ גרויסער ווידוי און אַ טיפע סאָלידאריטעט. עס איז אַ געוואַלטיקער קער ביי טווימען, אַזאַ אינערלעכע אויפטרייסלונג, וועלכע שטרייכט איבער אַ סך, אַ סך פון דער פאַראַנגענהייט.

אָבער נישט בלויז אין דעם יידישן מאָמענט באַשטייט דאָס חשבון־הנפשדיקע און איבערקערערישע פון טווימס האַרץ־רוף. דער נעכטיקער עסטעט דערקלערט בקול רם: איך טייל דאָס פּוילישע פאָלק נישט אויף חוילגעבוירענע און פּרעמדבלוטיקע, נאָר אויף קלוגע און נאַראָנים, אויף פאַשיסטן און קאָנטרפאַשיסטן, אויף אַנטיסעמיטן און אַנטיפאַשיסטן. דאָס איז אַ נייע שייד־ליניע, אַ פרישע אָריענטאַציע ביי טווימען, אַ געזעל־שאַפטלעכער קרעדאָ. טווים שטעלט זיך אויף דער לינקער זייט פון דער באַריקאַדע — קעגן פאַשיזם, קעגן אַנטיסעמיטיזם, קעגן שיינגייסטעריי, פאַר קאַמף, פאַר באַנייונג.

און טריי דעם דאַזיקן אַני־מאמין, קאָנסעקוועגט און ערלעך לגבי זיך אַליין, איז דער מחבר פון די „פוילישע בלומען" צוריקגעקומען אין נייעם פוילן.

אַנטאָני סלאָנימסקי

אַן ענלעכע, הגם אַ מער לאַנגזאַמע אַנטוויקלונג האָט אַדורכגעמאַכט אַנטאָני סלאָנימסקי. אַנטאָני סלאָנימסקי האָט אויסגעזונגען אַן עלעגיע נאָכן טויט פון די יידישע שטעטלעך, פון קאָרטשעוו, הרוביעשאָוו, פאַלעניץ, בראָד. ער באַוויינט די יידישע יינגלעך, וועלכע ער צערטלט אין זיין דיכטערישן דמיון, וועלכע וועלן שוין מער נישט קוקן אויף שאַגאַלס גאָלדיקע לבנות. ער שרייבט אַ הימן פאַר יאַנוש קאָרטשאַק און רופט אַריינצונעמען אינם פּאַנטעאָן פון פוילנס גיבורים די נעמען פון די יידישע העלדן און מאַרטירער („עלעגיע פוו די יידישע שטעטלעך" און „געזאַנג וועגן יאַנוש קאָרטשאַק").

יוזעף וויטלין

אַנדערש זעט עס אויס ביי יוזעף וויטלינען. אין זיינע יידישע מאָטיוון („צו די יידן אין פוילן" און „יום כיפור פון יאָר 1942—5703") רייסן זיך אַדורך עטלעכע שורות מיט אמתער ביטערקייט וועגן דעם יידישן גורל; אָבער די לידער זיינען פעסימיסטישע, אַפילו דער רוף צו יהוה, די טענה צו גאָט, הלמאי ציט זיך שוין דער יום־הדין קעגן יידן אַזוי פיל דורות, ווערט געדעמפּט דורכן פּאָעט אַליין און פאַרמאַגט נישט קיין קלאַנג פון פּראָטעסט. וויטלינס וועג האָט זיך צעשיידט מיט טווימס און סלאָנימסקיס. וויטלין איז געבליבן אויף דער מערבדיקער עמיגראַציע. אַנדערע שרייבער פון דער זעלביקער ליטעראַרישער שטרעמונג ווייזן אויך אַרויס אַ וואַרעמען געפיל פאַר די יידישע יסורים, אָבער אַן חשבון־הנפש, אַן אַנטוויזונג — וואָס ווייטער? סטאַניסלאַוו באַלינסקי גיט אין דער פּאָעמע „די וויזיע פון

געטאָ״ אַ רירנדיק בילד — די גאַרונג פונם געטאָ־קינד צו נאַטור, צו גע־וויקס, צו אַ צווייגעלע. דער פּראַזאַיקער טערלעצקי פּאַסט אויף די יידישע טראַגעדיע פון קריסטלעכן שטאַנדפּונקט, וואַרעם, אָבער אַן געזעלשאַפט־לעכער קריטיק. קאַלטלעך קלינגט דאָס ליד פון קאַזשימיעזש וויעזשינסקי „צו די יידן״ — עס פילט זיך, ווי דער דיכטער באַמיט זיך צו זאָגן אַ שטאַרק וואָרט וועגן דער טראַגעדיע, אָבער דעם גאַנצן ענין האָט ער נישט אַדורכ־געווייטיקט איבערלעך אַזוי ווי, למשל, סלאָנימסקי; יאָ, ער שטרייכט אונ־טער, אַז ביידע פעלקער, די פּאָליאַקן און די יידן, וואַרטן אויף זייערע משי־חים, אויף דערלייזונג פון אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, אָבער דאָס איז נישט ביי אים איין געמיינזאַמע שטרעבונג און ממילא נישט קיין בשות־פותדיקער קאַמף. נאָר צוויי פּאַראַלעלע באַגערן. אַן אַנדער שרייבער פון זעלביקן לאַגער, פון דער לאָנדאָנער עמיגראַציע, קאַראָל עסטרייכער, מיידט בכלל אויס אַ דירעקטע שילדערונג, אָדער באַציונג־אויסדרוק צום געטאָ און אומקום־גרויל; ער פּאַרטרעט עס דורך אַ שילדערונג פון אַמאָליקן לעבן אין קראָקע, גייענדיק לויטן אַלטן טראַפּאַרעטן נוסח פון מאָלן אַן „אָרנט־לעכן״ יידישן אַנטיקוואַר, וועלכער האָט ליב זעלטענע כתב־ידן און שענקט זיי פאַרן טויט אַוועק אַ פּוילישן פּראָפעסאָר („די קופּערנע שיסל״).

שוין־זשע איז עס אַ צופאַל, וואָס וויטלין האָט פאַרן יידישן אומגליק געפונען בלויז אַ רעליגיעז־מיסטישן תיקון, וואָס וויעזשינסקי האָט נישט געקענט דערוואָרעמען זיין וואָרט, וואָס עסטרייכער האָט ליבערשט אַוועק־געררוקט פון זיך די פיין־וויזיע? עס איז נישט קיין צופאַל. די דאָזיקע שריי־בער, לעבנדיק אין דער מערבדיקער עמיגראַציע, האָבן זיך אונטערגעגעבן דעם גייסט פון דער דאָזיקער סביבה. עס איז דאָך געגוג כאַראַקטעריסטיש, וואָס פון דער גאַנצער מערב־עמיגראַנטישער פּויליש־ליטעראַרישער וועלט האָבן בלויז די פריער אויסגערעכנטע, דאָס הייסט — אַ הייפל, בכלל רעאַ־גירט פּאָזיטיוו אויף דער קאַטאַסטראָפע פון פּוילישן יידנטום. די איינצעלנע זיינען ממש צדיקים, אויסנאַמען פון דער גאַנצער עמיגראַנטישער סביבה, אין לאָנדאָן, ניו־יאָרק און איראַן, וועלכע האָט געשוויגן, אָדער אַפילו פאַר־ברעכעריש צוגעבאַמבקעט צום מאָרד (מאַצקעוויטש, סעידאַ). אונטערן דרוק פון אַזאַ אַטמאָספער האָט אין קיין אַנדער ריכטונג ווי אויסזיכטלאָזער פּע־סימיזם, מאַכטלאָזער פאַטאַליזם, פאַרמעלער מיטלייד די רעאַקציע פון וויט־לין, טאַרלעצקי, וויעזשינסקי, עסטרייכער נישט געקענט גיין.

אַן אויסנאַם — אין בעסערן הינזיכט — זיינען די יידישע מאָטיוון ביי באַלינסקין. אָבער אויך ער קען זיך נישט דערהייבן צו דער מדרגה פון

טווים און בראַניעווסקי, צו דער הויך פון חשבון־הנפש, פון פּראָטעסט, פון פּולער, אינערלעכער פאַרברידערונג מיטן קרבן פון היטלעריזם, פון דער וויזיע פון אַ נייער וועלט.

צווישן קאַטוילישע שרייבער

די קאַטוילישע שרייבער אין פּוילן שאַפן נישט קיין אייגהייטלעכן — אין סאָציאַלן זין — עלעמענט. זיי בילדן אויך נישט קיין באַשטימטע ליטע־ראַרישע גרופּע. מיר נעמען אַריין דעם אַנאַליז פון זייערע ווערק אין איין קאַפּיטל נישט דערפאַר, ווייל אין די דאָזיקע שאַפונגען וויקלט זיך אַדורך איין אידעאָלאָגישע ליניע. די זאַך זעט אויס פאַרקערט, נאָר וועגן דעם — וויטער. מיר באַהאַנדלען די דאָזיקע שרייבער אין איין קאַפּיטל דערפאַר, ווייל זיי האָבן מער־ווייניקער אַ געמיינזאַמע פאַרגאַנגענהייט אין זין פון זייער באַציונג צו רעליגיע, צום קאַטאָליציזם. אָבער שוין מיט יאָרן צוריק, פאַר דער מלחמה, איז קאָנטיק געווען אַ דיפערענציאַציע, אַ סאָציאַלע און אידעאָלאָגישע, ביי די קאַטוילישע שרייבער. די דאָזיקע דיפערענציאַציע איז געוואָרן נאָך בולטער, נאָך שאַרפער אין אונזערע טעג, אונטערן דרוק פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע, וואָס קומט פאָר אין פּוילן. אין אָנבליק פון דער נייער ווירקלעכקייט צעגייען זיך אַלץ מער די וועגן פון די קאַטוי־לישע שרייבער און עס פאַרשטאַרקט זיך די דערנענטערונג פון אַ טייל פון די דאָזיקע קינסטלער צום לאַגער פון סאָציאַליסטישן בוי און איבערבוי. די דאָזיקע שרייבער געזעגענען זיך בכלל מיט דער פריערדיקער רעליגיע־זער וועלט־אָנשויונג. עס וואַקסט אָן די רעוויזיע פון אַלטן קאַטוילישן וועלט־באַנעם און די דערנענטערונג צום מאַרקסיזם.

דער דאָזיקער קאַפּיטל איז אויסן צו ווייזן, ווי אַזוי עס זעען אויס די צווי פּראָצעסן — די פאַרשאַרפטע דיפערענציאַציע און די פאַרשנעלערטע דערנענטערונג פון פּראָגרעסיוון טייל פון די נעכטיקע קאַטוילישע שרייבער צום אַטעאיזם און צום לאַגער פון סאָציאַליזם — אויפן אָפּשניט פון דער יידישער פּראָבלעמאַטיק פון דער אָקופּאַציע־צייט, וואָרעם עס איז פאַר־שטענדלעך, אַז די אַלגעמיינע איינשטעלונג, די באַציונג צו דער נייער ווירק־לעכקייט בכלל, רופט אַרויס ביי אַ סך די שרייבער אַ געהעריקע רעאַגירונג

לגבי דער ייִדישער טעמע. אויך דאָ לאָזט זיך אָבסערווירן אַ גוואַלטיק ברייטער שער — פון איין זייט: פאַרשווייגן, אָדער שונדיסטישע באַציונג, אָדער אַ קאַלטער רבנן־קדיש, אָדער גאָר אַפילו אַ שטילע צופרידנקייט מיט אַ צוגאָב פון פאַנטוס פּילאַטוסעס פסוק: „מיינע הענט האָבן דאָס בלוט נישט פאַרגאָסן"; פון דער צווייטער זייט: דראַנג צו זיין מענטשלעך, מיטצופילן. הגם דער דאָזיקער חשק ווערט אַפילו ביי די בעסערע קאַטוילישע שרייבער נישט אויסגעדריקט אַזוי דירעקט און שטאַרק ווי ביי די פריער באַהאַנדלטע פוילישע קינסטלער, וועלכע האָבן זיך איינגעגלידערט אין נייעם בוי־פּראָצעס פון פוילן, אָדער זיך דערנענטערט צו דער נייער ווירקלעכקייט.

די טרעגער פון האַס

קאַטוילישע שרייבער האָבן אויף דער טעמע פון דער ייִדישער טראַגעדיע גענומען ווערטער אין ביידע געביטן: אין דער פּובליציסטיק און אין דער בעלעטריסטיק. לאָמיר דערמאָנען די סאַמע כאַראַקטעריסטישע.

דער אַלטער ענדעקישער טוער און קאַטוילישער פּובליציסט, מאַריאַן סעידאַ, וועלכער זיצט אויף עמיגראַציע אין לאָנדאָן, איז עס יענער, וואָס האָלט פון דעם אָקאַרשט ציטירטן פסוק: „מיינע הענט האָבן נישט פאַרגאָסן דאָס בלוט". מיט דריי יאָר צוריק האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ בוך אונטערן נאָמען: „פּראָבלעמען פון דער דעמאָקראַטיש־נאַראָדאָווער פּאָליטיק", ווו ער מיידט אויך נישט אויס די ייִדן־פראַגע אין פוילן. אין אַנגעזיכט פון דער גרויסער טראַגעדיע פון פוילישן און אייראָפּעישן ייִדנטום שעמט זיך נישט סעידאַ איבערצוחזרן די אַלטע ענדעקישע תורות וועגן דער נויטווענדיקייט אַרויסצושטויסן די ייִדן פון מיטלשטאַנד; אינעם אונטערטעקסט פון סעידאַס פּובליציסטיק שטעקט די שטילע הנאה פאַר אַדאָלף היטלערס „אויפטו" — גוט וואָס מ'האָט אויסגעראָטן די ייִדן, זאָל זיין מיט יענעמס הענט. סעידאַ האַלט, אַז זיין אייגענער געוויסן, דאָס געוויסן פון אַן אַלטן, פאַרביסענעם ענדעק איז דורך דעם ריין און רויק.

אַן ענלעכע פּאָזיציע פאַרנעמט אין דער באַנקראָטירטער עמיגראַנטישער פּובליציסטיק קאַט־מאַצקעוויטש, דער מאָנאַרכאָ־פאַשיסט פון סאַנאַטאַרישן לאַגער. זיין געשריי, בכן דאָס פאַרמלחמהדיקע פוילן האָט געפירט

א פּאַלשע פּאָליטיק, פּאַרזעענדיק צו שאַפן אַ ברייטן פּויליש־דייטש־אוקראַ־איניש־ווייסרוסישן אַנטי־יידישן פראָנט, איז אַ גאַנץ בולטער צודעק צו דער אינערלעכע צופרידנקייט מיט דער שוידערלעכן מאַסן־מאָרד איבער מיליאָנען יידן אין אָקופּירטן פּוילן.

אַזעלכע אַרויסזאָגונגען דעקן זיך פולשטענדיק מיט די פאַשיסטיש־אַנטיסעמיטישע אַרטיקלען אין די פאַלאַנגאַ־אָרגאַנען אין אונטערערדישן פּוילן אין די אָקופּאַציע־יאָרן, אין די סאַמע גרויליקע חדשים פון 1943, ווען די ליקווידאַציע פון די לעצטע יידן־אינדזלען האָט דערגרייכט דעם העכסטן פּונקט, האָט די דאָזיקע „פאַלאַנגאַ" געשריבן: „מיר באַקומען בריוו פון לייענער, יועלכע פרעגן ביי אונז, ווי דאַרף זיך אַ פּוילישער קאַטויל באַציען צו אַ ייד, וואָס אַנטלויפט פון געטאָ און באַהאַלט זיך אויס? אונזער ענטפער איז: „ווי צו אַ שונא".

געשריבן זיינען די דאָזיקע מערדערישע ווערטער אין די זעלביקע טעג, ווען דער היטלעריסטישער גובערנאַטאָר פון וואַרשע, ד"ר פישער, האָט אויס־געהאָנגען איבער די גאַסן די טרויעריק־באַרימטע ווענדונג צו דער „אַרי־שער" באַפעלקערונג, זי זאָל צוזאַמענאַרבעטן מיט דער דייטשער מאַכט ביים אַנטפלעקן און כאַפּן יידן, וועלכע גנבהנען זיך אַרויס פון ברענענדיקן געטאָ.

דאָס געטאָ איז דעמאָלט אונטערגעגאַנגען אין די לעצטע יסורימדיקע ווייען פון פאַרצווייפלטן קאַמף.

די, וואָס פאַרשטייען נישט

די קאַטוילישע פּובליציסטן האָבן לגבי דעם דאָזיקן קאַמף, דעם אויפ־שטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ פאַרנומען אָדער אַ „פאַלאַנגאַ"־שטעלונג, אָדער אַ סעידאַ־פּאָזיציע פון פריינטלעכער נייטראַליטעט צום שונא, אָדער זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען דעם זין פון דעם יידישן אויפשטאַנד. אַ סך פון זיי פאַרשטייען עס נישט, אָדער ווילן עס נישט פאַרשטיין ביזן היינטיקן טאָג. אַט רוקט אַרויס צו די רעאַליזאַטאָרן פון פילם „אוליצאַ גראַניטשנאַ" דער קאַטוילישער פּובליציסט פּאַוועל יאַשעניצאַ אין וואַרשעווער „סלאָוואָ פּאָוושעכנע" אַ טענה, הלמאַי זיי האָבן געשיקט דעם קליינעם יידישן יינגל דאַווידעק, וואָס קען זיך ראַטעווען אויף דער „אַרישער" זייט, צוריק אין

געטאָ אויף אַ זיכערן אומקום, צום אומזיניקן, פון פאַרויס פאַרמשפּטען קאַמף קעגן דער מעכטיקער דייטשער מלחמה־מאַשין. יאַשעניצאַ האַלט אַזאַ קאָנ־צעפּציע פאַר אַן אַבסורד, פאַר אַן אויסדרוק פון פּאָליטישן סענטימענטאַ־ליזם. ער פּאַסט אויף דעם באַגריף „הילף פאַר יידן" נאָר פון שטאַנדפּונקט פון ראַטעוועז יחידים, צי גרופּעס, אויף דער קריסטלעכער זייט. ער קוואַ־ליפיצירט דעם ווילן פון קליינעם יידישן פּאַטריאָט דאַווידעק צוריקצוגיין אין געטאָ אַריין צו זיינע נאָענטסטע ווי אַליינפאַרניכטונג און ער פאַראור־טיילט אַזאַ האַנדלונג. צו וואָס אָט די פּאָליטישע פאַלשקייט? פרעגט ער.

אַזוי אַרום דערשיינט פאַר אונז דער קאַטוילישער פּובליציסט ווי אַזאַ, וואָס פאַרשטייט לחלוטין נישט דעם זין פון דעם געטאָ־אויפשטאַנד. ער קען נישט תופס־זיין, אַז דאָס אָרט פון דעם יידישן יינגל איז געווען טאַקע דאָרטן, צווישן די, וועלכע האָבן געקעמפט אויף לעבן און טויט פאַרן כבוד פון יידישן פאָלק, פאַר דער צוקונפט, פאַר די העכסטע אידעאַלן פון דער מענטשהייט. נישט אין ראַטעווען אַזאַ אָדער אַן אַנדער צאָל יידן איז באַ־שטאַנען די עיקר־אויפגאַבע פון יענער צייט (הגם אויך דאָס איז וויכטיק געווען און אויך אין אָט דעם האָט זיך אַנטפּלעקט די מענטשלעכקייט און פּראָגרעסיווקייט פון דעם, צי יענעם טייל פון דער פּוילישער געזעלשאַפט), נאָר אין סטימולירן און שטיצן די ווידערשטאַנד־באַוועגונג, און אין דער הינזיכט איז דער פילם „אוליצאַ גראַניטשנאַ" אויסגעהאַלטן און טריי דער צוואה פון די קעמפער.*)

מען קען נישט זאָגן, אַז פּאַוועל יאַשעניצאַ ווייזט נישט אַרויס קיין מיטלייד צו די יידישע יסורים, אָבער די געפילן פון דער קעמפנדיקער יוגנט אין געטאָ פאַרשטייט ער לחלוטין נישט.

פּונקט אַזוי פאַרשטייט נישט די קאַטוילישע פּובליציסטיק אין לאַנד די נשמה פון יידישן מענטש בכלל. ווען עס קומט אַ רייד וועגן דעם אַנטיסעמיטיזם, רוקט ווידער אַמאָל אַרויס אַ טייל פון דער דאָזיקער פּובליציסטיק דעם איינציקן מיטל — שמד. דאָס טוט אַפילו אַזאַ ערנסטע קאַטוילישע שרייבערין ווי סטעפאַניאַ סקוואַרטשינסקאַ — אין דעם אָרגאַן פון קראָקעווער מעטראָפּאָליט „טיגאָדניק פּאָווסעכני". סקוואַרטשינסקאַ שטרייכט אונטער, אַז זי איז אויסן די טובה פון די טויזנטער יידן, וואָס האָבן אָנגענומען די קריסטלעכע אמונה בעת דער אָקופּאַציע. זי מוסרט

*) מיר רעדן דאָ נישט וועגן דעם פילם ווי אַזעלכן; עס זיינען אין אים פאַראַן פעלערן, אָבער אַנדערע, נישט די, וועגן וועלכע עס רעדט יאַשעניצאַ.

די פויליש־קאַטוילישע געזעלשאַפט, הלמאַי מען באַצייט זיך אין אירע רייען קאַלטלעך צו די דאָזיקע פרישע קריסטן. זי רופט אויס מיט פּאַטאָס: „אין אַמאָליקן שלאַכטעסקן פּוילן, אַז אַ ייד האָט זיך געשמדט, איז ער אָנערקענט געוואָרן פאַר אַ שלאַכטשיק, מען האָט אים אָפּגעגעבן כיבודים, און היינט, אין דער עפּאָכע פון דעמאָקראַטיזם, ווי זעט ער היינט אויס?" ווי עס איז צו זען, קערעוועט די מיסיאָנערין סטעפאַניאַ סקוואַרטשינסקאַ גאָר אויס איר טענות צו דער „עפּאָכע פון דעמאָקראַטיזם" — אַט וואָס פאַר אַ מיאוסע וועלט עס איז די דעמאָקראַטיע! אַ מענטש נעמט און שמדט זיך, און גאָר־נישט! מען גיט אים אַפילו נישט קיין שכר!

אַט ווי ווייט עס גרייכט דאָס לגמרידיקע נישט־פאַרשטיין דאָס יידישע פּראָבלעם אין דער קאַטוילישער פּובליציסטיק!

אין דער אָפיציעלער קאַטוילישער בעלעטריסטיק שטעלט זיך פאַר דעם ענין נישט קיין סך בעסער. אמת — מיט דעם אונטערשיד, אַז די שרייבער דערגייען נישט דאָ צו אַזעלכע קאַריקאַטוראַרטיקע פאַרקריפּלונ־גען פון פּראָבלעם ווי דאָס ווײַ־געשריי פון סטעפאַניאַ סקוואַרטשינסקאַ. אויך האָבן מיר נישט אין דער דאָזיקער בעלעטריסטיק קיין צושטימונג צום מאָרד פון נוסח „פאַלאַנגאַ", מאַצקעוויטש און סעידאַ. אָבער עפּעס ענלעכס טרעפן מיר אָן אויך אין דער קאַטוילישער בעלעטריסטיק.

שונד - יאַן דאָבראַטשינסקי

לאָמיר נעמען די צוויי דיקע בענדער פון יאַן דאָבראַטשינסקיס „Najeźdźcy" — „די אָנפאַלער". מען קען דעם דאָזיקן ראָמאַן סיי פון שטאַנדפּונקט פון יידישן מאָמענט, סיי פון קוק־ווינקל פון דער גאַנצער איינשטעלונג לגבי די דייטשע אָקופּאַנטן נישט אַנדערש קוואַליפיצירן ווי שונד.

יאַן דאָבראַטשינסקי איז אַ מחבר פון קריסטלעך־היסטאָרישע ראָמאַ־נען. אַ קינסטלער איז ער אַ שוואַכער. זיינע ראָמאַנען זיינען אין אַ געוויסער מאָס פּובליציסטישע. זיין שטאַנדפּונקט איז אַ קריסטלעך־אַפּאָלאָגעטישער. אין ראָמאַן „Wybrańcy gwiazd" — „די אויסדערוויילטע דורך די שטערן", ווו ער פאַרמעסט זיך צו שילדערן די עפּאָכע פון אונטערגאַנג פון

מלכות יהודה אונטער די קלעפּ פון בבלישן קיניג נבוכדנצר, גיט ער אַ פּאַרקריפּלט בילד פון דעמאַלדיקן יהודה און אַ אידעאַליזאַציע פון דעם דעראָבערער־אונטערדריקער נבוכדנצר. ירמיהו און דניאל פאַלן אויס ווי די פאַראויסזאָגער פון דעם אָנקום פון ישו הנוצרי. אַ געפעלשט בילד פון אַ צווייטער עפּאָכע פון יהודה פון דער צייט פון די צדוקים, פּרושים און קנאים, ווען עס זאָל זיך האָבן געיאָוועט דער נוצרי, גיט דאַבראָווסקי אין אַ צווייטן ראָמאַן „Święty Miecz" — „דער הייליקער שווערד", וווּ עס ווערט ארויסגעפירט די פאַרהערלעכטע פיגור פונעם אַפּאָסטאָל פּאַוועל אויפן פאָן פון דער „אומוויסנדיקער" יידישער מאַסע. דאַבראָווסקיס היסטאָרישע ראָמאַנען ווימלען מיט התגלותן און נסים און עטעמען מיט קריסטלעכן פאַנאַטיזם און אומטאָלעראַנץ צום יודאיזם. טריי דער דאָזיקער איינשטעלונג איז דער מחבר אויך אין דעם אָקופּאַציע־ראָמאַן „נאַיעזד דזשצי".

אין צענטער פון בוך שטייען נישט פאַרשטייער פון פוילישן פאָלק, נאָר דייטשן. דאַבראָווסקין אינטערעסירט, אפנים, ווייניקער, וואָס ער האָט זיך געטאָן אינעם האַרץ פון פּאָליאַק, און אַ פשיטא, אז עס גייט אים לחלוטין נישט אָן די איבערלעבונג — די אינערלעכע און פיזישע — פונעם ייד. דער ווייט גרעסטער טייל פון זיין פּערסאָנאַזש איז אַ דייטשער. היטלעריסטישע אָפיצירן, רייכסווער־גענעראַלן, היטלער־מאַדלעס — אָט זיינען זיינע געשטאַלטן. דאָ און דאָרטן וואַרפט זיך דורך אַ פוילישער מענטש — אויך ס׳רוב כדי צו אילוסטרירן בולטער די כאַראַקטעריסטיק פון די דייטשע געשטאַלטן. קיין יידן פיגורירן בכלל נישט אין ראָמאַן — בלויז פון וויטן ווייט דערגייט אָן עכאָ פון געטאָ, אָבער ווי עקלדיק און מיאוס! נאָר וועגן דעם שפּעטער.

דער ראָמאַן גיט איבער די געשיכטע פון אַ גרופּע יונגע דייטשע אָפיצירן, וועלכע דער מלחמה־גורל האָט פאַרטראָגן קיין פוילן. איינער, וואַלטער רעקע, איז בטבע אַ ווייכער מענטש, אַ ליבעראַל, קען בכלל נישט סובל זיין די מלחמה און די מענטשן־שחיטה. אַ צווייטער, הערבערט קעסטרינג, קריגט ליב די פוילישע מענטשן טאַקע מיטן גאַנצן האַרצן. דער דריטער, הוגאָ קאָסטשעווא, איז שוין יאָ אַ טיפּ פון אַ נאַצישן יונגן וואָלף, אָבער צום סוף קומט אויף אין אים אַ טיפע ענדערונג און ער ווערט געלייטערט. אַגב, איז דאָס נישט קיין צופאַל, וואָרעם קאָסטשעווא שטאַמט פון גערמאַניזירטע סלאַוון, פון פּאָמערן, און דאָס סלאַווישע בלוט האָט זיך, אפנים, ווי עס שטעלט פעסט דער מחבר, אָפּגערופן — נאַטירלעך, לטובה.

עס פּלאָנטערט זיך אויך אין ראָמאַן א בערלינער מיידל, גערדא — „אַ זינלעכע, אַ שיינע, הגם איר קערפּער איז געווען איבערגעלאָדן מיט פּרעכטיקע אַנטוויקלטע מוסקולן". זי איז אַ פירערין פון די היטלער מאַדעלס, אַ כלה פונעם אָפיציר קעסטרינג, זינדיקט אָבער אונטער מיט אַ נאַציסטישן גדול און ליבט זיך גאָר איינעם „בלאָנדן וואָלף" קאָסטשעווא. צום סוף, נאָך דער מפלה, בלייבט זי זיצן איינזאַם אויף אַ באַנק אין חרובן בערלין, און דער מחבר גיסט אויס אויף איר זיין מיטליידפול האַרץ.

דאָבראַטשינסקיס היטלעריסטישע אָפיצירן זיינען אַלע דענקענדיקע מענטשן, אינטעלעקטואלן, וועלכע פירן פילאָזאָפישע שמועסן וועגן תכלית פון דער וועלט און זין פון מלחמות. דאָס זיינען סטאָיקער, וועלכע מאַרשירן דורך די באַטאַליעס מיט א פילאָזאָפישן, וועלט־אָבסערווירדיקן בליק. און כדי נאָך מער אונטערצושטרייכן זיין „קריסטלעכע" באַציונג צום שונא, פירט צונויף דאָבראָטשינסקי דעם אָפיציר הערבערט קעסטרינג מיט אַ האַרציק און ריין פויליש מיידל אָלענקאַ. עס מאַכט גאָרנישט אויס, וואָס דער קעסטרינג האָט דערשאָסן אויף א מיאוסן אופן אָלענקאַס חתן, דעם פוילישן העלד פון סעפּטעמבער פון 1939, א מוטיקן קאַוואַלעריסט, ווען דער לעצטער איז אריינגעפאלן אין געפאנגענשאַפט. פאַרקערט — ווען אָלענקא דערוויסט זיך, אז דער דייטשער אָפיציר איז דער רוצח פון איר חתן, דעם פּאַטריאָט, הייסט איר דער מחבר גאָר באקומען מיטלייד און רחמים פאַרן מערדער! „ווען ער (קעסטרינג) איז אַרויסגעגאַנגען, האָט אָלענקא שווער אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויפן אַ־לען פון טאַפּטשאַן... דעם מיידל איז געווען שרעקלעך אומעטיק. זי האָט באדויערט דעם בחור (קעסטרינגן), וואָס איז אַרויס און עס האָט זיך איר געדאַכט, אַז זיינע ליידן באַשווערן איר אויך". „ער איז אָרעם"... — האָט זי געשעפּטשעט. אָבער זי האָט נישט געזאָגט אַלץ. נאָר אזוי האָט זי געוואגט אויסצודריקן איר ליבע. און דאָס האָט נישט געקענט זיין גענוג. האָט דעריבער אַ פלוצלומדיקער שלוכץ א ריס געטאָן איר האַרץ".

דער מחבר באַטאָנט: זי האָט נישט געוויינט נאָך איר אומגעקומענעם חתן, באָהדאַן, זי האָט געוויינט פאַר דער נשמה פון הערבערטן — פון דעם, וואָס האָט דעם פוילישן פּאַטריאָט, בלית דין ודיין, דערהרגעט.

אָט ווי יאַן דאָבראָטשינסקי זעצט איבער אויף א בעלעטריסטישער שפּראַך די וואַטיקאַנישע פּאָליטיק פון סליחה ומחילה פאַר די נאַציסטישע מלחמה־פאַרברעכער.

איצט וועט קלאָר ווערן, פאַרוואָס דער דאָזיקער ראָמאַניסט האָט דער־מאָנט אין זיין בוך דאָס געטאָ אויף אַ באַליידיקנדיקן, פאַרשוועכנדיקן און שונדיסטישן אופן.

אינם ראָמאַן פיגורירט אויך אַ דייטשער גענעראַל. ווען דאָבראַטשינסקי וואָלט געוואָלט אַ ביסל זיין טריי דעם אמת, וואָלט ער געדאַרפט נעמען אַזאַ טיפּ דייטשן גענעראַל, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט. אויב אפילו ערגעץ האָט זיך געדרייט אַ רייכסווער־גענעראַל אַ צדיק, איז ער דאָך געווען אַן אויסנאַם שבאויסנאַם. און בדרך כלל קענען מיר דאָך די דייטשע גענעראַלן, סיי די עלטערע פון לודענדאָרפס שניט, וועל־כע האָבן געמאַכט אַ וועג היטלערן, סיי די יינגערע פון דער היטלער־גענע־ראַציע, די קייטעלס, גודעריאַנס, רונדשטעטס, מאַנשטיינס, די אַלע, וועל־כע האָבן געגעבן די ערשטע באַפעלן אויסצוראָטן די יידישע באַפעלקערונג. אַנשטאָט געבן אַ טיפּישן פאַרשטייער פון דייטשן גענעראַלטום, פירט ארויס דאָבראַטשינסקי דעם גענעראַל מאַריעס — אַ ליבעראַל, אַ זיידענעם מענטש, אַ דעפעטיסט, אַ פאַראויסזאָגער פון סיי־ווי־סייאיקן זיג פון „יידישן גייסט" און פון „קריסטלעכן אמת". ווי אַזוי האָט געקאָנט געמאָלט זיין, אַז דער הויפּט־שטאָב זאָל אָנפאַרטרויען אַזאַ דעמאָליבעראַל איינע פון די העכסטע מיליטערישע מיסיעס? נישט אַנדערש, נאָר דאָבראַטשינסקי איז דאָ ווידער אויסן דאָס זעלביקע — ריינצוואַשן די קריגס־פאַרברעכער און אויסגיסן אויף דעם היטלעריסטישן גענעראַל זיין כוס פון „קריסטלע־כע" רחמים.

און אויב דאָס איז נאָך ווייניק, פירט דער מחבר אַראָפּ דעם גענעראַל מאַריעס אין וואַרשעווער געטאָ. צו וואָס? כדי צו ווייזן אין אַן עקלדיקער, שונדישער סצענע אַ יידישע פרוי. פון אַלע געטאָ־אסורים, פון דעם גאַנצן יידישן כלל, וועלכער איז פאַרשפּאַרט געוואָרן אין אַ ריזיקער תפיסה, האָט דער קאַטוילישער ראָמאַניסט אויסגעקליבן צו ווייזן זיינע לייענער צוויי — די געפאַלענע יידישקע עלווירא, וועלכע גיט זיך אָפּ דעם שונא פון איר פאָלק, דעם דייטשן גענעראַל מאַריעס, און איר מאַן, וועלכער איז אַליין דער שדכן, אָדער דער אַלפאָנס, און שטייט אויף דער וואַך, קיינער זאָל נישט שטערן דער ליבע־באַציונג. דער זעלביקער דאָבראַטשינסקי, וועמענס האַרץ עס איז אַזוי פול מיט רחמנות צו די דייטשע אָפיצירן, נעבעך, און צו די אויסגעלאָסענע גערטאַס, האָט פאַרשוועכט דיליידן פון מיליאָנען מענטשן, פאַרשונדעוועט די יידישע טראַגעדיע און אויסגעלאַכט די געפילן סיי פון יידישן, סיי פון פּוילישן בעסערן לייענער. די פּוילישע ליטעראַ־

רישע פּרעסע איז געווען אויסער זיך פון דאָבראָטשינסקיס שונד. זייער־שאַרף האָט אַטאַקירט דעם מחבר די מאַרקסיסטישע „קוזשניצאַ“, און דער פירנדיקער פויליש־מאַרקסיסטישער ליטעראַטור־קריטיקער סטעפאַן זשולקעווסקי האָט אויפן אַלפּוילישן שרייבער־צוזאַמענפאָר אָפן געשטעמפּלט דאָבראָטשינסקין ווי אַ שונדיסט.

דאָבראָטשינסקי פאַסמאַקעוועט זיך עטלעכע מאָל אינעם ראָמאַן מיט דער שונדישער געטאָ־סצענע. זיין אויסגעטרוימטער גענעראַל מאַריעס בענקט אויף זיינע מלחמה־וואַנדערונגען נאָכן „טאָפּטשאַן“. עפּעס כאַפּט זיך אַדורך אַ מחשבה, אַז די עלווירע איז שוין נישטאָ, אָבער דער מחבר געפינט נישט אויס קיין איין וואָרט פון מיטלייד, פון האַרץ.

אַנדזשעי לעפּקאָווסקי

מען דאַרף מודה זיין: אין דער פויליש־קאַטוילישער ליטעראַטור איז אַזאַ ציניש באַציונג צו די יידישע ליידן איינער פון צוויי איינציקע פאַלן. אַ צווייטער פאַל פון אַן ענלעכן מין, הגם מיט אַ מער מענטשלעכער אינטאַנאַציע, לאָזט זיך באַמערקן אין דער נאָוועלע „Noc marcowa“, „אַ מערץ־נאַכט“ פון דעם ווייניקער באַקאַנטן קאַטוילישן פּראָזאַיקער אַנדזשעי לעפּקאָווסקי (פאַרעפנטלעכט אין וואָכנבלאַט „דזשיש אי יוטראָ“). דאָס אָרט פון דער נאָוועלע איז אַ דאָרף ביי דער אונגאַרישער גרענעץ, די צייט — אַ פּאָר חדשים נאָכן אַריינמאַרשירן פון די דייטשן, אַ שמוגלער־באַנדע פאַרנעמט זיך מיט אַריבערוואַרפן מענטשן איבער דער גרענעץ.

אין איינער אַ מערץ־נאַכט דאַרף מען אַריבערפּעקלען אַ יידישן אַדוואָקאַט פון אַ שכנותדיקער שטאָט. ער אַנטלויפט פון געטאָ, פאַר היטלערן, פאַר אומקום. אָבער דער מחבר זעט נישט אין זיין געשטאַלט קיין סימן פון ליידן. ער שטעלט אַוועק אַ מענטש־חיה, אַ פּחדן, וועלכער סקאַמליעט, מ'זאָל אים לאָזן לעבן. אויך די אוקראַינישע שמוגלערס זיינען חיות, מעסער־שטעכער, רויבער, פאַרגוואַלטיקער. די איינציקע אידעלע געשטאַלט, וועלכע איז זיך מקריב אָן שום באַלוינונג פאַר יענעם, איז דער פוילישער וואַלד־וועכטער. פון דער נאַציאָנאַליסטישער איינשטעלונג פון דער נאָוועלע מוז אַרויסדרינגען אַן אָפּשטויסנדיק געשטאַלט פון אַ ייד, וואָס קען

ארויסרופן פאראכטונג, אבער נישט קיין מיטלייד און נישט קיין רחמנות. אזא באציונג ווייזט ארויס צו דער יידישער טראגעדיע אנדזשעי לעפקאווסקי.

באגדאן אסטראמענצקי

עס נויטיק זיך שוין דא, אויף דעם ארט, אקעגנצושטעלן דאבראטשינסקין און לעפקאווסקין אן אנדער שרייבער, אויך א קאטוילישן, אבער מיט א לגמרי אנדער צוגאנג צו דעם באהאנדלטן פראבלעם — באגדאן אסטראמענצקי און זיין נאוועלע „Ratunek“ „רעטונג“. די אינגאנצן אנדערשדיקע באציונג פון באגדאן אסטראמענצקי צום יידישן פראבלעם נעמט זיך פון דעם אינערלעכן פראצעס, וועלכן ער מאכט אדורך — פון זיך, הגם פאוואליעדיקער, דערנענטערונג צו דער נייער ווירקלעכקייט.

„רעטונג“ איז אן אינטערעסאנטע פסיכאלאגישע סטודיע און א פיינער פרווו צו לייזן א וויכטיקן מאראלישן פראבלעם. בעת לעפקאווסקי איז א דורכאויסיקער נאטוראליסט, בעת ביי אים קריכט תמיד ארויס ביים מענטש דאס חיהשע און עקלדיקע, דערשיינט אסטראמענצקי ווי א הומאניסט, וואס פארמעסט זיך צו אנאליזירן מענטשלעכע נשמה־צושטאנדן און וועלכער זוכט אן אבסאלוטן ענטפער אויף מאראלישע נסיונות.

צום ווארשעווער איינוווינער, דעם פאליאק סטעפאן, קלאפט אן ביינאכט א גערודפטער ייד, שמעון, וועלכן עס האט צושיקט א טוערין פון דער לינק־סאציאליסטישער אונטערערד, האלינא, מיט דער בקשה אים צו לאזן איבערנעכטיקן א געוויסע צייט. און די צייט איז א סכנותפולע — דאס געטא ברענט און דעם גובערנאטאר פישערס אפישן זאגן אן טויט יעדן „אריער“, ביי וועלכן עס וועט געפונען ווערן א ייד.

קודם כל, ווי אזוי שילדערט דער מחבר דעם ייד שמעון: „ער האט געהאט אויף זיך א שלעכטן אויסגעריבענעם מאנטל, ער האט אויסגעזען שרעקלעך אויסגעמאגערט, איז געווען בלאס און פארלאזט. ער איז געשטאנען רואיק און זיך ארייגעקוקט אין סטעפאנען מיט א שווערן אומבאוועגלעכן בליק“. שוין אין דעם אויסערלעכן בילד איז קאנטיק דעם אויטארס באציונג צום קרבן. ער זוכט נישט אויס ביי אים קיין שטריכן פון מורא און היסטעריע. ער וויל ליבערשט אים זען באהערשט און ווירדיק.

שריט נאָך שריט ציט אָסטראָמענצקי אַרויס פון שמעונס געשטאַלט מענטשלעכע, סימפּאַטישע, אפילו מסירת־נפשדיקע שטריכן. שמעון קאָן נישט איינזיצן רואיק אין זיין באַהעלטעניש — אים בויערט אין מוח די זאָרג פאַר דער פרוי, וועלכע איז נאָך געבליבן אין געטאָ. ער טראַכט נישט וועגן זיך, נאָר וועגן די נאָענטסטע. ער פילט, ווי שווער עס איז פאַר זיינע מקום־מקלט־געבער אים צו האַלטן. ער איז גרייט אַוועקצוגיין, הגם א טריט אויסער דער שטוב דראָט אים מיט טויט. שמעון איז אינערלעך שטאַרק, אָבער נישט קיין העלד אויף שטאַלצן. ער וויינט, ווען ער טראַכט וועגן דעם גורל פון זיין פרוי, אָבער ער ברעכט זיך נישט צוזאמען. ער איז ענערגיש, אַקטיוו.

ער דאַרף האָבן רעטונג. זיין פרוי נויטיקט זיך אין רעטונג, די יידן מוזן באַקומען רעטונג.

דאָס איז איין מין רעטונג, וועגן וועלכער עס שרייבט דער מחבר.

ער האָט אָבער אין זינען נאָך איין קאַטעגאָריע רעטונג — פאַרן פּאָליאַק סטעפאַן, וואָס באַהאַלט אויס דעם ייד. סטעפאַן נויטיקט זיך אין אַ צווייפאַכיקער רעטונג — אַ פיזישער און נשמהדיקער. ער ציטערט פאַרן גורל פון זיין משפחה — פישערס דראָאונג מיט טויט איז נישט קיין שפּילכעלע, ס'איז אַ טרויעריקע רעאַליטעט. אָסטראָמענצקי עפנט אינגאַנצן סטעפאַנס האַרץ, ער דעקט אויף דעם אמת: סטעפאַן האָט מורא, ער האָט נישט קיין אינערלעכע איבערצייגונג פאַר זיין גוטער טאַט, ער וויל פּטור ווערן פון דעם באַלאַסט, פון שמעונען. ער דאַרף אַ רעטונג.

אָבער אינעם האַרץ פון דעם דאָזיקן פשוטן מענטש קומט פאַר א מאָראַלישער געראַנגל. ער פילט, אז צווישן שמעונען און אים איז פאַראַן אַ טיפער אונטערשייד. ער הויבט אָן מאַכן אַ חשבון הנפש. ער דערפילט ווי נישטיק עס איז זיין עקזיסטענץ אין פאַרגלייך מיט די אונטערערדישע קעמפער, מיט דעם דאָזיקן שמעון, וועלכער איז גרייט זיך אַליין מקריב צו זיין, אבי בלייבן מיט זיינע נאָענטסטע אין געטאָ.

אין סטעפאַנס האַרץ שפּילט זיך אָפּ א שווערער געראַנגל. דער מחבר גיט א ריכטיקע לייזונג פון אָט דעם אינערלעכן קאַמף.

סטעפאַן גורט זיך אָן מיט אזוי פיל אינערלעכן כוח, אז ער גייט מיט מיט שמעונען זוכן דעם לעצטנס משפחה, זוכן פאַר זיי א רעטונג.

אָט אַזוי איז געקומען די רעטונג אין סטעפאַנס נשמה.

הגם אויך אין דער נאָוועלע „רעטונג" קאָן מען נישט מיט אַלץ מסכים זיין פון שטאַנדפּונקט פון רעאַליזם, איז אָבער כדאי אונטערצושטרייכן, אז

דאָס איז די איינציקע נאָענטסטע צום רעאַליזם שאַפונג פון קאַטוילישע שרייבער אויף דער טעמע פון באַציונג צו דער יידישער טראַגעדיע. עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס די אונטערערדישע קעמפער, וועגן וועלכער מיר הערן אין אַסטראָמענצקיס נאָוועלע, זיינען — ווי דער מחבר באַצייכנט — פון לינק־סאָציאַליסטישן לאַגער.

וואַיטשעך זשוקראָווסקי

צווישן די צוויי אויפפאַסונגען פון טראַגישן יידישן געשטאַלט — צווישן לעפּקאָווסקיס חיהש־דערשראָקענעם יידישן אדוואָקאַט און אַסטראָמענצקיס מסירת־נפשדיקן און ווירדיקן שמעון — שטייט דער נוסח פון דעם וואַקלדיקן, אָפּט אויף צוויי שטולן זיצנדיקן וואַיטשעך זשוקראָווסקי.

אין דעם ערשטן נאָוועלן־באַנד פון אָט דעם טאַלענטירטן יונגן שרייבער "Z kraju milczenia" — „פונם לאַנד פון שווייגן", וואָס איז געווידמעט דער טעמאַטיק פון דער אָקופּאַציע־צייט, איז פאַראַן אַ בילד אויך פון יידישן ליידן "Pod śniegiem" — „אונטערן שניי". אויך פאַר זשוקראָווסקין איז דאָס קודם כל אַ מאָראַלישע פראַגע. דערמיט שטייט ער העכער פון לעפּקאָווסקין. אָבער דאָס מאָראַלישע בינדט זיך ביי אים מיט רעליגיעזן גלויבן און נישט מיט געוויסן, אַזוי ווי ביי אַסטראָמענצקין. זשוקראָווסקיס אָביעקט פון דער יידישער טראַגעדיע איז, חוץ דעם, נישט קיין אמתער פאָרשטייער פון דער יידישער געזעלשאַפט. דאָס איז נישט דער ווירדיקער ייד שמעון, וועלכער איז איינציייטיק פאַרבונדן מיט דער אַנטיפאַשיסטישער אונטערערד, נאָר אַ משומד, דער געטויפטער אַדוו. זיצמאַן, וועלכער ליידט צוליב זיין אָפּשטאַם. אמת, זשוקראָווסקי קוקט נישט אויבנאויפיק, ער בליקט אריין טיפער אין דער זאַך, אין דער לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפן פאַר די זיצמאַנס. „זיצמאַנען, — זאָגט ער — האָט פון די שטאַם־ברידער געטיילט די רעליגיע, פון די גלויבן־ברידער — די ראַסע". דערמיט שטרייכט אונטער זשוקראָווסקי דעם פאַקט, וואָס די זיצמאַנס זיינען ארויס פון איך סביבה און זיך נישט פאַרוואָרצלט אין דער צווייטער... אָבער דער מחבר איז א קעגנער פון ראַסיזם. ער איז אָבער נישט קיין אַנטיראַסיסט מחמת אַנטיפאַשיסטישע, אינטערנאַציאָנאַליסטישע איבערצייגונ־

גען, זיין אידעאָלאָגיע — אַזוי ווי זי קומט צום אויסדרוק אין דער נאָוועלע „אונטערן שניי" — געפינט זיך נאָך אין די פּענטעס פון רעליגאָזיטעט, פון קאַטוילישקייט. ווען זיצמאַן ווערט על־פּי־צופאַל געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט, פון אַ קויל פון אַ דייטשער ביקס, איז ער טיף איבערצייגט, אַז אַרויסגעהאָלפן האָט אים די תפילה: „איך בין דאָ געשטאַנען, ער דאָרטן, — דעמלט גאָרנישט, כ'האָב נאָר געבעטן: „יעזוס, ראַטעווע מיך"... און דעמלט האָב איך דערפילט „ס'איז נאָך נישט דיין שעה, וועסט זיין געראַטעוועט"... אָבער, גיט ער צו: „ס'איז בלויז אָפּגעלייגט געוואָרן... בלויז אָפּגעלייגט"... וואָרעם ביי זיין גאַנצן קאַטאָליציזם איז זשוקראָווסקי אַ ראַציאָנאַליסט, ער פאַרשטייט, אַז די תפילה קאָן נישט זיצמאַנען ראַטעווען לגמרי, אַז דער גזר דין האָט זיך נאָר אָפּגעשלעפּט. און נאָך עפּעס: עס רייסט זיך אריין אין אָט דער גלויבערישער שטימונג דער ניכטערער קול פון דער סאַמע מענטשלעכסטער און פּאָזיטיוויסטער געשטאַלט פון דער נאָוועלע, אַננאַ: „דער הונט האָט איך געראַטעוועט", — די קויל, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן ייד־קריסט, האָט געטראָפן אין הונט.

דער דאָזיקער דואַליזם אין זשוקראָווסקיס וועלט־באַנעם, דער דואַליזם, וואָס האָט צווישן אַנדערע געווירקט אויף אויספאָרמירן אַזאַ צעצווייטע, צעריסענע, אין ערגעץ נישט פאַרוואָרצלטע געשטאַלט ווי זיצמאַן, האָט זיין מקור אין דער נישט דעצידירטקייט פון דעם מחבר אין אָנבליק פון דער נייער ווירקלעכקייט. זשוקראָווסקי ווערט אָפּט כאַראַקטעריזירט ווי אַ שרייבער, וואָס זיצט אויף צוויי בענקלעך — פון דער נייער ווירקלעכקייט און פון דער אַלטער וועלט. אַזאַ איז ער אין אַלע זיינע שאַפונגען. זיינע צענטראַלע פיגורן זיינען ס'רוב מענטשן פון דער גלחישער וועלט. און האָט ער געוואָלט זאָגן אַ וואָרט וועגן דער יידישער טראַגעדיע, האָט ער אין צענטער אַוועקגעשטעלט אַ משומד. פון אָט דער נישט־דעצידירטקייט נעמט זיך דער סטיליסטישער נעפּל ביים שרייבער, די נישטקלאָרקייט פון זאַך, די עלעגישקייט אינעם געמעל. זיינע פיגורן זיינען אָפּט אינערלעך־צעריסענע מענטשן — אַזאַ איז סיי דער קרבן זיצמאַן, סיי דער, וואָס באַהאַלט אים צייטווייליק אויס, ד"ר פּאָדווינסקי — אַ מענטש מיט אַ גוט האַרץ, אָבער אָן אַ ברעקל ווילן... די איינציקע גאַנצע געשטאַלט אין „אונטערן שניי" איז די פּרוי אַננאַ — „כלומרש אַ דינסט, און דאָך עפּעס בעסערעס, כמעט אַ מיטגליד פון דער משפחה, אַן אויסגעזידלטע פון פּויזן". אַננאַ איז דאָס געוויסן פון דער שטוב, איר בליק איז צודרינגלעך און באַ־

שולדיקנדיק, א דאַנק איר בלייבט זיצמאַן לעבן. דורך איר רעדט אַרויס דער צווייטער זשוקראַווסקי, דער, וואָס זיצט אויף דער שטול פון דער נייער וועלט, דער הומאַניסט.

זשוקראַווסקיס „אונטערן שניי" שטייט אָן אן ערך, אָן א פאַרגלייך העכער פון דאַבראַטשינסקיס און לעפּקאָווסקיס ביכער אין פּרט פון באַנע־מען דאָס פּראָבלעם. זשוקראַווסקי דעקט אויף אין פּלאַסטישע בילדער די אַכזריות פון די היטלעריסטישע הענקער, ער באַרעכטיקט דעם שטראָפע־ריש־מאַנענדיקן בליק פון אַנגאַ, ער רירט שטאַרק אין זיין שילדערונג פון דעם געפּלאָגטן און געיאָגטן זיצמאַן.

ער האָט זיך אָבער נישט דערגרונטעוועט צום תוך פון פּראָבלעם. אין דעם האָט אים געשטערט דער צווייטער עלעמענט פון זיין וועלט־באַנעם, דער עלעמענט, וואָס איז פאַרבונדן מיטן אַלטן און פאַרגייענדיקן.

אויף א דואַליזם פון א ענלעכן, אָבער נישט פון זעלביקן כאַראַקטער ליידט אויך קסאַווערי פּרושינסקי.

קסאַווערי פּרושינסקי

דער דאָזיקער שרייבער, ביי וועלכן קאַטאָליציזם איז נישט מער ווי א זאַך פון טראַדיציע, האָט שוין פאַר דער מלחמה אַרויסגעוויזן אַ סימפּאַ־טיע פאַר די פרייהייט־באַוועגונגען, בפרט פאַר די שפּאַנישע רעפּובּ־ליקאַנער. ער איז אויך באַקאַנט געווען מיט זיין סאָלידאַריזירן זיך מיט די גערודפטע יידן אין סאַנאַטאַרישן פּוילן. קסאַווערי פּרושינסק האָט זיך אין יענע יאָרן פאַרגעשטעלט ווי א ליבעראַל מיט א געוויסער פאַרשטענדעניש פאַר די פּראָגרעסיווע כוחות, אָבער מיט א האַרץ, וואָס האָט פונדעסטוועגן געקלאַפּט פאַר דער וועלט, וועלכע גייט אַוועק.

ס'איז געווען אין אים אַ געמיש פון נעכטן און היינט.

נאָך בולטער קומט אָט דער דואַליזם צום אויסדרוק ביים איצטיקן פּרושינסקי, ביים מחבר פון דעם באַנד דערציילונגען „Karabela z Meschedu" — „די שווערד פון מעסכעד", וועלכע זיינען אַ פּראָדוקט פון די מלחמה־ און ערשטע נאָכמלחמה־יאָרן.

פרושינסקי פאַרנעמט אַ פּאָזיטיווע פּאָזיציע לגבי דעם נייעם פּוילן. אָבער קינסטלעריש האָט ער דאָס נייע און די אייגענע באַציונג נאָך נישט פאַרדייט און ממילא נאָך נישט געבראַכט צום אויסדרוק אין דער בעלעטריסטיק.

זיין פּוילישער הויפּט־העלד איז דער אָפיציר פון דער פּויליש־עמיגראַנטישער אַרמיי, וועלכער האָט זיך אַנטוישט אין לאָנדאָן און אין דער פּויליש־עמיגראַנטישער רעגירונג, אָבער ער פאַרשטייט נאָך נישט דאָס, וואָס קומט פאָר אין פּוילן, און דעריבער בלייבט ער אַן אַנטוישטער, אַן אייגערלעך־צעריסענער, פאַלט אַריין אין אַ שטימונג פון „זיי געזונט, וועלט" און גייט אַוועק אויף התבודדות אין די טיפענישן פון די קאַנאַדער וועלדער. ווען פרושינסקיס העלד וואָלט געלעבט מיט אַ יאָרהונדערט צוריק, וואָלט ער מסתמא זיך פאַרמאַכט אין אַ קלויסטער, כדי זיך אָפּצוטיילן פון דער וועלט און פון די מענטשן.

פרושינסקי איז אַ פריינט פון די אַמאָליקע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן פון פאַרמלחמהדיקן פּוילן, פון די אוקראַאינער און יידן. זיין פריינטשאַפט איז אַן אויפריכטיקע, אָבער עס פילט זיך אין איר אַ ווידערקול פון דעם אַמאָליקן גוטן שליאַכטע־מאַן, וועלכער זעט אין דעם אוקראַאינער און ייד אַ פּאָזיטיוון עלעמענט בלויז דערפאַר, ווייל זיי זיינען טריי דער פּוילישקייט, און נישט צוליב זייערע פערזענלעכע מעלות.

פרושינסקיס אוקראַאינישער העלד איז דער פּאָפּ אולאַס, וועלכער האָט ליב די פּוילישע קולטור און בלייבט איר טריי ביזן סוף. דאָס איז, נאַטירלעך, זייער אַ שיינער שטריך פון פעלקער־פריינטשאַפט, אָבער דער מחבר האָט דאָ פאַרזען דעם עיקר — דעם געפיל פון אַן אוקראַאינישן פּאַטריאָט און פּראָגרעסיסט — זיין ליבע צום אייגענעם, דורך דער רויטער אַרמיי באַפרייטן פּאַטערלאַנד.

פרושינסקיס יידישער העלד איז לאַזאַר גיטמאַן („די שווערד פון מעסבעד") אַ דורכאויס סימפּאַטישע געשטאַלט — אַן איינוווינער פון די „קרעסן", וועלכער איז שטאַרק צוגעבונדן צו דער פּוילישער קולטור, ווידמעט זיך איינגאַנצן דער זאַמלונג פון אַלט־פּוילישע מוזעאַלע חפצים, און ווען ער געפינט זיך, בעת דער מלחמה, אין איראַן, ווערט ער תיכף פאַרכאַפּט פון ווילן איינצושאַפן זיך די אַלטע מוזעאַלע שווערד, וועלכע געפינט זיך על־פּי־צופאַל אין אַ מיטל־אַזיאַטישן שטעטל מעסכעד.

לאַזאַר גיטמאַן ווערט דורך פרושינסקין נישט סתם באַשריבן, נאָר ממש באַזונגען. ער זעט אין אים אַן אויפריכטיקן פּוילישן פּאַטריאָט און אַן

עכטן מענטש־אידעאליסט. גיטמאן איז אן ארגאנישער טייל פון דער פוילישער קולטור און פון דער פוילישער לאנדשאפט. אבער דאס איז אין גרונט גענומען א ייד פון אלטן שניט. פרושינסקי זאגט אליין אין אנהויב פון דער דערציילונג, אז עס איז אים נאענט דער טיפ פון אלטן יאנקל צימבאליסט פון „פאן טאדעאוש“. דער שרייבער פארגעסט, אז צייטן בייטן זיך, און דער מענטש ענדערט זיך מיט זיי צוזאמען. יאנקל איז אן אידעאלער טיפ פאר יענער עפאכע, איצט איז געבליבן פון אים די טראדיציע, א לעבעדיקע טראדיציע, אבער די געשטאלט גופא איז שוין איבערגעלעבט. אט ווי פרושינסקי שילדערט זיין העלד: „דער אריינקומענדיקער איז געווען א געבוג־היכער ייד מיט א שווארץ, קליין בערדל... ער האט געהאט זייער א יידיש פנים, א געלס, נישט קיין גרויסע, שווארצע אויגן... ער איז געווען אנגעטאן אין שווארצן, צי אין טונקעלן, בולט לויטן יידישן שטייגער, אזוי זיינען געגאנגען טאקע אנגעטאן די יידן אין דעם אומבאשטימטן דרייעק צווישן מאלקין, באראנאוויטש און מאלאדעטשנא. ער האט געקענט זיין א פאכטער און האלטן אין ארענדע א סאד, און געקענט זיין א שוחט, און האבן א האלץ־געשעפט, און איינקויפן גענדז קיין פרייסן, און וואס נאך אויפן קוק איז ער געווען אזא, וועגן וועלכן מען האט דעמלט געזאגט: „אזא פשוטער ייד“. אבער אין געזיכט האט ער געהאט עפעס דינס, רבנישע הענט האט ער אויך געהאט אזעלכע ווייסע, לאנגפינגערדיקע און ווייכע, אין קול עפעס דיסקרעטס און שטילס.“

צי איז אזא ייד געווען אין פארמלחמהדיקן פוילן? אומבאדינגט יא! צי האט א ייד אין טראדיציאנעלער הלבשה געקענט זיין אן אנטיקוואר און א זאמלער פון פוילישע מוזעאלע חפצים? בלי שום ספק יא; מיר האבן אזעלכע געקענט סיי אין דער פראווינץ, סיי אין דער הויפט־שטאט. צי איז גיטמאן א סימפאטיש געשטאלט? אויך אויף דעם מוז מען געבן א פאזיטיוון ענטפער. אבער שוין זשע איז ער נישט אן איבערחזרונג פון אלטן יאנקל, א טיפ פון א באשטימטן פארגאנגענעם מיליע, א געשטאלט געמאלט פון פאלגנדיקן שטאנדפונקט: גיטמאן איז א סימפאטישער ייד, ווייל ער האט ליב די אלטע פוילישע קולטור? בעת ריכטיקער וואלט געווען, ווען גיטמאן איז סימפאטיש און פאזיטיוו, קודם כל, ווי א מענטש! ווען מיר ווארפן אפ דעם אינערלעכן דראנג פון פרושינסקיס ייד צו אלט־פוילישע זעלטענע ווערטן, בלייבט פון דער גאנצער געשטאלט לאזאר גיטמאן גארנישט.

עס קומען אויפן רעיון אנדערע יידישע געשטאלטן פון די „קרעסן“. ארויסגעבראכטע הארט פאר דער מלחמה אין די שיינע פאליעסער וואג־

דער־רעפּאָרטאַזשן פון וואַנדאַ וואַשילעווסקא — די געשטאַלטן פון גע־זונטע, ערדישע, האָרעפּאַשנע פּאָליעסער יידן, ארבעט־גיריקע, מענטשן מיט אָפענע, פּשוטע, נישט־קאָמפּליצירטע נשמות, גאַסטפריינטלעכע, קער־פּערלעך און גייסטיק גאַנצע, איינגעוואָרצלטע אין זייער באָדן, צוגעבונ־דענע צו דער פּאָליעסער נאַטור, אין תוך געגומען — פּאַטריאָטן. וואַשי־לעווסקאס ייד און פּרושינסקיס ייד — ס׳ארא מהלך עס איז צווישן זיי, אַ מהלך פון א גאַנצער תקופה.

אָבער נישט געקוקט אויף אַט דעם צוגאַנג, וואָס נעמט זיך פון פּרו־שינסקיס שטעקן מיטן געמיט און האָרץ אין עבר, איז די דערציילונג „די שווערד פון מעסכעד״ א הימן פאַר דעם יידישן פאָלקס־מעטש, א דערהוי־בונג פון אַ יידישער געשטאַלט, אַ קיגסטלערישער אַרויסטריט קעגן דער אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור, וועלכע רוקט אַרויס ווי דעם טיפּ ייד — אַ ני־דעריקן פאַרשוין און אַ פאַרעטער. לאַזאַר גיטמאַן איז מקריב אַ גאַנץ לעבן פאַר אַן אידייע, דער אידייע פון ראַטעווען און זאַמלען קונסט־ווערטן. לאַ־זאַר גיטמאַן האָט טיף ליב די פּוילישע קולטור, ער האָט ליב זיין היים־אָרט, די אַלטע פּוילישע שטאָט קראָקע. ער איז אפשר מער פּאָליאַק ווי ייד, ער איז אפשר א שפּאַר ביסל ראָמאַנטיזירט — און אויך דאָס קאָן מען פאַרוואַרפן דעם מחבר — אָבער דער מחבר האָט געהאַט דעם בעסטן ווילן, נאָר ער האָט נישט באַוויזן גובר צו זיין דעם אייגענעם האַלב־ראָמאַנטישן מעטאָד, וועלכער שפּיגלט טאַקע אָפּ זיין צוגעבונדנקייט צו דער פאַרגאַנגענהייט.

אין אַנדערע דערציילונגען פון דעם זעלבן באַנד וועבן זיך אַדורך נייע יידן, אַ שטייגער — דער אונטעראָפיציר ראָזענבערג, וועלכער קעמפט און צייכנט זיך אויס; אָבער די דאָזיקע געשטאַלט איז אַן עפּיזאָדישע, א דורך־אגבדיקע, און חוץ דעם פאַקט גופא דערוויסן מיר זיך ווייניק וועגן דעם מענטש, וועגן זיין כאַראַקטער, נשמה־אינהאַלט און גורל.

אין דער גרופּע קאַטוילישע שרייבער פאַרנעמט קסאַווערי פּרושינסקי אַ פאַרגעשריטענע פּאָזיציע. ער גייט שוין, אייגנטלעך, ארויס פונם גדר פון אַט דער ליטעראַטור. ער איז פריי פון פאַראורטייל. די באַציונג צום ייד און אוקראַינער מוז נישט ביי אים פונאַנדערגעוויקלט ווערן דורך אַ מאָראלישן געראַנגל.

אין דער זעלביקער צייט לאָסטעט נאָך ס׳רוב אויפן קאַטוילישן שריי־בער די דאָזיקע מאָראַלישע פראַגע. כאַראַקטעריסטיש אין דער הינזיכט איז

די נאָוועלע פונעם אַפּאָלאָגעטיש־קאַטוילישן דיכטער און פּראָזאיקער וואָיטשעך באַנק „שרה פרידלענדער". אויפן שרייבער ליגט נאָך די גאַנצע ירושה פון דער מיסטישער שרעק־באַציונג צום ייד, און עס מוז קומען אַ גרויסע אויפטרייסלונג, שרה פרידלענדנער מוז אַרויס מיט אַ מטורפדיקן פּראָטעסט קעגן דער פאַרשאָלטענער אָרדענונג צוליבן טויט פון איר זון אויפן פראָנט, אז אויך ביים יונגן קריסט, אינעם הארץ פון מחבר, זאָל זיך דערוועקן א פונק פון מענטשלעכער באַציונג צו דער יידישער פרוי, צום יידישן מיטבירגער.

ביי ס'רוב קאַטוילישע שרייבער איז די יידישע טעמע, אָדער די יידישע געשטאַלט אַ מין נשמה־רייניקונג, אָדער אַ מצבה אויפן קבר פון פוילישן יידנטום. די מצבה איז נישט תמיד געלונגען און נישט שטענדיק געשטעלט אויפן ריכטיקן אָרט. די דאָזיקע שרייבער מיינען מיט זייערע קינסטלערישע עפּיטאַפיעס אויסצודריקן אויך זייער מיין, אז מיטן פוילישן יידנטום איז געענדיקט. זיי זעען נישט קיין ווידערגעבורט. למשל — ביי באַלקאַוסקאַן לעבט דבורה זשעלאָגנא איבער און גרייט זיך צו א ניי לעבן; ביי אַטוויגאָווסקין — בלייבט עווא פּרויד לעבן און גרייט זיך צו א ווייטערדיקן קאַמף; ביי אַנדזשעיעווסקין גייט אירענא ליליען אַוועק אין דער נאַכט־פינצטערניש צו עקשנותדיקן ווידערשטאַנד. איר גורל איז נאָך נישט געחתמעט; שוין אָפּגערעדט, אז ביי רודניצקין, וויגאָדזקין און אַנדערע פון זייער שניט ווערט בולט באַטאָנט דער המשך. ביי בראַניעווסקין איז דער געטאָ־אויפשטאַנד א קאַמף־אָנשטרענג פאר א נייער וועלט, וועלכע קומט אויף — און אַזוי ווייטער און ווייטער. אַנדערש ביי ס'רוב קאַטוילישע שרייבער. דער ייד קומט אום, אָדער איז פארמשפּט צום אונטערגאַנג און קיין שום רמז אויף ווידעראויפלעבונג איז נישטאָ. בדרך כלל איז פאר דער קאַטוילישער ליטעראַטור כאַראַקטעריסטיש די עלעגיע פון קריסטינאַ קאַנאָווסקא־לאָשאָווא „דער דענקמאָל אין געטאָ", וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „טיגאָדניק פּאָווזעכני" צום זעקסטן יאָרטאָג פון וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד. די דיכטערין דריקט אויס איר פאַרהערלעכונג פאַרן אויפשטאַנד, אָבער זי שטעלט פעסט, אז עס זיינען געבליבן בלויז שטיינער. זי פאַרשטייט נישט דעם זין פון קאַמף, זי קען נישט די אידייען פון ווידערשטאַנד, זי זעט נאָר א געראַנגל מיטן טויט און — דעם סוף. דער דענקמאָל „וועט קיינעם שוין נישט טרייסטן, ווייל געבליבן זיינען בלויז שטיינער".

די דיכטערין האָט די בעסטע געפילן, זי זינגט אויס אן עלעגיע, אָבער איר באַגרענעצטער וועלט-באַנעם דערלויבט איר נישט צו זען ברייטער, צו זוכן א היסטאָרישע פערספעקטיוו און זי שטעלט פעסט א לגמרידיקן איבערדרייס אין דער גאָלדענער קייט.

די לאַגער־ליטעראַטור

די ליטעראַטור, וועלכע שילדערט, אָדער גיט איינדרוקן פון דעם גיהנומדיקן לעבן אין די דייטשע פּיין־ און אומקום־לאַגערן, איז אין דער פּוילישער שפּראַך זייער גרויס. אין אונדזער אַרבעט וועט נישט זיין קיין רייד וועגן די גבית־עדותדיקע באַשרייבונגען און אויך נישט וועגן דער פּובליציסטישער לאַגער־ליטעראַטור. אונדז אינטערעסירן אויף דעם אָרט די קינסטלערישע ווערק אויף דער לאַגער־טעמאַטיק. עס איז קלאָר, אַז די אַלע קינסטלערישע באַשרייבונגען פון דעם מין זיינען אויך געבויט אויף דירעקטע, פּערזענלעכע אָבסערוואַציעס און איבערלעבונגען, זיינען אויך גבית־עדותדיק און דאָקומענטאַריש, אָבער זיי אונטערשיידן זיך פון די סתם־באַשרייבונגען מיט זייער פּלאַסטישקייט פון בילד און שילדערונג פון מענטש. זיי גיבן איבער נישט בלויז און נישט סתם פאַקטן, נאָר פּרווון אַרייננדרינגען אין דער נשמה פון די קרבנות און נישט זעלטן אויך אינעם פּסיכאָלאָגישן כאַראַקטער פון די פּייניקער.

היות די קינסטלערישע לאַגער־ליטעראַטור איז זייער גרויס, וועט אויסקומען זיך אָפּשטעלן אויף די סאַמע כאַראַקטעריסטישע ווערק.

צום לויב פון אַט דער ליטעראַטור איז נויטיק צו באַטאָנען איין עיקר־שטריך, וואָס איז געמיינזאַם כמעט פאַר אַלע מחברים. ביי דער לאַגער־מעטאַטיק איז זייער לייכט צו לאָזן זיך באַהערשן דורך נאַטוראַליזם. אַט די גע־פאַר האָט טאַקע נישט תמיד באַוויזן אויסצומיידן דער יונגער באָראָווסקי, הגם ער האָט דעם גוטן ווילן צו קוקן דעם אמת גלייך און דרייסט אין די אויגן. אַלע אַנדערע אויטאָרן האָבן גובר געווען די דאָזיקע גרונט־שוועריקייט. עס איז מערקווירדיק, אָבער אַ פאַקט: כמעט אין אַלע ווערק אויף דער לאַ־גער־טעמאַטיק שטייט אין צענטער פון די באַשרייבונגען נישט די אַכזריות

פון די פייניקער, נאָר דאָס מעטשלעכע ביים פאַרפייניקטן קרבן; עס דער־הויבט זיך איבער די בלוט־פאַרגליווערנדיקע שילדערונגען אַ שטראַל פון ליכט, וואָס שטעקט אין דעם מאַרטירערישן מענטש גופא. נאַטוראַליזם באַ־דייט — איין זייט פון דערווירקלעכקייט, די אויסערלעכע זייט, דער סטאַ־טישער אמת; נאַטוראַליזם דאָס איז פאַרקריפּלונג פון דעם ווירקלעכקייט־בילד; אין גרונט גענומען דערפירט עס צו פאַטאַליזם; שמאַגלעווסקאַ, יוסטאַ, רושינעק, דלוגאָשעווסקי זיינען אַרויס פון דער עמק־הבכא־שילדערונג, ווי הומאַניסטן און נישט ווי נאַטוראַליסטן.

טאַדעוש באָראָווסקי

אַוודאי — דאָס, וואָס עס שילדערט טאַדעאוש באָראָווסקי אין דער דער־ציילונגען־ און סקיצן־זאַמלונג „די געזעגענונג מיט מאַריאַ״ „Pożegnanie z Marią” איז אין איטלעכן פּרט באַזונדער אמת, אָבער אַלץ צוזאַמען גיט נישט קיין אַלזייטיק און ממילא טריי בילד פון דער גאַנצער ווירקלעכ־קייט. באָראָווסקיס סטיל וואַרפט זיך אַריבער פון איין עקסטרעם אין צווייטן — פון נאַטוראַליזם ביז כמעט ראָמאַנטיזם. אין דער ערשטער דער־ציילונג, וואָס טראָגט דעם טיטל פון דער זאַמלונג, ברענגט ער צוויי יידישע געשטאַלטן, ביידע אַנטלאָפענע פון געטאָ, אַ יונגע זינגערין און אַן עובר־בטולדיקע זקנה. ביידע זיינען אַנטיפּאַטיש אין זייער טרויעריקער סיטואַציע און פיין, קיין שום מענטשלעכער פונק, קיין שום אויסטייטש פון דער ספּע־ציפישער לאַגע, וועלכע מאַכט זיי אומסימפּאַטיש, אַ ריין אויסערלעכע שיל־דערונג, אַ שטייגער: די יונגע זינגערין האָט קי־אויגן, צעוואַקסענע היפטן, לאַקירטע נעגל, זי איז נאַריש — דאָס אַלץ. און עפּעס טוט זיך דאָך אינעם האַרץ פון אָט דער אַנטלאָפענער פון גיהנום.

די דעטאַלן פונעם בילד, זיינע באַזונדערע שטריכן קענען זיין אמת, אָבער עס שאַפט זיך נישט די פולקייט פון דער דעמלטיקער ווירקלעכקייט אפילו אין באַצוג צו איין פּערזאָן. אין אַ צווייטער שילדערונג שטעקט אויך בולטער נאַטוראַליזם: „די אַלטע האָט געגעסן פּאַמעלעך, אָבער מיט אַפּע־טיט. די גאָלדענע מאַסיווע שורה ציין האָט מיט געשמאַק זיך איינגעטונקט אין דער ווייטער בולקע. איך האָב זיך אַריינגעקוקט אין זיין בליאַסק, אָפּ־

שאַצנדיק אינסטיקטיוו די וואָג און ווערט פון דער שטשאָקע". די דאָקטאָרשע, וועגן וועמענס גאָלדענע ציין עס איז דאָ אַ רייד, קומט אויך אַרויס אָפּ־שטויסנדיק, חיהש־פּחדנותדיק, אומסימפּאַטיש.

און פאַרקערט: מאַריאַ, דער אַריש־יידישער מישלינג, דערשיינט ווי כמעט אַ ראָמאַנטישע געשטאַלט, כמעט ווי אַ מענטש נישט פון דער וועלט. אַ שוואַרץ־ווייס־שפּיל.

אין די ווייטערדיקע דערציילונגען און סקיצן — „אַ טאָג אויף האַר־מענזע", „מיר בעטן אייך צום גאַז", „דער טויט פון אויפשטענדלער", „די שלאַכט ביי גרונוואַלד" — ווייזט אַרויס דער שרייבער אַ סך בקיאות און אָבסערוויר־פעאיקייט ביים שילדערן פּרטים און איינצעלנע כאַראַקטער־שטריכן. אָבער אין אַלגעמיין בלייבט ער שטעקן אינם פאַקט און קען נישט דערהויבן און פאַרסכהכלען דאָס בילד. די שוואַרץ־ווייס־שפּיל גייט ווייטער אָן: דער יידישער תליון, בעקער, וועלכער הענגט זיין אייגענעם זון, און — דער יידישער קאָנספּיראַטאָר רובין, וועלכער ראַטעוועט אַנדערע. דער סאַ־דיסטישער מערדער אַנדריי און — דער טרעגער פון העכסטער מסירת־נפש איזואַן; די מאַסע ווי שאָף געטריבענע יידן, און — דאָס שטאָלצע מיידל. אַבער אַפילו די געשטאַלטן, וועלכע זיינען ווייס, קומען אַרויס מטושטשדיק, בלויז אין אויסערלעכער האַנדלונג, אָן אַ נשמה. אַזוי איז אויך די שילדערונג פון דער יידישער מאַסע, וועלכע ווערט געטריבן פון די וואַגאָנען גלייך צום טויט — היות דער מחבר דרינגט נישט אריין טיפער, בלייבט דער איינדרוק אַ גענוג קאַלטער. עס איז כדאי צו פאַרגלייכן די דאָזיקע באָראָווסקיס שיל־דערונג מיט צוויי בילדער פון אַן ענלעכן מאָטיוו ביי אַ פשוטן יידישן עדות פונעם גרויל מ. קייזער, באַארבעט דורך דעם פוילישן ליטעראַט אַדאַם אָס־טאַיאַ: קייזער־אָסטאָיאַ שילדערן אַ טויטן־מאַרש פון יידן אין אָשוויענ־טשים, דעם דורכמאַרש פון מענער פאַרביי דעם פרויען־לאַגער, און מיר ווערן איבגאַנצן אויפגעציטערט פון די שטומע טראַגישע בליקן, פון די פּיינ־פולע קעגנזייטיקע קוקן־זוכעניש פון פאַרמשפּטע מענער און פרויען, אפשר וועט געלינגען צו דערזען דאָס ווייב, אַ נאָענטן, צום לעצטן מאָל וואַרפן אַ געזעגן־וואָרט — ווי העכער שטייט דאָס בילד פון אַ פשוטן עדות איבער די אימפּרעסיאָניסטישע נישט־דערזאָגענישן און קאַלטלעך־אָבסערוואַטאָ־רישן סטיל פון טאַדעאוש באָראָווסקי! אָדער אַ צווייט בילד ביי קייזער־אָסטאָיאַ: די יידן, די געטריבענע צום גאַז, הויבן אָן זינגען, אַ טייל זינגט אויס אַ דאַוונען, אַ טייל זינגט אַ פאָלקס־ליד — אַ ציטער נעמט דורך, לייע־נענדיק די דאָזיקע באַשרייבונג! נישט קיין היסטעריע, נישט קיין ווייגעשריי,

נישט קיין פֿאַרצווייפֿלונג, נאָר ריינדיקער אַדורכדרינגנדיקער געזאַנג — אין אַנבליק פֿון טויט — אַ לעצט וואָרט דער וועלט...

פּונקט אַזוי וועט אויספֿאַלן נישט צום גוּנסטן פֿון טאַדעאוש באָראָווסקי דער פֿאַרגלייך פֿון דער אויפֿפֿירונג פֿון דער יידישער טאָכטער שוין נאָך דער באַפֿרייאונג מיט דער קינסטלערישער קאָנצעפּציע פֿון אַ צווייטן מחבר פֿון אַ לאַגער־בוך, מיכאַל רושינעק. סיי באָראָווסקי, סיי רושינעק, ביידע קאַצעטניקעס, וועלכע האָבן אַ סך פּערזענלעך־איבערגעלעבטס אַריינגעלייגט אין זייערע באַשרייבונגען — טרעפֿן אָן אָקאָרשט נאָך דער באַפֿרייאונג יידישע מיידלעך, אויף אַצינד אויסגעלייזטע פֿונעם לאַגער גיהנום. די דאָזיקע מיידלעך דאַרפֿן אויסדריקן נישט קיין צופֿעליקע פֿיגורן, נאָר כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן און אַפֿילו נשמה־צושטאַנדן פֿון דעם באַפֿרייטן יידישן מענטש. מיר האָבן אין אַזאַ פֿאַל רעכט צו פֿאָדערן נישט פּסיכאָלאָגיזם, נישט געפֿילן־שפּיל, נישט צופֿעליקע שטימונג, נאָר די שטריכן פֿון מענטש און צייט, וועלכע דאַרפֿן דערהויבן נאָך די הערדריקנדיקע שילדערונגען פֿון לאַגער־לעבן. און דאָ אַנטפּלעקט זיך טאַקע דער אונטערשייד אין אויפֿנעמען דיווירקלעכקייט ביי באָראָווסקין און ביי רושינעק.

ביי באָראָווסקין: דאָס יידישע מיידל, נינאַ, זי איז פֿול מיט היסטעריע, האָט זיך קיינמאָל נישט געפֿילט אינערלעך נאָענט מיט דער יידישער סביבה. איר געליבטער איז געווען אַן ענדעק (צי איז עס טיפּיש? קלאָר, אַז — ניין! דאָס איז נאָר איין זייטיקער ניואַנס פֿון אַמאָליקן יידיש־שטעטלשן לעבן). נאָך דער באַפֿרייונג זוכט זי אויך אַ קריסט, כדי מיט אים צו אַנטלויפֿן פֿון יידן (ווידער אַ זייטיקער שטריך און נישט קיין טיפּישער, וואָרעם די געפֿילן פֿון די באַפֿרייטע זיינען געגאַנגען אין אַן אַנדער ריכטונג).

— „מאָרגן פֿאָרן מיר אָפּ ווייטער — האָט געזאָגט דאָס מיידל, באַפֿרייענדיק איר האַנט. — ווער ווייסט, וווהין? אַ טאָג אין איין לאַגער, אַ טאָג אין אַ צווייטן... כסדר פֿרישע מענטשן, פֿרעמדע. איך פֿיל צו דעם אַן עקל" — און פּלוצים האָט זי געזאָגט כמעט מיט אַ פּליסטער: „איך האָב שרעקלעך מורא, טאָמער פֿאָר איך קיין פּאַלעסטינע. וואָס האָב איך פֿאַר אַ שייכות מיט יידן? זיין איינזאַם, פּריוואַט אַ יידישע — יאָ! אָבער לעבן אין אַ יידישן דאָרף, מעלקן קי, כאַפּן יידישן קורטשאַקעס, חתונה האָבן מיט אַ ייד? ניין, ניין, — האָט זי אויסגעשריען, פּונקט ווי איך וואָלט זי דערצו אַנגערעדט". זי וויל אויך נישט צוריק פֿאָרן קיין פּוילן. זי וויל נישט בויען פּאָזיטיוו. זי וויל נישט אַנטיילנעמען אינעם ווידעראויפֿבוי

פון ייִדישן ישוב אין באַפרייטן פּוילן. עס טרייבט זי צום פּאַלש־לאַקנדיקן מערב.

אין דער גאַנצער שילדערונג פון דעם מיידל ניגאַ שטעקט אַ סך ברוטאַלישקייט און אַפילו אַ דאָזע ציניזם. אַוודאי זיינען אַ סך לאַגער־קרבנות אַרויס אויף דער באַפרייונג נישט בלויז פיזיש, נאָר אויך מאָראַליש צעבראָכן. אָבער אויפן דנאָ פון זייערע נשמות איז געבליבן נישט בלויז ביטערניש, נאָר אויך אַ בענקשאַפט צו לויטערקייט און באַנייונג. אין סך־הכל זיינען דאָס געווען טראַגישע געשטאַלטן און נישט קיין סתם היסטערישע, ווי זיי קומען אַרויס פון אונטער באָראַווסקיס פען.

מיכאל רושינעק

ביי רושינעקן:

לחלוטין אַנדערש, וואָרעמער, מענטשלעכער, אַריינדרינגנדיקער, רודשינעק זעט דעם תהום, וואָס טיילט אָפּ דעם געמיט פון די אַמעריקאַנער און קאַנאַדער זעלנערקעס, וועלכע געהערן צו דער אַליאַנטישער אַרמיי, — פון דעם נשמה־צושטאַנד פון אַניאַ דעם באַפרייטן ייִדישן מיידל פון אַשוויענטשים מיטן אויסגעטאַטואירטן נומער אויף דעם אָרעם. רושינעק פאַרשטייט אַניאַס טראַגיזם, נאָך מער: דעם טראַגיזם פון די אַניאַס, דעם געמיט פון די יידן. ווען די זיגער — און אויף אַ טייל באַפרייטע — פרייען זיך, פאַרווילן זיך (און דאָס איז נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך), רופט אויס אַניאַ: „איך קאָן נישט!“ זי, דאָס ייִדישע מיידל, די לעצטע האַלאָוועשקע פון אַשוויענטשים, איז נישט מסוגל מיטצומאַכן אַלעמענס פרייד — ווי קאָן זי טאַנצן און פאַרברענגען, ווען איר פאָלק איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן, ווען דער נצחון האָט אָפּגעקאָסט אַזאַ בלוטיק־טייערן פּרייז — זעקס מיליאָן אירע ברידער און שוועסטער. אין רושינעקס שלום־אַקאָרד הילכט שוין אָפּ פון פאַרויס דער אַנזאָג פון דער געוואַלטיקער טראַגעדיע פון דער נאָענטער אויסגעוואָרצלטקייט און היימלאָזיקייט פון יידן פליטים אויף די אויסוועגלאָזע שליאַכן פון מערב־אייראָפּע. אַניאַ איז אַרויס פון כף הקלע מיט אַ געזונטן באַגער — אויפצוהויבן אַ קאַמף פאַר אַ געזונטן, מענטשלעכן, פּראָדוקטיוון קיום.

רושינעקס סטיל איז האַרמאָניש, קערנדיק, ליריש און דירעקט. אים אינטערעסירן ווייניק די פסיכישע ניואַנסן ביי די פאַרברעכערישע לאַגער־טיפּן, ביי די אַנדריים, צי די בעקערס. אים באַגייסטערט די לעכצונג צו פריַיהייט, דער קאַמף פאַר איר. זיין בוך "Z barykady w dolinę głodu„ „פון דער באַריקאַדע צום טאָל פון הונגער" איז אַ שילדערונג פון דעם פּיין־וועג פון מחבר אַליין און פון טויזנטער אַנדערע, וועלכע זיינען נאָכן דורכפאַל פון וואַרשעווער אויפשטאַנד פאַרוואָגלט געוואָרן אין ווייטע דייטשע לאַגערן. די קאַצעטניקעס ווערן ענדלעך באַפרייט, אָבער זיי זיינען פאַרמשפּט איבערצולעבן אַ פרישע אַנטוישונג פון נייע וואָגלענישן, פון צוזען, ווי אַזוי דייטשע פאַרברעכער ווערן דורך די אַמעריקאַנער מיליטערישע אָרגאַנען טראַקטירט בעסער ווי זיי, די אויסגעלייזטע אַרעסטאַנטן.

אמת — רושינעק ווייזט נישט אין אַלע דעטאַלן אַרויס פּאָליטישע רייפקייט. ער דרינגט נישט אַריין אין דעם תוך פון דעם וואַרשעווער אויפשטאַנד זומער־צייט 1944. אין זיינע באַשרייבונגען שפּילט אָפט אַ ראָל מער צופאַל ווי לאָגיק פון געשעעניש־אַנטוויקלונג. אָבער ביי אַ ריי פּראָבלעמען קומט ער מיט אַזאַ נייעם צוגאַנג, אַז ער דערגרייכט אין היגזיכט פון דרייסט־קייט פון אַוועקשטעלן די פראַגע די מדרגה פון יעזשי אַנדזשעיעווסקי.

רושינעק שילדערט אין קאָנצענטרירטע, בולטע בילדער דעם אויפ־שטאַנד פון 1944. בעת דעם דאָזיקן אויפשטאַנד שוועבן פאַר זיינע אויגן די שאָטנס פון די אומגעקומענע קעמפער פון וואַרשעווער געטאָ. אין אַ געוויסן מאָמענט קומען פאַר קאַמפן אויפן געביט פון די געטאָ־חורבות. און פאַר רושינעקס אויגן שטייען אויף בילדער פון אַ יאָר צוריק: „דאָ האָבן אַמאָל געפלאַטערט דריי פענער: ווער עס האָט געוואָלט, האָט געקענט דעמלט זען אַ מיידל אין אַ דעראָבערטן דייטשן העלם, זי האָט געצילעוועט פון אַ ביקס אין גאַס אַריין. זי האָט — פּונקט ווי דאָס איצטיקע (פּוילישע) מיידל אויף מיאַדאָוואַ פאַרטיידיקט איר וואַרשע. אין דער זעלביקער צייט, ווען אַנדערע — און עס זיינען געווען אויך אַזעלכע — האָבן געשלעפט די בערדיקע קעפּ פון די דערהרגעטע און געהאַנדלט אין הורט מיט די, אויס־געהאַקטע ביי זיי, גאָלדענע ציין. כדי אָפּצוואַשן די שאַנד, וועלן נאָכאַמאָל אומקומען אין דעם צפון־ראַיאָן מענטשן, און טאַנקן וועלן דערטרונקען ווערן אין אַ פאַרגליווערטער אַזיערע פון רויטע, צעכוואַליעטע ציגל".

אַ נייע מערקווירדיקע אויפפאַסונג פון דעם פּוילישן וואַרשעווער אויפ־שטאַנד! אין דער פּוילישער ליטעראַטור הערן מיר דאָס צום ערשטן מאָל. רושינעק זאָגט: דער גרויסער קרבן פון דעם דורכגעפאַלענעם פּוילישן אויפ־

שטאַנד איז טיילווייז געווען, כדי אָפּצוואַשן די שאַנד פון דעם גלייכגילט פון די א. ק.־עלעמענטן לגבי דעם יידישן קאַמף און אומקום מיט בערך אַ יאָר צוריק...

רושינעק האַלט נישט, אַז דעם דאָזיקן זיין פונם פוילישן וואַרשעווער אויפשטאַנד האָבן אַלע פאַרשטאַנען. פאַרקערט — ער וואַרפט אַ שווידערלעכע באַשולדיקונג אויפן אַדרעס פון אַ טייל פּאָליאַקן, פון באַר־קאַמאַראָווסקיס חדר, וועלכע זיינען אַ פרישע זינד באַגאַנגען לגבי יידן אַפילו בעתן אויפשטאַנד פון 1944, דאָס הייסט — זיך נישט באַפרייט פון זייער זאָאָלאָגישן אַנטיסעמיטיזם אַפילו אין אַנבליק פון אייגענעם אומקום. רושינעק איז פול מיט פאַרביטערונג און פּראָטעסט, ווען ער דערזעט, ווי אַ גרופּע אַנטיסעמיטן וואַרפט אַרויס אַ יידישע משפּחה פון דעם געמיינזאַמען „סכראָן" — אַ יידישע משפּחה, וואָס האָט איבערגעדויערט אַ יאָר צייט, כדי צו ווערן איצט אַרויסגעטריבן דורך די מענטשן, וועלכע זיי האָבן אַריינגעלאָזט בעתן נייעם אומגליק אין אייגענעם באַהעלטעניש. אָבער רושינעק איז זיך נוקם אין די אַרויסטרייבער. זיי געפינען נישט קיין רו. עפּעס גריזשעט זיי אין טיפן האַרצן. און עס קומט גאַרנישט שפּעט די באַצאָלונג. נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פליט אַריין אַ באָמבע אין דעם סכראָן, און די שלעכטע עגאָאיסטישע מענטשן קומען אום — די גערעכטיקייט טריומפירט, און רושינעק באַהאַלט נישט לגמרי זיין הסכמה מיטן מידת הדין.

די דריי מחברים פון ווערק אויף לאַגער־טעמאַטיק, וועגן וועלכע עס וועט באַלד זיין אַ רייד — ב. מ. דלוגאָשעווסקי, שמאגלעווסקאַ און יוסטאַ זיינען אויך אַליין געווען דירעקטע עדות פון דעם גיהנום און גיבן — פּונקט ווי רושינעק — אַ שטראַל ליכט פון דעם סאַמע פינצטערן תהום.

ב. מ. דלוגאָשעווסקי

דלוגאָשעווסקיס נאָוועלע „דער אומנויטיקער לעפל" דערציילט וועגן דער טראַגעדיע פונעם יידישן קינד אין אָשוויענטשים. אין לאַגער געפינען זיךביידע — טאַטע און זון, רובין פון אַפּט און זיין ייִנגעלע שלמהלע. אָבער אין אָשוויענטשים טאָרן טאַטע און זון נישט זיין צוזאַמען. עס טיילן זיי אָפּ עלעקטרע־אָנגעלאָדענע דראָטן. עס טיילט זיי אָפּ נאָך עפּעס שטאַר־

קערס, גרויזאַמערס: דער טאַטע איז געזונט און איז נאָך לעת עתה פאַר־משפּט אויף „לעבן", דאָס ייִנגל מוז מיט אַלע פון זיין עלטער גיין צום גאַז. און שלמהלע וויל עפּעס איבערלאָזן דעם טאַטן — דעם לעפל — דעם דאָזיקן מכשיר, וואָס איז איינס פון די וויכטיקסטע אין לאַגער — דער פאַר אים שוין אומנויטיקער, אומנוצלעכער לעפל. איינשטעלדיק דאָס אייגענע לעבן, פירן צונויף די פּוילישע שכנים צום לעצטן מאָל דעם פאָטער און דאָס קינד. מיט פּשוטע ווערטער ברענגט דלוגאָשעווסקי אַרויס דעם שטומען טראַגיזם, וואָס איז דאָך אַזוי יחידיש און אַזוי אַלגעמיין אייִנצייטיק:

„דער טאַטע מיטן זון האָבן זיך געפונען נעבן זיך. דאָס ייִנגל האָט אַרומגענומען דעם פאָטער, טוליענדיק זיך צו זיין ברוסט. דער טאַטע האָט אַריינגענומען אין די הענט דעם ייִנגלס קאָפּ, לאַנג, שווייגנדיק געקושט, דערנאָך האָט ער אים גענומען וויגן, חזרנדיק מיט געוויין:

— שלמהלע, שלמהלע, שלמהלע...

— טאַטע, וואָס וויינסטו, וואָס טוסטו, וואָס וועט עס העלפן, — האָט געשעפּטשעט דאָס ייִינגל.

— איך וויין נישט, זונעלע, איך פריי זיך, וואָס איז זע דיך נאָך איין מאָל. איך פריי זיך, ס'איז גאָרנישט.

"איך האָב זיך נישט ווילנדיק אָפּגערוקט פון זיי. באַשאַק (אַ פּאָליאַק) האָט זיך דערנענטערט צו מיר, מיך אַ כאַפּ געטאָן פעסט פאַר דער האַנט און אַ וואָרטשע געטאָן מיט צאָרן:

— פּשיאַ קרעוו, פון אַזאַ שמחה דרייען זיך איבער ביי מענטשן די בעבעכעס. איך וועל שוין די נאַכט נישט שלאָפן. אָ, אויסוואורפן, דייטשע אויסוואורפן!

— טאַטע, — האָב איך געהערט דעם ייִנגלס קול. — דו זאָרג נישט פאַר מיר, דו באַמי דיך אויסצודויערן אין לאַגער. איך בעט דיך, מיר איז שווער צו טראַכטן, אַז דו זאָרגסט זיך צוליב מיר.

— איך זאָרג זיך נישט, זונעלע, וואָס האָב איך זיך צו זאָרגן, דו גייסט דאָך נאָר אין טראַנספּאָרט, אַ גוטער טראַנספּאָרט. דער פאַן שרייבער זאָגט אויך אַזוי...

„דאָס ייִנגעלע האָט נערוועז אַ שמייכל געטאָן. ער האָט זיך אַוועק־געריסן פון טאַטן און גענומען שנעל רעדן:

— אין טראַנספּאָרט, אין טראַנספּאָרט, אין אַזאַ גוטן טראַנספּאָרט, אַלע זאָגט איר אַזוי, און איך ווייס דען נישט, אין וואָס פאַר אַ טראַנספּאָרט איך גיי? איך ווייס, איך ווייס גוט, וווהין איך גיי, איך האָב נישט קיין מורא,

ב'האָב נישט קיין מורא: הערסט, טאַטע? איך האָב נישט קיין מורא! — האָט ער עקשנותדיק געחזרט, — מיר איז אַלץ איינס. איך וויל נאָר, דו זאָלסט זיך נישט זאָרגן".

אַזוי ווי אַ סך פּוילישע שרייבער שטרייכט אויך דלוגאַשעווסקי אונ־טער די געוואַלטיקע משפּחה־צוגעבונדנקייט ביי יידן. דלוגאַשעווסקי ווירקט מיט אַ סך ווייניקער קינסטלערישע מיטלען, איידער באַראַווסקי. ער איז נישט אַזוי רייך און שפּעדיק אין דער שפּראַך, ווי דער מחבר פון „דער גע־זעגענונג מיט מאַריאַ", ער אָפּערירט אויך מיט אויסערלעכע שילדערונג, אָבער ער גיט זיי אַזוי, אַז אין די באַוועגונגען פון די העלדן שטעקט אַזוי פיל קאָנצענטרירטער וויטיק, אַלטרואיזם, געפיל, ליבע, אַז נישט געקוקט אויף דער אָרעמקייט פון מיטלען און שפּראַך, ווירקט די דערציילונג זייער שטאַרק, רירט מיט איר טיפער מענטשלעכקייט. נישט בחינם איז דער דאָזיקער שרייבער (ער איז בלינד געוואָרן פון די לאַגער־איבערלעבונגען) אויסגעטיילט געוואָרן דורכן זשורי אינעם קאָנקורס פון דער בעסטער ראַ־דיאָ־נאָוועלע.

קריסטינאַ יוסטאַ

עפּעס ענלעכס קען מען זאָגן וועגן קריסטינאַ יוסטאַ, דער אויטאָרין פון "Z bagna i kamieni„ „פון זומפּ און שטיין". פּונקט ווי דלוגאַשעוו־סקי וויקלט אויך יוסטאַ נישט פאַנאַנדער קיין כאַראַקטערן און אימפּאָנירט נישט מיט שפּראַך־ און בילד־אייגנאַרט... אָבער איר פּשוטע דערציילונג שוידערט אויף און רירט. צווישן איר דרייסיק קורצע אָשוויענטשים־דער־ציילונגען זיינען פיר געווידמעט יידישע געשטאַלטן, אין אַנדערע וועבט זיך אַדורך די יידישע טראַגעדיע. און מערקווירדיק: די דערציילונגען מיט יידישן פּערסאָנאַזש געהערן ביי יוסטאַן צום אָפּטייל, וואָס רופט זיך אָן „ליבע" אָדער צו דער קאַטעגאָריע ווידערשטאַנד־מאָטיוון. די אויטאָרין האָט אין דעם שוידערלעכן טאָל פון אומקום געפונען פּערל פון מענטשלעכע געפילן און די שענסטע און טייערסטע פּערל — ליבע. דער ליבע־מאָטיוו אין אָש־וויענטשים איז אָבער דורכגעוויטיקט מיט פּיין. דאָס יידישע מיידל זענקאַ, וואָס אַ פּוילישע שול־חברטע, קאַשיאַ, רוקט איר אַריין בעת דער סעלעקציע אין „אַרישן" דאָקומענט, און אַ דאַנק דעם בלייבט זי דערוויל לעבן, האָט

אירע מינוטן פון גליק — די געפילן פון דעם אַרעסטאַנט יוזעק. זענקאַ איז דאָפּלט אומלעגאַל אין לאַגער — זי מוז אויסבאַהאַלטן איר אָפּשטאַם און זי מוז אויסהיטן איר ליבע. לאַגער־ליבע איז פאַרגליך מיט אַט דעם גע־פיל אין נאַרמאַלן לעבן איז טויזנט־פאַכיקע פיין, טויזנטפאַכיק אומגליק, טויזנטפאַכיק אויסזיכטסלאָז, און דאָך — די איינציקע טרייסט ביי די זענקאַס.

אַ צווייט געשטאַלט פון אַ יידיש מיידל — קאַטיע פון סלאָוואַקיע, וועל־כע עס האָט געטראָפן דאָס גליק צו ווערן אַ שרייבערקע אין לאַגער־באַראַק, אַ טראַגישע פיגור, וועלכע איז טריי ביזן סוף אירע שול־חברטעס פון ווייטן סלאָוואַקישן שטעטל. אין די צוויי דערציילונגען וועגן קאַטיען שטעלט אַוועק די אויטאָרין דאָס פּראָבלעם: צי איז קאַטיעס האַנדלונג נישט ערלעך? צי דאַרף מען זי פאַראורטיילן, ווען זי גייט ראַטעווען דאָס לעבן פון אירע פריינט דורך איבערגעבן זיך דעם תליון פון די יידישע טראַנספּאָרטן, דעם בלוטיקן קאָמענדאַנט? יוסטא פאַראורטיילט נישט. זי ברענגט אַרויס מיט עטלעכע בולטע שטריכן די טראַגיק פונעם מיידל. קאַטיע קייקלט זיך נישט אַראָפּ, די צוגעבונדנקייט און דאָס מקריב זיין זיך פאַר די נאָענטע איז אַ מענטשלעכער שטראַל. זי איז אַ קרבן פון די גרויזאַמע אומשטענדן. אָבער יוסטא זאָגט נישט, אַז קאַטיע איז אַ העלד. פאַרקערט — זי שטעלט אַוועק נעבן איר אירע דריי פריינט, די צוויי יידישע מיידלעך פון סלאָוואַקיע, העדדי און בעטטי און דעם בחור טילבאַר, די דריי לערער, וועלכע האַנד־לען דאָ אַזוי, ווי דער אַלטער יאַנוש קאָרטשאַק אין וואַרשעווער געטאָ. מיט איר אייגענעם קערפּער קויפט אויס קאַטיע ביים קאָמענדאַנט פאַר די דריי די לעבן־שיינען, אָבער אָט איז דער ענטפער, וואָס זי באַקומט פון זיי:

„טייערע קאַטינקע מיינע! זיי נישט בייז אויף מיר, אָבער איך קען באמת נישט. ווען דו וואָלסט געזען דאָס קליינוואַרג, ווען דו וואָלסט געזען, ווי שרעקלעך זיי האָבן מורא און קענען זיך נישט קיין עצה געבן. פאַרפאַלן. פאַרשטיי, אַז דאָס איז שטאַרקער ווי דער בלויזער ווילן צום לעבן... איך קוש דיך זייער, זייער שטאַרק. אין דער רגע איז געקומען טילבאַר. ער האָט זיך דעצידירט און גייט מיט אונדז. העדדי".

דער דאָזיקער אויטענטישער בריוו, וועלכן עס ברענגט יוסטאַ, איז נישט קיין באַווייז פון אַקטיווער גבורה, אָבער ער איז אַן אילוסטראַציע פון דער מאָראַלישער דערהויבונג פון אַ טייל פון דער יידישער יוגנט אין די פּיין־לאַגערן. די יסורים, דאָס אונטערגעבן זיך דעם גרויזאַמען גורל שיל־דערט די אויטאָרין אַנאָנים דורך דער גרויסער מאַסע. די ווערדע, די מאָ־ראַלישע עליה, דעם ווידערשטאַנד — דורך בולט אַרויסגעפירטע אינדי־

ווידואַליטעטן. אין דער דערציילונג „ירושלים" שילדערט יוסטאַ די באַ־רימטע שוין געשטאַלט פון מאַלאַ צימעטבוים — אַ היסטאָרישע פיגור, אַ יידיש מיידל פון בעלגיע, וועלכע איז געווען אַנגאַזשירט אין דער אונטער־ערדישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין אַשוויענטשים, איז אַנטלאָפן איי־איינעם מיט אַ פוילישן חבר און געפאַלן דערנאָך מיט אַ העלדישן טויט אויפן עקזעקוציע־פּלאַץ אינעם לאַגער. די געשטאַלט פון מאַלאַ צימעטבוים האָט באַקומען אַ תיקון אין דעם פוילישן פילם „דער לעצטער עטאַפּ" (מאַר־טאַ). דער איינדרוק פון איר העלדישן אויפטו איז קאַנטיק געווען אַזוי שטאַרק, אַז מיר געפינען באַשרייבונגען סיי ביי קריסטינאַ יוסטאַ, סיי ביי סעווערינאַ שמאַגלעווסקאַ. יוסטאַ פירט אַרויס אין דער דערציילונג צוויי יידישע קעמפערינס — רות און מאַלאַ. רות אָטעמט מיט נקמה־לעכצונג. עס טוט איר וויי, וואָס די יידן שטעלן נישט קיין ווידערשטאַנד, וואָס בעת עס הזרן זיך איבער אַנטלויפונגען פון פאַרשטייער פון פאַרשידענע נאַציעס, הערט מען נישט, אַז אַ יידישער אַרעסטאַנט זאָל גיין אויף אַזאַ שריט. זי פאַרשטייט, אַז ביי אַ ייד איז דער ענין אַנטלויפן אַ סך קאָמפּליצירטער — אַ ייד איז לייכטער צו דערקענען, צו דעמאַסקירן. אָבער רות האַלט, אַז עמעצער מוז זיך ברענגען פאַר אַ קרבן פאַר דער אידייע צו ווייזן די העל־דישקייט אויף פונעם ייד. ביז זי ווירקט אויף צוויי — אויפן פּאָליאַק עדעק און אויף דעם יידישן מיידל מאַלאַ, וועלכע אַרבעט ווי אַ לויפערין ביי דער לאַגער־עלטסטער. דאָס הייסט — עס איז איר בעסער ווי אַנדערע. עדעק און מאַלאַ פאַרבינדן צוויי אינטימע געפילן — ליבע און געמיינזאַמע אַר־בעט אין אונטערערד. זיי אַנטלויפן, אָבער ווערן געכאַפּט. עדעק קומט אום, און אויפן פּלאַץ ברענגט מען דאָס יונגע יידישע מיידל — די תליה שטייט שוין פאַרטיק.

אָבער דאָ געשעט אַ זאַך, אויף וועלכער אַפילו די עקזאַלטירטע, קאַמף־לעכצנדיקע רות האָט זיך נישט געריכט; נאָר לאָמיר געבן אַ וואָרט דעם מחבר אַליין.

„אָבער מיט אַמאָל איז געשען עפּעס אַזוינס, וואָס קיינער האָט זיך נישט געריכט. עפּעס אַזוינס, וואָס איז אַדורכגעפלויגן ווי אַ פייערדיקע פּאַן צווישן די רייען און האָט אָנגעצונדן, צעפלאַקערט מיט התלהבות די אויגן פון אַלע יידישקעס אָן אויסנאַם.

„אין אַ געוויסער רגע האָבן די ס.ס.־לייט דערזען, וואָס עס קומט פאָר. מאַלאַ, איבערשניידנדיק מיט אַ ראַזיר־מעסערל די אָדערן פון דער לינקער האַנט, האָט דאָס זעלבע געוואָלט טאָן מיט דער רעכטער. דער בלאָק־פירער

ריטערס האָט זיך אָריענטירט דער ערשטער און איז צוגעשפּרונגען צו מאַ־לאַן, געוואָלט איר אַרויסרייסן די זשילעטקע.

„אין מיטן דעם רייזיקן פיר־עק פון אַרעסטאַנטקעס, פאַרן גאַנצן לאַגער, פאַר די פייערלעך פאַרזאַמלטע מאַכט־אָרגאַנען, שלאָגט די טויט־פאַרמשפּטע מאלא ריטערסן אין פּרצוף.

„זי האָט אים פּעסט אַ זעץ געטאָן אויף אַ געניטן אופן, וועלכער איז גוט באַקאַנט געווען אין לאַגער, טאַקע מאלא, טאַקע אַ ייִדישעו!״

קריסטינאַ יוסטא פאַרשטייט, אַז עס איז שוין נישט וויכטיק, וואָס עס איז ווייטער געשען, אַז מען האָט מאלאן לעבעדיק פאַרברענט אין קרעמאַ־טאָריום. נישט דאָס איז דער עיקר. דער עיקר איז דער איבערברוך — אַ ייִדיש מיידל, אַ פאַרשטייערין פון סאַמע דערניִדעריקסטן, פון סאַמע באַ־שפּיגענעם פאָלק, דווקא זי האָט געפּאַטשט בפרהסיא דעם רעפּרעזענטאַנט פון די פייניקער, דווקא זי איז אַרויס מיט אַן אָפענעם בונט, אַן מורא, אַן קווענקל, דרייסט אין אַנבליק פון טויט.

„דער פּאַטש, וועלכן עס האָט באַקומען ריטערס, איז געווען דאָס, וועגן וואָס רות האָט געוואָלט רעדן מיט אַלע ייִדישקעס, וואָס האָט געדאַרפט זיי האַלטן דורך דער גאַנצער שווערער און שרעקלעכער צייט, וועלכע האָט אויף זיי געוואַרט... דאָס איז געווען דער סאַמע בולטער און שטאַרקער אַר־גומענט״.

יוסטא פאַרשטייט דעם מאָראַלישן באַדייט פון מאלאס אַקט פאַר ייִדן, פאַרן כבוד פון ייִדישן פאָלק.

דאָס איז דאָס ווערטפולסטע, וואָס די אויטאָרין האָט אונז געגעבן: ווערטפולער פון אַלע אירע, אגב, אויך רירנדיקע באַשרייבונגען פון ייִדישן ליידן, געזען מיט די אויגן פון אַן עכטן מענטשן־פריינט.

אַזוי האָט געקענט אויפפּאַסן די שטאַרקע ווידערשטאַנד־באַגערן פון דער ייִדישער יוגנט טאַקע אַזאַ פּראָגרעסיווע פּוילישע אויטאָרין, וועלכע איז אין אַשוויענטשים געקומען נישט צופעליק, נישט צוליב אַ „לאַפּאַנקע״, נאָר ווי אַן אונטערערדישע אַנטיפאַשיסטישע קעמפערין.

דריי געשטאַלטן ייִדישע מיידלעך האָט קריסטינאַ יוסטא געגעבן אין איר בוך: קאַטיע, זענקא און רות־מאלא (לאָמיר די צוויי סימבאָליש, סינ־טעטיש אַנבעמען פאַר איין געשטאַלט). דריי באַזונדערע וועלטן, אַלע דריי האָט די אויטאָרין פאַרשטאַנען, אויפגעפּאַסט מיט הארץ, אָבער דער גרעס־טער פאַרדינסט אירער איז דאָס אַרויסברענגען מאלאַן.

סעווערינאַ שמאַגלעווסקאַ

ווי געזאָגט, טרעט אַרויס מאַלאַ אויך אין באַרימט געוואָרענעם בוך פון ס. שמאַגלעווסקאַ „Dymy nad Birkienau“ „רויכן איבער בירקענאַו". און נישט בלויז מאַלאַ — שמאַגלעווסקאַ דערציילט אַ סך וועגן יידישן ווידערשטאַנד, וועגן דעם בונט פון די יידן אין קרעמאַטאָריום, וועגן דעם העלדישן קעגנשטעלן זיך פון אַ יידישער אַקטריסע וכדומה.

שמאַגלעווסקאַס בוך איז נישט פון זעלביקן ליטעראַרישן זשאַנר, וואָס פון די פריערדיקע מחברים. דלוגאָשעווסקאַ און יוסטאַ האָבן בעלעטריזירט די איבערלעבונגען, שמאַגלעווסקאַ גיט אַ דירעקטע באַשרייבונג — זי שילדערט דאָס „לעבן" אינעם בירקענאַוער לאַגער, די עטאַפּן אין דער אַנטוויקלונג פון דעם טויט־אָרט און די געשעענישן. איר בוך איז אַ גרויזאַמער באַשולדיקונגס־אַקט קעגן פאַשיזם. „די רויכן איבער בירקענאַו" זיינען אַ קינסטלערישער רעפּאָרטאַזש, געשריבן אין אַ זעלטן רייכער און זאַפּטיקער שפּראַך מיט אַ קענטעניש פון מענטשלעכע כאַראַקטערן. טראָט נאָך טראָט עפנט זי פאַר אונז דאָס בילד פונעם לאַגער. אָבער נישט די אַכזריותן פון די עס־עס־לייט און קאַפּאָס שטייט אין צענטער פון בוך, נאָר די טעמע — וואָס ווערט פון מענטש נאָכן אַריינטרעטן אין דעם גיהנום, דאָס פאַרלירן די אייגענע פּערזענלעכקייט, דאָס אָוועקהרגענען דעם צלם מענטש. עס גייט פאַרביי אַ גאַלעריע דייטשן: היטלעריסטן, קרימינאַליסטן און מענטשן, וועלכע זיינען נישט אַזוי אַכזריותדיק ווי יענע, אָבער עס איז שוין אין זיי דערשטיקט געוואָרן דאָס מענטשלעכע — עס איז נאָך אפשר ביי זיי נישט דערוועקט די חיה, אָבער עס איז שוין אָפּגעטעמפּט דער מענטש. און ווייטער: די פאַרפּייניקטע, גוטע און שלעכטע, טעמפּ געוואָרענע און דערדריקטע, פון צרות מבולבלע און בונטאַרע. און אומעטום — אַ שטראַלעכל פון ליכט, אַ ניצוץ מיטגעפיל. שמאַגלעווסקאַ טשאַטעוועט אויף אָט די ליכט־פּאַסן און מאַכט זיי בולט, אָן זיי וואָלט אַלץ אונטערגעגאַנגען, מיט זיי — איז נאָך דאָ אַ האָפענונג, אַז נישט די גאַנצע וועלט וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ גיהנום. צווישן אָט די ליכטיקע שטראַלן זיינען פאַראַן צוויי, וועלכע רירן

העם לייענער ביזן בייך, צווי, וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן יידישן פּערסאָ־נאַזש: דאָס געזאַנג פון יידישן מיידל פון גריכנלאַנד, די שיינע אַלעגרי, און — דער יידישער דיכטער, וואָס ווערט געטריבן צום גאַז.

דאָס קאַפּיטל „אַלעגרי פון זוניקן גריכנלאַנד" איז אַ סימפאָניע פון קאַלירן־שפּיל און אמתער מענטשלעכקייט. אַלעגרי איז אַ מיידעלע פון גריכנלאַנד, וועלכע איז אַהער געבראַכט געוואָרן באַנאַנד מיט טויזנטער טויט־פאַרמשפּעטע גריכישע יידן. ווען ביי די מענטשן ווערט די שטימונג געפאַלן, טרעט אַרויס אַלעגרי — זי זינגט אַ ליד אין איר שפּראַך צו דער מאַמען. „אַלעגריס שטים, אַ טיפע און ווייכע, רגעוויז ציטערט זי מיט אַ געוואַלטיקער בענקשאַפט, וועלכע, דוכט זיך, וועט זיך ביי איר אָפּרייסן פון דער געזאַנג־כוואַליע און וועט אויסברעכן מיט אַ געוויין נישט צום לעשן... אַלעגרי זינגט נאָך אַ ליד. זי הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אָ, טאַלמע כאַסיס", וואָס באַטייט: „יאָ, קום צוריק"!... פאַר אָט דעם ליד, אַלעגרי, דאַרפן דיר געבן אַ קרוג גאָלדענעם ווייַן די טייערסטע הענט, די הענט, וועלכע וואָלטן געקענט היילן דיין ווייטיק".

די הענט פון דער מאַמען.

אינטערעסאַנט: דעם מאָטיוו פון מיטרייסנדיקן, באַגייסטערנדיקן געזאַנג פון יידישע פרויען פון גריכנלאַנד געפינען מיר אויך אין אַ פּרעכטיקער דערציילונג ביי זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ.

די גריכישע יידן האָבן געהערט אין לאַגער צום סאַמע פיזיש־שוואַכסטן עלעמענט. שוין דער קלימאַט האָט פון זיי געמאַכט אַ תל. אָבער די שלאַפס־טע האָבן אויסגעכישופט פון זיך אַ מאָדנעם כוח, וואָס האָט געהיילט די גע־מיטער פון די אחים לצרה — דער כוח פון ליד. גראָד די סאַמע דערנידע־ריקסטע פון צווישן די יידן זיינען דערהויבן געוואָרן צו ווערן די טרעגער פון שענסטן ליד אין דעם לאַגער פון אומקום.

דאָס האָבן אַרויסגעפילט סיי די גרויסע קינסטלערין נאַלקאָווסקאַ, סיי די סאַמע עמפּינדלעכסטע באַשרייבערין פון אָשוויענטשים, שמאַגלעווסקאַ.

זי האָט אויך געשטעלט אַ מערקווירדיקע מצבה דעם אַנאָנימען יידישן דיכטער, וואָס האָט אין סאַמע טויט־לאַגער, אויפן לעצטן וועג צום אומקום אויסגעזונגען אין אומפאַרשטענדלעכע פאַר דער אויטאָרין ווערטער דעם לעצטן הימן, וואָס האָט באַגלייט זיינע ברידער צום טויט.

ביי זייטיקע, נישט באַהאַונטע מענטשן זיינען די פרייע תנועות פונעם דיכטער, וואָס בלייבט זיצן אויף אַ שטיין אינמיטן וועג, ווי אַ תפילה צו גאָט. דאָס איז אָבער געווען זיך לעצטע ליד — קיינער האָט שוין נישט געוווסט

זיין קאָנקרעטן אינהאַלט, אָבער דאָס האַרץ פון דער מיטפילנדיקער אױ־טאָרין האָט אױפגעכאַפּט דעם מאָדנעם שמייכל אױף זיין געזיכט — דעם שמייכל פון דיכטער, װעלכער פילט זיך פריי אין דער אינערלעכער װעלט פון זיין פּאָעזיע, אין דער װעלט, װאָס קיין שום ברוטאַלער עס־עס־מאַן איז נישט בכוח צו צערייסן, צו פאַרברענען.

אַלץ איינס װי דער דיכטער האָט געהייסן. נישט אין קאָנקרעטן פאַקט האַנדלט עס זיך דאָ. עס גייט אינעם אַרױספילן דורך דער שרייבערין די אױסלייזערישקייט פון יידישן פּאָעטישן װאָרט.

אַזעלכע ביכער, װי „רױיכן איבער בירקענאַו" לאָזן לאַנג, לאַנג נישט רוען. זיי טאַטשען אינעם האַרצן מיט זייער נאָגענדיקן אַליאַרם־רוף: מער נישט קיין אָשוױיענטשים, מער נישט קיין מלחמה! שמאַגלעװסקאַ גיט זיך אָפּ אַ דין וחשבון, אַז נישט איטלעכער װעט אױפנעמען גלייך איר שװידער־לעכן רעפּאָרטאַזש פון יענער זייט לעבן. װען איינע פון אירע געשטאַלטן פאַלט אַריין אין אַ בונטאַריש־מטורפדיקער שטימונג און נעמט שרייען אין דער נאַכט אַריין: „אַמעריקע, ראַטעװע די קינדער!" — הערן זיך ניכטערע קולות: „אַמעריקע װעט עס נישט דערהערן!", „אַמעריקע װעט זיך קיינמאָל נישט דערװיסן דעם אמת!" און בעיקר: „און אױב זי װעט זיך דערװיסן, װעט זי נישט גלױבן!".

נאָכן דורכלייענען שמאַגלעװסקאַס אױפשױדערנדיק בוך, מוז מען גלױבן, װייל עס קאָן נישט געמאָלט זיין אין דער װעלט אַ שרייבער מיט אַזאַ געניאַל משוגעדיקער פאַנטאַזיע, װאָס זאָל קענען אױסטראַכטן אַזעלכע בילדער. באַצװייפלען װעט דאָס אָנגעשריבענע דער פאַשיסט, דער מלחמה־העצער, דער פּאַרטיידיקער פון גענעראַל מאַנשטיין. יעדער אַנדערער װעט גלױבן און װעט מוזן רעאַגירן קעגן מלחמה, קעגן ראַסן־האַס.

די הױפּט־מעלה פון די ביכער אױף לאַגער־טעמאַטיק ביי שמאַגלעװ־סקאַ, יוסטאַ, רושינעק, דלוגאָשעװסקין איז דאָס, װאָס דורכלייענענדיק זיי, װערן מיר נישט דערדריקט, נישט געפּאַלן ביי זיך, נאָר מיטגעריסן מיט דער מענטשלעכקייט און העלדישקייט פון די, װאָס האָבן זיך טראָץ אַלע ענויים, מאָראַליש אױפגעהױבן העכער איבערן עמק הבכא. די װערק פון די אָקאָרשט אױסגערעכנטע שרייבער װירקן אין דער ריכטונג פון מאָבי־ליזירן די כוחות נישט צו דערלאָזן מער, אַז דער פאַרשאָלטענער פאַשיזם, װאָס האָט פאַרטיליקט מיליאָנען און דעפּראַװירט מיליאָנען, זאָל נאָכאַמאָל אױפהױבן דעם קאָפּ.

„אלט און ניי"

לוציאַן רודניצקי

לוציאַן רודניצקי איז נישט קיין פּנים חדשות אין דער ליטעראַטור, אַפילו די ברייטע עפנטלעכקייט הערט צום ערשטן מאָל זיין נאָמען. לוציאַן רודניצקי, הייגט שוין קרב צו בן שבעים (ער איז געבוירן אין 1882 אין שטעטל סולעיוו היגטער לאָדזש), האָט אַדורכגעמאַכט אַזאַ לעבן, וואָס האָט נישט דערלאָזט, אַז זיין אמתער נאָמען זאָל זיין אָפן באַקאַנט. לוציאַן רודניצקי האָט זיך אין דער פריסטער יוגנט געווידמעט דער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט און האָט דעם גרעסטן טייל פון זיינע יאָרן דורכגעלעבט אומלעגאַל, אָדער האַלב־לעגאַל: ער האָט אַזוי אַרום אַלע זיינע יאָרן געמוזט זיין אַ נסתר. אַלס אַרבעטער פון דער לאָדזשער טעקסטיל־אינדוסטריע, באַגייסטערט דורך די רעוואָלוציאָנערע אידעען פון יענער צייט, ציט זיך אַריין רודניצקי צו־ערשט אין פּ. פּ. ס.; איניינעם מיט די פּראָלעטאַרישע עלעמענטן פון דער פּאַרטיי מאַכט ער אַדורך די שפּאַלטונג; אונטערן איינפלוס פון דער מאַרקסיסטישער ליטעראַטור טרעט ער אַריין אין ס. ד. ק. פּ. ל. ער ווערט אַ פּראָפעסיאָנעלער רעוואָלוציאָנער. ער פאַלט אַריין אין תפיסות און מאַכט דאָ אַדורך זיינע אוניווערסיטעטן. ער איז טעטיק צווישן די פּראָלעטאַריער פון לאָדזש, ראַדאָם, קעלץ, טשענסטאָכאָוו, ביאַליסטאָק, סאָסנאָוויץ; ער וואַנדערט איבער די טורמעס פון קאַליש, קיעוו, מאָסקווע. עס קומט דאָס יאָר 1918, און ער וויל נישט אָראָפּשטייגן ביי דער סטאַנציע „ניעפּאָדלעגלאָשטש". ער פאָרט ווייטער, ער ווערט אַ מיטקעמפער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי פון פּוילן, ער איז טעטיק אין אירע אונטערערדישע

פּרעסע־אויסגאַבעס. ער פּרווט זיינע כוחות אויפן ליטעראַרישן געביט און לאָזט אַרויס תחילת די צוואַנציקער יאָרן ס'ערשטע בוך. ער מוז זיך אָבער אויסהיטן פאַר אַ בייז אויג פון דעפּענסיווע־לייט און דעריבער גייט אַדורך זיין דעביוט אָן אַן איבעריקן אָפּקלאַנג. אַלט און אַ בעל־מום (טויב אויף אַן אויער), גייט ער אַרויס קוים מיט גאַנצע ביינער פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. אָבער די גאַנצע צייט שרייבט ער פיבערדיק זיין זעקסבאַנדיקן „סטאַרע אי נאָווע״, וואָס שוין די ערשטע טיילן האָבן אים איצט, אין פרייען פּוילן, דערגרייכט די אָנערקענונג סיי אין די ליטעראַרישע קרייזן, סיי מצד דער געזעלשאַפט.

עס איז שווער צו באַצייכענען דעם ליטעראַרישן זשאַנער פון „אַלט און נייי״. ס'איז נישט קיין ראָמאַן, און עס פאַרמאָגט דערציילערישע עלעמענטן; ס'איז נישט קיין מעמואַרן, און עס אַנטהאַלט וואָגיקע זכרונות און אַן אינטערעסאַנטע כאַראַקטעריסטיק פון אַ גאַנצער עפּאָכע — פון דער תקופה פונם געבורט און פאַנאַנדערוווקס פון דער פּוילישער אַרבעטער־באַוועגונג.

געשריבן איז דאָס ווערק אינעם נוסח פון באַקאַנטן פראַנצויזישן „קאַיערי״, אָדער פּוילישער „גאַווענדאַ״. לוציאַן רודניצקי דערציילט בילדעריש און אין דער לאָקאַלער שפּראַך פון סולעיווו די געשיכטע פון זיין לעבן, וואָס איז אַ געשיכטע פון זיין בן־דור, פון אַ פּויליש פּראָלעטאַריש קינד. עס איז אָבער נישט בלויז דערציילונג, עס איז קינסטלערישער געמעל, וואָרעם דער מחבר ווירקט מיט בילד, מיט געשטאַלטן, מיט דיאַלאָג, מיט שילדערונג. נאָך מער: דאָס בוך ווערט דערהויבן דורך דעם דענקערישן עלעמענט זיינעם. רודניצקי איז אַן אינטעלעקטועלער פּראָלעטאַרישער שרייבער. נישט בלויז ער שילדערט דעם נשמה־צושטאַנד פון אַ טראַכטנדיקן יונגן פּוילישן אַרבעטער, נאָר ער פירט אויך אַריין דעם אַנאַליז פון דערשיינונגען. ס'איז אַ סינטעז פון ליריק און פון אינטעלעקטועלער באַטראַכטונג פון סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען. און דאָס אַלץ געגעבן אין אַן אינטערעסאַנטער „גאַווענדזשאַרסקער״ פאָרם.

די הויפּט־מעלה פונעם בוך איז זיין אויפריכטיקייט. דער מחבר רייסט אויף און אַנטפּלעקט אַלע אינערלעכע געראַנגלען און ווידעראַנאַנדן אין זיין נשמה פון דער פריסטער יוגנט אָן. דאָס איז דער געראַנגל צווישן רעליגיעזער מיסטיק און רעאַליסטישן בליק אויף דער וועלט, צווישן דער איינגעזויגטער מיט דער מאַמעס מילך אָפּאַלאָגיע פאַר דער „הייליקער מוטער״ און דעם רוף פון דער פּראָלעטאַרישער גאַס, צווישן נאַציאָנאַליסטישער באַגרענעצטקייט פון דער יורדישער, טיף־אָרעמער, קליין־שליאַכטיש־אָפּ

שטאַמיקער היים און אינטערנאַציאָנאַליסטישן געפיל, צווישן פּאַראָורטיילן לגבי „דעם לאַנגנאָזיקן אַבראַם" און דעם געפיל פאַר סאָציאַלער גלייכקייט און סאָלידאַרישקייט מיטן יידישן האָרעפּאַשניק. פּאַמעלעך און האַמעטנע קומט אויף ביים יונגן לוציאַן דער פּראָלעטאַרישער באַוווסטזיין און דער פּרייער געדאַנק. ער מוז זיך פּריער אַרויסרייסן פון דעם שטעטלש־אַלט־שטייגערישן באָדן, כדי אין דער נייער סביבה פון לאָדזשער פאַבריק־אַר־בעטער נעמען איינזאַפּן אין זיך וויסן וועגן וועלט און מענטש. די שטוביקע חוזקן פון דעם דאָזיקן מתמיד, דעם אויטאָדידאַקט, זיי רופן אים „ראַבין" און לאַכן אים אויס, פאַרוואָרפדיק, הלמאי ער זיצט ביז שפּעט ביינאַכט אי־בערן „תלמוד", איבער וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַרישע ווערק. מיט שווע־רער מי קומט אָן לוציאַנען צו דעראָבערן וויסן. איינצייטיק ווערט ער אַקטיוו אין דער אונטערערדישער באַוועגונג, צוערשט פאַרמאָגט ער אָן אידעישן מישמאַש אין קאָפּ — אינדיווידועלער טעראָר, גרינגשעצונג לגבי דעם רו־סישן אַרבעטער, סאָרעליזם, אָבער מיט דער צייט ווערט סאָרעל אַרויסגע־שטופּט דורך מאַרקסן.

עס הויבן זיך אָן שיטן אויף דעם יונגן אַרבעטער־טוער רדיפות און רעפּרעסיעס. אַ פאַרמסרטער דורך אַן אינטריגאַנטישן מייסטער, אַ יוצר־משרת פונעם קאַפּיטאַל, ווערט ער אַרויסגעוואָרפן פון פאַבריק.

— „געטנוג! אַזעלכע זיינען אונז נישט נויטיק!" — זידלט מען אים ביים באַזייטיקן אין קאַנטאָר. רודניצקי איז שוין דעמלט געווען אַ קלאַסן־באַוווסטזיניקער פּראָלעטאַריער, און ער האָט רעאַגירט ווירדיק:

„עס איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן פון באַליידיקונג און מאַכטלאָ־זיקייט. עס זיינען געלאָזט געוואָרן פריי אַלע העמונגען. איך האָב אַ שלידער געטאָן די פויסט אין דער זייט פון די באַפּולמעכטיקטע פון דעם קאַפּיטאַ־ליסט:

— איר וועט אינגיכן אַוועקגיין פונדאַנען צו אַלדי רוחות! איך וועל דאָ צוריקקומען!

„איך האָב געוואַרט אויפן צוריקקער פיר־און־דרייסיק יאָר. ניין, נישט געוואַרט. מיר האָבן דעראָבערט אין שווערן אָנשטרענג פּאָזיציע נאָך פּאָזי־ציע".

מיט דעם שטאַרקן שלוס־אַקאָרד ענדיקט זיך דער ערשטער טייל פונעם בוך.

אַן אָנגעזען אָרט פאַרנעמט אין „סטאַרע אי נאָווע" דער יידישער סעקטאָר. דאָס איז נישט ביי רודניצקין קיין אָפּגעזונדערטער עלעמענט. יידן

זיינען אַ טייל פון סולעיוו, אַ טייל פון דעם מחברס מיליע, אַ טייל פון פוילן און פון דער באַוועגונג.

שילדערנדיק דעם פוילישן עמק הבכא סולעיוו, אַ מין פוילישע טונע־יאַדעווקע, אָדער כתריאלעווקע, פּאַסט דער מחבר אַריין אויף אַ נאַטירלעכן אופן אין דעם געמעל אויך די יידישע גאַס. ער שטעלט זיך נישט פאַר סולע־יווו און די סולעיוווער פוילישע מיל־געזעלנס, סטאָליער, פויערים אָן די יידי־שע בעל־מלאכות און קליינהענדלער. די פוילישע אָרעמקייט איז געווען עקס־פּלואַטירט און האָט געליטן נויט; אין אָן ענלעכער סאָציאַל־עקאָנאָמישער לאַגע האָט זיך געפונען די אַרבעטנדיקע און אָרעמע באַפעלקערונג. „די יידי־שע שוסטער, שניידער, היטלמאַכער און די אַלערליי יידישע הענדלער האָבן געאַרבעט אַ סך מער ווי צען שעה אין מעת־לעת", שרייבט רודניצקי אויף זייט 46. רודניצקי גיט אַ שטיק בילד פון יידישן שטעטל און פון זיין שטיי־גער, וואָס איז לגמרי אַנדערש פון דעם, ווי עס האָבן פאַרגעשטעלט די זאַך אַ סך פאַרמלחמהדיקע פוילישע שרייבער. ביי אים איז נישטאָ די מחיצה, וואָס אַזעלכע באַשרייבער האָבן אַריינגעפירט צווישן דעם יידישן און פוי־לישן סעקטאָר פון אַמאָליקן שטעטל. דער „געשמאַקער ציבעלע־ריח" פון די „יידישע שבתדיקע פיש פון די קופּערנע ראָנדעלס" מישט זיך אויס ביי רודניצקין מיטן ריח פון „גויישע קאַפּוסטע" און שאַפט צוזאַמען די אַט־מאָספער, דעם ספּעציפישן אָטעם פון דעם פוילישן „קאַבצאַנסק" סולעיוו. דאָס דאַרף מען, נאַטירלעך, נעמען מער בלשון סימבאָל. אָבער רודניצקי בלייבט נישט שטיין ביי בלויזער שילדערונג און שטימונג. רודניצקי האַלט די יידישע האַרעפּאַשניקעס פאַר זיינע ברידער. איינער פון די לירישע גע־פילן־אויסגוסן אין „סטאַרע אי נאָווע" איז געווידמעט די יידישע בעלי־מלאכות:

„עס איז אומגעקומען בערעק איינעם מיט זיין צאָלרייכער און אַרבעט־זאַמער משפחה דערפאַר, ווייל ער האָט ליב געהאַט דעם אַלטן „זאַקאָן" און סולעיוו. פאַרמעגלעכע קרובים האָבן אַמאָל איינגעלאַדן בערעקן קיין פראַנק־רייך. ער איז דאָרטן געווען, זיך אַרומגעקוקט, אָפּגעאַרבעט צוויי חדשים און איז צוריקגעקומען.

— פאַרוואָס? — פרעג איך.

— דאָ קאָן איך דאַווענען און אַרבעטן, דאָרטן האָב איך נישט געקאָנט".

בערעק מאַרקעוויטש איז געווען אַ שוסטער. אַן אַרבעטזאַמער, ערלעכער און אויך אַ פרומער ייד. רודניצקי האָט אים ליב געהאַט ווי אַן אייגענעם. פונקט אַזוי האָט ער ליב געהאַט דעם שטעטלשן שניידער דוד הערצעק און

דעם בעקער שאול, וועלכער איז געווען אַ גוטער מענטש און האָט געגעבן די אָרעמע קונים ברויט אויף באָרג. דעם פּוילישן בעקער שטשיגעל האָט רודניצקי פּיינט געהאַט, ווייל ער איז געווען אַ קמצן און אַ שלאַק. בערעק איז רודניצקין נאָענטער געווען ווי שטשיגעל. די שייד־ליניע ביי רודניצקין איז נישט די ראַסע, נישט די נאַציאָנאַליטעט און נישט די פאָרם פון דער אָז, נאָר דער סאָציאַלער מצב און די עטישע מדרגה פון מענטש. און פונקט זי בערעק מאַרקעוויטש דער שוסטער איז אים טייער ווי אַ ברודער, אַזוי איז אים פרעמד אַ צווייטער בערעק, וואָס פאַרמאָגט די מענטאַליטעט און דעם כאַראַקטער פון דעם קמצנישן פּאַליאַק, דעם אַנטיפּאַטישן שטשיגעל.

„איך האָב געקענט נאָר איין סולעיוווקער בערעק, דער האָט זיך דער־שלאָגן צו אַ גרויסן פאַרמעגן אין דער האַלץ־בראַנזשע. אין די ערשטע טעג פון די קריג־אָפּעראַציעס איז אים געלונגען צו אַנטלויפן קיין לוואָו אונטער דער שוץ פון דער סאָוויעטישער מאַכט. אין אַ האַלב יאָר אַרום איז ער אויך געקומען צוריק.

— פאַרוואָס?

— דאָרטן דאַרף מען שווער האָרעווען, דאָ בין איך פריי.

אויך ער איז אומגעקומען. איך דערמאָן אים גלייכגילטיק. דעם טויט פון בערעק מאַרקעוויטש (דעם שוסטער) פיל איך ווי איך וואָלט פאַרלוירן אַן אייגענעם, אַ לייבלעכן ברודער" (זייט 36).

די זעלביקע גלייכגילטיקייט פילט דער מחבר צו באַקאַנטע פּאַליאַקן סוחרים און קאַפּיטאַליסטן. און די זעלביקע ליבשאַפט — לגבי פּוילישע ערלעכע אַרבעטס־מענטשן.

אויף זיין גאַנצן, שווערן און אומרויקן לעבן־וועג טרעפט רודניצקי יידן. דאָס זיינען יידן אַנדערע סיי פון דעם האָלץ־סוחר, סיי פון דעם האָ־רעפּאַשנעם און פרומען שוסטער. דאָס זיינען יידן־רעוואָלוציאָנערן, טרעגער פון פרייען געדאַנק און פון קאַמף, וועלכע שטייען אויף באַריקאַדן און שמאַכטן אין תּפיסות. מיט אַ געפיל פון אַ ברידערלעכקייט און דאַנקבאַר־קייט דערמאָנט דער פּוילישער אַרבעטער זייערע נעמען. די יידישע מיט־קעמפער האָבן אַריינגעגאָסן אין אים גלויבן און אים געהאָלפן באַוואָפענען זיך מיט וויסן, וואָס איז אַזוי נויטיק צום קאַמף. אין יאָר 1903 זיצט רוד־ניצקי אין שעראַדזער טורמע אינאיינעם מיט אַ יונגן אַרבעטער אַ בונדיסט. דער ייד שאַפט רודניצקין ביכער און באַרייכערט זיין גייסטיקן באַגאַזש. אין יאָר 1909 זיינען לוציאַנס לערער אין דער קאַלישער תּפיסה די צוויי

יידן־רעוואָלוציאָנערן ראַטענבערג. און אין יאָר 1918 פאַרנעמט זיך מיטן פעיקן אַרבעטער דער באַקאַנטער פּראָפעסאָר פון וואַרשעווער „וושעכניצאָ“ עטינגער.

רודניצקי שטעלט זיי אַלעמען אַ מצבה אין זיין ווערק. ער שטעלט זיי אין איין ריי מיט דער פאַרבנרייכער גאַלעריע פוילישע אַרבעטער־רעוואָלוציאָנערן, מיט וועלכע ער האָט זיך אָנגעטראָפן אין זיינע שטורמישע יאָרן.

לוציאַן רודניצקיס בוך איז אַ מוסטער פון אינטערנאַציאָנאַליסטישן גייסט, עס איז דורכגעדרונגען אויף אַ נאַטירלעכן און אויפריכטיקן אופן מיט דער אידעע פון פעלקער־פריינטשאַפט.

א י נ ה א ל ט:

אריינפיר 3 — 6

די רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור 7 — 28

וולאַדיסלאַוו בראָניעווסקי

וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ

לוציאַן שענוואַלד

לעאָן קרושקאָווסקי

סטאַניסלאַוו וויגאָדזקי

די אונטערערדישע ליטעראַטור 29 — 43

מיעטשיסלאַוו יאַסטרון

טשעסלאַוו מילאָש

יאַן קאָט

טאַדעוש סאַרנעצקי

די יונגע

לעך פּיעטשאַק

חשבון הנפש 44 — 53

יעזשי אנדזשעיעווסקי

אַדאָלף רודניצקי 54 — 66

קאַזשימיעזש בראַנדיס 67 — 74

די ראָמאַנטיק פון געטאָ־אויפשטאַנד 75 — 83

סטעפאַן אַטווינאָווסקי

יעזשי בראָשקעוויטש 84 — 90

אַרטור זאַנדויער 91 — 97

זאָפיאַ נאַלקאָווסקאַ 98 — 104

די באַציונג פון דאָרף 105 — 110

לעאָפּאָלד בוטשקאָווסקי

טאַדעוש זאַלעווסקי

יוזעף מאָרטאַן

וועגן צעגייען זיך 111 — 136

יוליאַן טוווים

אַנטאָני סלאָנימסקי

יוזעף וויטלין

צווישן קאַטוילישע שרייבער

יאַן דאָבראָטשינסקי

אַנדזשעי לעפּקאָווסקי

באָגדאַן אָסטראָמענצקי

וואַטשעך זשוקראָווסקי

קסאַווערי פּרושינסקי

די לאַגער־ליטעראַטור 137 — 151

טאַדעוש באָראָווסקי

מיכאַל רושינעק

ב. מ. דלוגאָשעווסקי

קריסטינאַ ווסטאַ

סעווערינאַ שמאַגלעווסקאַ

„אַלט און ניי" 152 — 157

לוציאַן רודניצקי

ביכער פונעם זעלביקן מחבר:

1) „געשיכטע פון דער פוילישער אַרבעטער־באַוועגונג" (אונטערן פּסעוודאָנים מ. אַראָנסקי); פאַרלאַג „קליינע ביבליאָטעק", וואַרשע, 1936.

2) „געשיכטע פון די סאָציאַלע באַוועגונגען אין פּוילן", ערשטער באַנד: מיטלאַלטער; פאַרלאַג „טאָמאַר", ווילנע, 1938.

3) „געשיכטע פון די סאָציאַלע באַוועגונגען אין פּוילן", צווייטער באַנד: נייע צייט; פאַרלאַג „טאָמאַר", ווילנע, 1939.

4) „POWSTANIE W GETCIE WARSZAWSKIM", **Moskwa, nakładem Biblioteki Z. P. P., 1944**

5) „דער אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ"; פאַרלאַג: „דער עמעס", מאָסקווע, 1944.

6) „חורבות דערציילן"; פאַרלאַג: „דאָס נייע לעבן", לאָדזש, 1947.

7) „אויפן קבר פון צבי־הירש גרעץ"; פאַרלאַג: „נידערשלעזיע", וראָצלאַוו, 1948.

ביכער דערשינען אין פארלאג „יידיש בוך"

ביים צ. ק. פון די יידן אין פוילן

פאַרן יאָר 1947

1. „מלכות געטאָ" — נאָוועלן פון ישעיהו שפיגעל
2. „דער מענטש וועט גוט זיין" — משלים פון י. אַליצקי
3. „מיט אַש אויפן קאָפּ" — לידער פון א. זאַק
4. „אויף די חורבות" — פּאָעמע פון חיים גראַדע

פאַרן יאָר 1948

5. „אַ בוים אין ווינט" — דערציילונגען פון י. אַקרוטני
6. „מלך שאול" — ביבלישע טראַגעדיע פון י. אשענדאָרף
7. „יידן אָן געלע לאַטעס" — סקיצן פון ה. סמאָליאַר
8. „דער אָפּגרונט רופט" — לידער פון גוטע גוטערמאַן
9. „אַ ייד צווישן פּויערים" — פּיעסע פון ש. דיאַמאַנט
10. „דורך שאָטן און שיין" — לידער און פּאָעמען פון בינעם העלער
11. „אַ פענצטער צו דער וועלט" — לידער פון פסח בינעצקי
12. „צו לויטערע ברעגן" — לידער פון רייזל זשיכלינסקי

פאַרן יאָר 1949

13. „רואינעס און זון" — לידער פון קייב מאָרגנטוי
14. „אין אַ פוסטער שטאָט" — דערציילונגען פון יצחק גוטערמאַן
15. „דער וועג פון פיין" — דערציילונגען פון ד. האָפּנונג

16. „שרייבער און ביכער" — קריטיק פון דוד ספארד
17. „פלעמלעך אין דער נאכט" — לידער פון לייבל קופערשמיד
18. „משלים־בוך" — פון ל. אליצקי
19. „יידישע שרייבער אין דער היים" — עסייען פון אפרים קאגאנאווסקי
20. „דער מענטש האט געזיגט" — א כראניק פון א. גאזשאנסקי
21. „און געווארן איז ליכט" — לידער פון י. שפיגעל

פארן יאר 1950

22. „פרילינג אין פוילן — לידער פון בינעם העלער
23. „די יידישע ליטעראטור ביז די קלאסיקער" — פון ש. לאסטיק
24. „די יידישע טראגעדיע אין דער פוילישער ליטעראטור" פון ב. מארק.

אין זאץ:

25. „אלמאנאך פון דער מאדערנער פוילישער ליטעראטור", א. א. וו.

באמערקטע דרוק־פעלערן:

זייט 9 שורה 1 פון אונטן — אנשטאט „שוידערט אויך" דארף זיין: „שוידערט אויף"

„ 11 „ 17 פון אויבן — „ „די דיכטער" „ „ „דער דיכטער"

„ 14 „ 5 פון אויבן — „ „מנטשלעכע" „ „ „מענטשלעכע"

„ 15 „ 11 פון אונטן — „ „פרזענלעכן" „ „ „פערזענלעכן"

„ 18 „ 2 פון אונטן — „ „אומגקומענער" „ „ „אומגעקומענער"

„ 23 „ 7 פון אונטן — „ „כאראקטריזירן" „ „ „כאראקטעריזירן"

„ 24 „ 4 פון אויבן — „ „פוילן" „ „ „פוילישן"

„ 29 „ 11 פון אויבן — „ „אַטוויאַווסקי" „ „ „אַטווינאַווסקי"

„ 33 אינם טיטל — „ „טאַדעוּאשס רנעצקי" „ „ „טאַדעוּש סאַרנעצקי"

„ 34 „ 14 פון אונטן — „ „וואַל" „ „ „וואָס"

„ 35 „ 5 פון אויבן — „ „צעמישע" „ „ „צעמישטע"

„ 37 „ 8 פון אויבן — „ „פוילישר" „ „ „פוילישער"

„ 41 „ 13 פון אויבן — „ „גויטעוהנדיקייט" „ „ „גויטוועטדיקייט"

„ 43 „ 18 פון אונטן — „ פראָסטאָו ז מאָסטו „ „ „פראָסטאָ ו מאָסטו"

„ 45 „ 10 פון אויבן — „ „באוועגונג" „ „ „באַפעלקערונג"

„ 45 „ 5 פון אונטן — „ „העלדישר" „ „ „העלדישער"

„ 49 „ 8 פון אונטן — „ „וואָלק" „ „ „פאָלק"

„ 50 „ 16 פון אויבן — „ „שלעכט" „ „ „שלעכטס"

„ 51 „ 10 פון אונטן — „ „איבערלעבעישן" „ „ „איבערלעבענישן"

„ 52 „ 10 פון אויבן — „ „פונים" „ „ „פונעם"

„ 54 צווישן די שורות 2 און 3 פון אונטן פעלט אַ שורה: „איניינעם מיט דער פוילישער ערד."

זייט **58 שורה** 3 פון אונטן — אָנשטאָט „אויפריכיטק" **דאַרף זיין** „אויפריכטיק"

„ 59 „ 3 פון אויבן — „ **„די נאַצישע** טראַגעדיע" „ „ „די נאַציאָנאַלע טראַגעדיע„

„ 63 „ 6 פון אויבן — „ „פיאַפעסאָר ליליען „ „ „(פראָפעסאָר ליליען)"

„ 64 „ 4 פון אונטן — „ „פאַרנאַגונג" „ „ „פאַרניטונג"